

1871-2001: IORGA – 130

CONTRIBUȚIA LUI NICOLAE IORGA LA
DEZVOLTAREA ORIENTALISTICII-TURCOLOGIEI

DAN PRODAN

În prețuia morții tragice a Titanului Nicolae Iorga¹, George Călinescu caracteriza astfel locul și rolul marelui dispărut în dezvoltarea istoriografiei românești: „Nu este cu putință să-ți alegi un domeniu oricât de îngust și de umbrat din istoria română fără să constăți că N. Iorga a trecut pe acolo și a tratat tema în fundamentul ei”². Această apreciere devenită deja un loc comun în universul judecăților nepărtinitoare la adresa lui N. Iorga, poate fi extrapolată și la sfera istoriei universale, pe care Titanul a investigat-o „o viață de om”, mai exact o jumătate de secol. Și pentru a nu fi acuzat de patriotism laudativ și festivist, să amintesc și aprecierea, realistă, obiectivă și concisă, pe care a formulat-o la adresa lui N. Iorga istoricul francez Jérôme Carcopino: „Iorga nu se poate defini într-o specialitate, nici mărgini la o epocă sau la o țară. El este o forță a naturii”³.

Plecând de la aceste premize evaluative, subliniez realitatea incontestabilă că polihistorului Nicolae Iorga nimic nu i-a fost străin în ceea ce privește istoria, cultura și civilizația românească și universală. Întreaga sa operă științifică, inegalabilă calitativ și cantitativ „într-o viață de om”, a fost, este și va fi permanent generatoare de inedite idei, concepții și teorii istorice, propunând spre abordare și analiză noi domenii, spații și epoci istorice. În această titanică creație, ce a reprezentat „modalitatea umană de a depăși omenescul”⁴, preocupările științifice-de cercetare și didactico-formativo-instituționale universitare **orientalistico-turcologice** au reprezentat un important **element definitoriu**.

¹ Vezi vol. *Asasinatele de la Jilava, Snagov și Strejnicul*, 26-27 noiembrie 1940, ediția a II-a. Editura Scripta, București, 1992; *passim*; Dan Prodan, *Reacții la Iași la moartea lui N. Iorga*, în „A.I.I.X.”, Iași, t. XXXII, 1995, pp. 459-485; idem, *Nicolae Iorga în conștiința istoricilor universitari de la Iași și București (decembrie 1940-mai 1941)*, în „Hierasus”, vol. X, 1996, Botoșani, pp. 260-279.

² G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, București, 1941, p. 542.

³ *Apud* Dan Berindei, *N. Iorga: Titan al istoriografiei*, în „Dosarele istoriei” (*infra* abreviat: „D.I.”), an VI, nr. 6 (58) - iunie 2001, București, p. 3.

⁴ Damian Hurezeanu, *Viziune organică la Nicolae Iorga*, Editura Academiei Române, București, 1997, pp. 7-9.

cu pronunțat caracter de originalitate și de pionierat în istoriografia românească și universală.

Una din inovațiile conceptuale – de metodă introduse în istoriografie de membrii „școlii critice” românești de la 1900 a fost prospectarea unor noi zone geografice și epoci istorice, altele decât cele abordate până atunci. Cel mai important dintre aceste areale geografico-istorice, ținând cont și de așezarea topo-strategică a României, a fost **Europa central-sudică, ponto-balcano-mediteraneană**, în strânsă legătură cu Asia Mică și Orientul Apropiat⁵.

Cu o genială intuiție, stimulată și de evenimentele politico-diplomatico-militare derulate între Dunărea inferioară, mările Adriatică și Egee, la cumpăna secolelor XIX-XX, Nicolae Iorga și-a îndreptat privirile spre „vecinătate imediată” sudică, Peninsula Balcanică. După o analiză atentă, obiectivă, și o abordare integratoare, europeană, istoricul a elaborat un concept globalizant: „Europa sud-orientală”, ulterior reformulat: „Europa sud-estică”⁶. Se observă aici, în această opțiune și direcție geo-temporală de investigații interdisciplinare, rezultatul interacțiunii mai multor factori cu origini și motivații complementare: strămutarea preocupărilor istorice, dar și politice, de la particular (România) la general (Europa central-sudică ponto-mediteraneană); interesele politice românești în amintita zonă, post 1900; sprijinirea procesului de autodefinire națională a românilor, în raport cu celelalte etnii ale respectivului areal geografic; o „exigență internă” a istoriografiei românești, rezultantă a eforturilor „școlii critice” de la 1900⁷.

Etniile și relațiile interetnice, evoluțiile politice din Europa sud-orientală/estică (cu prelungirea ei firească, geo-istorică: Anatolia și Orientul Apropiat), relațiile acesteia cu zonele și centrele de putere învecinate etc. au fost studiate de Nicolae Iorga fie individual, în articolele și/sau sintezele sale, fie în cadrul unui program de cercetări comparatiste și interdisciplinare. Acesta din urmă trebuia să fie realizat în cadrul Institutului pentru studiul Europei sud-orientale (1914-1923)⁸ sau sud-estice (1924-1948), Institutului de istorie universală (1937-1948) și mediatizat în publicațiile: „B. I. É. E. S. O.” (1914-1923), „R. H. S. E. E.” (1924-1946) și, tangențial, în „R. I.” (1915-1946). Dintre etniile, statele, evoluțiile și relațiile istorice complexe etc. caracteristice Europei sud-orientale, Nicolae Iorga și-a focalizat atenția asupra **turcilor otomani, Imperiului otoman și a legăturilor seculare**, pe multiple planuri, **otomano-române**.

Imperiul otoman a reprezentat un **factor de putere fundamental** pentru Europa, Africa de Nord și Orientul Apropiat în secolele XV-XVIII, un stat ce a realizat unificarea teritorială, în sens și concepție medievală, feudală, a regiunilor de la sudul Dunării mijlocii și inferioare, din Europa centrală și balcanică, sub conducerea sultanului autocrat de la

⁵ Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1985, pp. 233-244.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, pp. 234, 277.

⁸ *Ibidem*, pp. 235-277.

Istanbul. În secolul al XIX-lea, „secolul națiunilor“, Imperiul otoman a traversat o adevărată criză (augmentarea „problemei orientale“), cu multiple cauze: politice, economico-sociale (nevoia imperioasă de modernizare, de „europenizare“), militare, lupta de emancipare națională a popoarelor subjugate etc. Această experiență istorică unică, Imperiul otoman a reprezentat „variantea orientală“, cu rădăcini, ideologie și tradiții bizantine, islamico-asiatice, de hegemonie și dominație mondială, în secolele XVI-XVIII. În Imperiul otoman și Țările Române/România au existat, între secolele XIV-XIX, relații complexe, pe multiple planuri, cu un mare grad de specificitate. În imperiul sultanilor turci a avut un important număr de aromâni, care luptau pentru recunoașterea și aplicarea în practică a drepturilor lor economice, politice, sociale, naționale, culturale, religioase. Suficiente motive pentru Nicolae Iorga de a acorda **turcilor otomani, Imperiului otoman și relațiilor otomano-române o atenție specială** în întreaga sa activitate științifică, didactică, iar rezultatele s-au dovedit a fi la înălțimea importanței istorice a temei abordate, a concepțiilor istorice elaborate, a metodelor și instrumentarului de lucru folosite.

Ca urmare, **preocupările de orientalistă-turcologie** ale lui N. Iorga s-au manifestat pe mai multe planuri: **1. descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice otomano-orientale și europene referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau relațiilor otomano-române (secolele XIV-XIX); 2. contribuții cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic, lingvistic; 3. inițiative, acțiuni, finalități cu caracter instituțional-didactic universitar.** Cu un înalt grad de complementaritate, aceste preocupări de orientalistă-turcologie, realizate într-o viziune organică, au alcătuit un **corp unitar bine articulat**, reprezentând o „durată lungă“ istoriografică, cât „o viață om“, în activitatea **orientalistului-turcolog sui-generis Nicolae Iorga**.

Preocupările de orientalistă-turcologie ale lui N. Iorga au constituit obiectul unor cercetări bibliografice încă din timpul vieții Magistrului de la Vălenii de Mureș. Astfel, Franz Babinger⁹, Barbu Theodorescu¹⁰, Aurelian Sacerdoțeanu¹¹ au întocmit și publicat periodic bibliografia contribuțiilor științifice ale prolificului polihistor, ce include și titlurile orientalistico-turcologice. B. Theodorescu¹², T. Oprișan¹³, Cristina Feneșan

⁹ Franz Babinger. *Nicolae Iorga - um 60. Geburtstag*. în „Deutsche Allgemeine Zeitung“, Berlin. LXX. Juh. nr. 563/6 Dezember 1931.

¹⁰ Barbu Theodorescu. *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga*. București. 1931. VII+208 p.; idem, *Bibliografia istorică și literară a lui Nicolae Iorga, 1890-1934*. vol. I. 1935. XXIV + 381 p.; vol. II: *Bibliografia politică, socială și economică a lui Nicolae Iorga, 1890-1934*. 1937. VIII + 370 p. București; idem. *Bibliographie travaux de Nicolae Iorga en langues étrangères*. în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique“ XXII; m. I. 1941. Bucarest. pp. 13-155; idem. *Nicolae Iorga*. Editura Tineretului. București. 1968. 382 p. + fotografii; idem. *Nicolae Iorga, 1871-1940*. vol. I: *cronologie și bibliografie*. E.Ș.E.. București. 1976. 576 p. planșe (bibliografia la pp. 125-520).

¹¹ Aurelian Sacerdoțeanu. *Opera lui N. Iorga (1934-1941). Bibliografie*, în „Revista Arhivelor“, anul IV. 1941. București. pp. 410-437, și extras. idem. *N. Iorga. Contribuții bibliografice*. București. 1941. 39 p.

¹² *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. I (1890-1901), *Studii și documente*: vol. II (1902-1912), *Documente literare*. ediții îngrijite de Barbu Theodorescu. Editura Minerva. București, 1972. X + 630 p.; 1979, 648 p.

Dan Prodan¹⁵ au editat unele scrisori expediate sau primite de N. Iorga referitoare la preocupările sale orientalistico-turcologice. Această primă etapă în studierea fenomenului N. Iorga, de editare a bibliografiei și izvoarelor epistolare, s-a împletit organic cu a doua, de analiză și de interpretare a preocupărilor orientalistico-turcologice ale marelui istoric. În acest context amintesc contribuțiile semnalate de M. Alexandru-Dersca Bulgaru¹⁶, Mihai Berza¹⁷, Mihai Guboglu¹⁸, Virgil Cândea¹⁹, Tayyib Gökbulgin²⁰, B. S. Baykal²¹, Tahsin Gemil²², Al. Elian²³, Cristina Feneșan²⁴, Călin Felezeu²⁵, Ștefan Ștefănescu²⁶, Gh. Zbucnea²⁷, Constantin Bușe (coordonator)²⁸, Petre Țurlea²⁹, Dan Prodan³⁰.

¹⁵ I. Opreșan. *N. Iorga - corespondență cu Karl Lamprecht*, în „Manuscriptum”, an XIII, nr. 3/1982, București, pp. 72-84.

¹⁶ Cristina Feneșan. *Franz Babinger, ein deutscher Betrug zur rumänischen Osmanistik*, în „R.E.E.E.E.”, XXXII-e année, nr. 3-4/1994, București, pp. 320-322.

¹⁷ Dan Prodan. *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, în „A.I.I.X.”, Iași, t. XXXVI, 1999, pp. 171-182.

¹⁸ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru. *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman*, în „Balcanica”, VI, 1943, București, pp. 101-122; eadem. *Nicolae Iorga - a Romanian Historian of the Ottoman Empire*, Publishing House of the Academy of the S.R.R., București, 1972, 192 p. + 1 map; eadem. *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman*, în vol. omagial *Nicolae Iorga. l'homme et l'œuvre....* București, 1972, pp. 175-186.

¹⁹ Mihai Berza. *Știință și metodă istorică în gândirea lui N. Iorga*, București, 1945, 64 p.; idem. *N. Iorga (1871-1940)*, București, E.D.P., 1965, 58 p. + fig.

²⁰ Mihail Guboglu. *Nicolae Iorga - istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-turce*, în „A.U.B.I.”, anul XXII, nr. 2/1973, București, pp. 25-48; idem. Nazimiye Toğan. *Nikolaye Yorga'nin Doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla (Cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea lui N.I.)*, în revista „Türk Kültürü”, X-ncu yılı, nr. 113/Mart 1972, Ankara, pp. 318-326 (cu un elogios Cuvânt introductiv de prof. dr. Ahmed Temir, pp.318-319).

²¹ Virgil Cândea. *Nicolae Iorga, historien de l'Europe du Sud-Est*, în *op. cit.*, la nota nr. 16/3, pp. 187-250; idem. *N. Iorga și Europa de sud-est*, în „M. S.Ș.I.A.”, nr. 20, 1995, București, pp. 63-66.

²² Tayyib Gökbulgin. *La conception de Nicolae Iorga sur l'Empire Ottoman*, în „A.I.E.S.E.E. Bulletin”, IX-e année, n-os 1-2/1971, București, pp. 29-33.

²³ B. S. Baykal. *N. Yorga'nin Osmanlı Tarihiye dair Fikirleri (Considerații asupra Istoriei Imperiului otoman a lui N.I.)*, comunicare prezentată în cadrul simpozionului româno-turc de istorie, 25-29 mai 1978, București. ²⁴ Mihai Maxim. *Simpozionul româno-turc de istorie*, în „R.d.I.”, t. 31, nr. 10/1978, București, pp. 1877-1878.

²⁵ Tahsin Gemil. *Nicolae Iorga - cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiunea omagială Nicolae Iorga - l'irgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, Imprimeria Coresi, București, 1991, pp. 44-47.

²⁶ Al. Elian. *Nicolae Iorga și istoria universală*, în „S.R.d.I.”, t. 18, nr. 6/1965, București, pp. 1261-1274; idem. *Nicolae Iorga et la Sud-est européen*, în „A.I.E.S.E. Bulletin”, IX-e année, n-os 1-2/1971, București, pp. 12-21.

²⁷ Cristina Feneșan (Rotman). *Relațiile osmano-bizantine în opera lui Nicolae Iorga*, în vol. *Nicolae Iorga - istoric al Bizanțului*, Editura Acad. R. S.R., București, 1971, pp. 129-154.

²⁸ Călin Felezeu. *Nicolae Iorga - istoric al societății otomane*, în „S.U.B.B.H.”, Cluj-Napoca, an 35, nr. 2/1990, pp. 28-38; idem. *Nicolae Iorga - 50 de ani de la moarte*, în revista „Argeș”, Pitești, 25, nr. 11-12/1990, p. 9.

²⁹ Ștefan Ștefănescu. *Național și universal în gândirea istorică a lui Iorga*, în „D.I.”, an VI, nr. 6 (58) - iunie 2001, București, pp. 10-15.

³⁰ Gh. Zbucnea. *Iorga și lumea sud-est europeană*, idem *loc. cit.*, nota nr. 26, pp. 39-44.

Toate aceste articole, studii și monografii, oferă, prin convergență și complementaritate, o **imagine de ansamblu**, cu numeroase elemente de amănunt, a preocupărilor și realizărilor lui N. Iorga în domeniul orientalisticii-turcologiei științifice-de cercetare instituțional-universitare.

1. Descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice otomano-orientale europene referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau a relațiilor otomano-române (secolele XV-XIX).

Plecând de la truismul că istoria se scrie pe baza interpretării izvoarelor istorice din diferite categorii, N. Iorga a identificat, a tradus în limba română sau în limbi de circulație internațională și a publicat numeroase izvoare istorice otomano-orientale și europene privitoare la tematica enunțată în subtitlu. Pe de altă parte, Iorga a recomandat un număr de colaboratori de-ai săi să editeze izvoare istorice otomano-orientale și să le utilizeze în elaborarea diferitelor studii și articole referitoare la varii aspecte ale istoriei otomane și a relațiilor otomano-române, și aceste contribuții, modeste de altfel, vor fi amintite în paginile următoare.

Promotor al concepției necesității valorificării critice, pozitivistice a informațiilor istorice ce se desprindea din izvoarele istorice obiectiv și echidistant analizate, N. Iorga a fost unul dintre istoricii generației de la 1900 care a transpus în mod concret în practică această strategie a cercetării. Istoricul român a fost unul din cele mai ilustrative și mai prolifiche exemple de *cercetător „itinerant” european al generației sale*, mereu în căutare de noi și revelatoare documente, cronică, jurnale de călătorie, inscripții etc.²⁸ A străbătut Europa în lung și în lat, explorând fonduri istorice din arhive, biblioteci, muzee etc., de la Londra la Istanbul, de la Königsberg la Neapole. A descoperit, astfel, zeci de mii de izvoare istorice românești și străine, pe care le-a editat, integral sau în regeste, introduceri analitice, în zeci de volume de documente și cronică. Evident, câteva sute din aceste mărturii erau izvoare istorice otomano-orientale, descoperite direct sau redescoperite mediat, prin intermediul traducerilor, regestelor, culegerilor de documente vest- și / sau central-europene. N. Iorga a fost **primul cercetător** în istoriografia românească modernă care a înțeles și a promovat, prin conferințe publice și în scrierile sale, **importanța inestimabilă a izvoarelor istorice otomano-orientale** în studierea istoriei

²⁸ Universitatea din București, *Nicolae Iorga. 1871-1940*, coordonator: Constantin Bușc, București, 2001, 428 p.

²⁹ Petre Țurlea, *Nicolae Iorga. O viață pentru neamul românesc*, Editura Pro Historia, București, 2001, 143 p.

³⁰ Dan Prodan, *Preocupările de orientalistă-turcologie ale lui Nicolae Iorga în "A.I.I.X."*, Iași, XXXVIII, 2001, Iași, 12 p.; idem, *Nicolae Iorga - 130 de ani de la naștere în "Mentor XXI"*, anul IV, nr. 3(12) - Iulie-Septembrie 2001, Botoșani, p. 6A.

³¹ Al. Zub, *op. cit.*, p. 277.

relațiilor româno-otomane în secolele XV-XIX, pe de o parte, necesitatea investigării sistematice a arhivelor, bibliotecilor, muzeelor etc. otomane din imperiul sultanilor, în special din Istanbul, pe de altă parte. El însuși a întreprins o astfel de explorare în capitala de pe Bosfor în 1906, fără însă a atinge finalitățile dorite ale respectivului demers documentologic³².

Astfel, în **Arhivele Imperiale din Viena**, fondul „Turcica“, a descoperit 22 de documente inedite, din perioada 1564-1587, referitoare la Petru Șchiopul al Moldovei, dintre care 6 documente în limba turco-osmană, traduse în românește de I. B. Seni, „interpret jurat la Ministerul de Externe“³³.

În perioada 1898-1899, din inițiativa Academiei Române, au fost copiate și traduse în limba franceză 215 documente otomane de diferite categorii din registrele și condicile păstrate în Arhivele marelui veziriat din Istanbul. Aceste documente, din intervalul 966 H./1558-1202 H./1788, se referă la relațiile româno-otomane pe plan politico-economic, precum și la legăturile Țărilor Române cu statele vecine. N. Iorga a fost primul istoric român care a înțeles și a semnalat importanța deosebită a acestui fond documentar pentru studierea și prezentarea adevăratelor relații româno-otomane în secolele XVI-XVII; el a parcurs întregul fond, a clasificat tematic și a rezumat 95 din aceste documente³⁴. Documentele, a precizat autorul, aveau o deosebită importanță istorică: „Prin aceste izvoare, scoase de curând la lumină, se lămuresc mai multe puncte esențiale din situația noastră față de Puterea suzerană și se îndreaptă o sumă de păreri greșite cu privire la purtarea pe care au avut-o cărmuitorii turci, fără deosebire de timp, față de țările tributare“³⁵.

N. Iorga a înțeles și a regretat realitatea tristă că „la tipărirea în întregime a acestor piese, încărcate de greoaia și înflorita retorică orientală, nu e de gândit nici aici, nici, dacă se va proceda cu măsură și pricepere, în altă parte. Prefacerea lor în scurte regeste, resumate, se impune“³⁶. Harnicul descoperitor și editor de documente a rezumat 36 de acte referitoare la „hotare și afaceri de hotare“, 29 legate de „afaceri de negoț și furnituri“ și alte 30 despre „afaceri mai mult politice“³⁷. Ulterior a mai publicat încă „două porunci turcești

³² N. Iorga. *Prin Bulgaria la Constantinopol*. cu ilustrații de pictorul Stoica, București, Editura Minerva. 1907. 282 p.

³³ Idem. *Documente noi, în cea mai mare parte române, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, în „A.A.R.M.S.I.“, s. II. t. XX, m. 7, 1897-1898. București, doc. III-IV/pp.438-441; doc. VIII/p.445; doc. X/p.446; doc. XXIV/p.450.

³⁴ Idem. *Porunci turcești din veacul al XI-lea către Domnii noștri*, în idem, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, București, 1900(-1902), extras din revista „Economia Națională“, pp. 174-183.

³⁵ *Ibidem*, p. 174.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, pp. 174-183.

către domnul Moldovei³⁸, precum și „hatul“ (*hatt-i himāyîn-ul*) acordat Țării Românești în „1826“ (corect la 18-27 aprilie 1827³⁹), doar în traducere românească⁴⁰.

În prelungirea aceluiași statornice preocupări, N. Iorga a editat, de asemenea, originalele și traduceri ale unor documente otomane importante (scrisori, privilegii și tratate politico-economice), dar redactate inițial în limbile greacă⁴¹ sau slavă⁴², ori variantele latinești ale acestora⁴³. S-au adăugat la toate acestea variante în limba italiană a unei scrisori sultanale din 1533, adresată regelui polon, în legătură cu un incident de frontieră la Akkerman⁴⁴. Referitoare la aceeași zonă geografico-istorică (Chilia-Cetatea Albă) au fost și cele 4 documente otomane, din anii 1489, 1576 și 1589, descoperite în arhivele din Cracovia și publicate în traduceri latinești sau italienești⁴⁵.

Din „depozitele de manuscrise ale Apusului“, N. Iorga a adunat și a publicat⁴⁶ sute de documente în diferite limbi europene despre războaiele otomano-polone (1620-1621)⁴⁷.

³⁸ Idem. *Câteva manuscripte și documente din țară și din străinătate relative la istoria românilor (II)*, în „A.A.R.M.S.I.“, s.II, t. XXVIII, m. 6. 1905-1906, București, pp. 511-513; capitolul V: destinatarul a fost domnul Mihai Racoviță, documentele date: sfârșitul anului 1722-începutul anului 1723; editorul a publicat variantele în limba latină ale acestor porunci, realizate anterior după originalele în limba turco-osmană, de traducători germani; depozitul de conservare: Biblioteca Arhivelor Imperiale din Viena.

³⁹ Vezi datarea corectă la Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I. 1558-1913, București, 1960, doc. 2353, p. 472.

⁴⁰ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. XXI. *Documente interne*. *Miscellanea*, București, 1911, pp. 36-60.

⁴¹ Idem. *Privilegiul lui Mohamed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în „A.A.R.M.S.I.“, s.II, t. XXXVI, 1913, m. 3, București, pp. 69-92 (actul din titlu, în limbile greacă și italiană, la pp. 69-76; tratatul otomano-venetian din februarie 1446, în grecește, la pp. 76-80).

⁴² *Scrisoarea sultanului Mehmed al II-lea către Petru Aron, din 5 octombrie 1455, în limba slavă*, în *ibidem*, pp. 80-82. Este cronată afirmația istoricului că „originalul turcesc l-a găsit de curând d-l I. Bogdan“, pentru simplul motiv că varianta „turcescă“ a actului invocat nu a existat.

⁴³ Ale tratatelor otomano-gevenezze din 1387, otomano-bizantin/state creștine (1403) și otomano-ungar (1451), *ibidem*, pp. 81-91; ale scrisorilor marelui vizir Sokkolu Mehmed *pâșâ* și ale sultanului Selim II către împăratul german pentru extrădarea lui Bogdan Lăpușneanu, din ianuarie 1573; în idem. *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, vol. I, București, 1895, pp. 16-17, 18-20, 23, 24; alte documente și traduceri de relații de călătorie; pp. 82-93 (De la Croix), 114, 147, 185-186, 192-194, 245-247, 323-323.

⁴⁴ Idem. *Une lettre du Sultan au Roi de Pologne sur un conflit de frontière à Akkerman (Moncastro, Cetatea Albă)*, în „B.I.E.E.S.O.“, IIIe année, n-os 3-5/Mars-Mai 1916, Bucarest, pp. 103-104.

⁴⁵ Idem. *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, Editura Academiei Române, București, 1899, 419 p. + 5 pl., în *Appendice de documente*, pp. 296-300.

⁴⁶ Pentru a II-a jumătate a secolului al XIX-lea a se vedea și idem. *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor*, în vol. omagial *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, pp. 1-127; idem. *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, 1903, 34 p., în care N. Iorga a realizat o expunere analitică și critică a evoluției istoriografiei române în secolul al XIX-lea prin studii, cercetări folclorice, culegeri și ediții de documente interne și externe referitoare la istoria românilor.

⁴⁷ Idem. *Studii și documente*, vol. XX, București, 1911, cap. III: „Acte polone privitoare la războiul cu turcii din 1620-1621. Dintr-o culegere de scrisori a regelui Sigismund al II-lea și alte izvoare“: pp. 147-159; 20 de documente în limbile latină, italiană, germană, din biblioteca orașului Leipzig.

sau otomano-germane (1638-1699)⁴⁸, ce au completat informațiile documentare și cronistice otomane referitoare la amintitele conflagrații. De asemenea, a editat informații românești despre luptele otomano-polone și otomano-germane din perioada 1671-1689⁴⁹. S-au adăugat, culese din „rapoartele capuchehaiei muntene sub Alexandru-Vodă Ghica” (1834-1842), diferite documente grecești, considerate de N. Iorga ca fiind „aproape un unicum”, referitoare la problemele tarifului vamal ce trebuia să se aplice, conform prevederilor Regulamentului Organic, negustorilor care intrau în Imperiul otoman prin Țara Românească⁵⁰.

În perioada interbelică, N. Iorga a continuat acțiunea de identificare și de editare a izvoarelor istorice din categoria amintită anterior. Astfel, a publicat traduceri grecești ale unor documente otomane, din perioada 1560-1820, despre legăturile domnilor români cu Patriarhia din Istanbul, relațiile româno-otomane în intervalul amintit etc.⁵¹.

Iorga a editat în traducere românească, după varianta în limba germană din ediția critică de documente otomane realizată de turcologul Fr. Kraelitz (Viena, 1921), „actul” acordat de sultanul Mehmed al II-lea negustorilor din Cetatea Albă, la 9 iunie 1456, susținând că localitatea de emiteră a documentului se afla în Serbia⁵². S-au adăugat apoi alte trei acte otomane: scrisoarea trimisă de sultanul Selim al II-lea lui Ferdinand de Habsburg pentru a-i solicita precizarea condițiilor părții austriece necesare reînnoirii păcii otomano-habsburgice și a-i cere predarea lui Bogdan Lăpușeanu (1572); *berât*-ul acordat de sultanul 'Osmân al II-lea lui Alexandru Iliș al Moldovei în 1620, în care se făceau referiri la valoarea tributului și la viitorul comportament al domnului moldav; scrisoarea marelui vizir Köprülü Mehmed *pâșâ* adresată boierului și clerului Țării Românești, prin care li se comunica numirea ca domn a lui Mihnea al III-lea Radu, (28 ianuarie 1658)⁵³. Istoricul le-a tradus din limba germană, după ediția realizată de Jan Rypka (1933).

Pentru secolul al XVIII-lea, Iorga a publicat două *'arz*-uri în limba turco-osmană, din arhiva lui Nicolae Mavrocordat, redactate de boierii și clerul ortodox din Țara Românească sau din Moldova și adresele sultanului Mustafa al III-lea (c. 1760). Traducerile au fost însoțite de o clară fotocopie a primului document, metodă modernă de editare a izvoarelor istorice; editorul nu a menționat însă numele traducătorului

⁴⁸ *Ibidem*, cap. II: „Scrisori și rapoarte privitoare la războiul turco-german din 1683-1699”, pp. 59-145; 182 de piese documentare în limbile latină, italiană, germană, franceză din diferite arhive vest- și central-europene.

⁴⁹ *Ibidem*. vol. XI. *Cercetări și regeste documentare*. București, 1906, pp. 131-178.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 3-43; vezi și B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, p. 248.

⁵¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente referitoare la istoria românilor*, vol. XIV. *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, partea a III-a. 1560-1820, publicate după originalele sau după copiiile Academiei Române și tipărite de Nicolae Iorga, București, 1936, XLIV p. + 588 p.

⁵² N. Iorga, *Actul lui Mahomed al II-lea pentru Cetatea Albă (1456)*, în „R.I.”, an X, nr. 4-6/aprilie-iunie 1924, București, p. 105; vezi și regestul realizat de Damian P. Bogdan în *Creșterea colecțiilor Bibliotecii Academiei Române*, București, 1937 (-1942), p. 16.

⁵³ *Idem*, *Noi porunci turcești către Domnii noștri (1578-1658)*, în „R.I.”, an XX, nr. 10-12/octombrie-decembrie 1934, București, pp. 381-383.

documentelor din limba turco-osmană în românește⁵⁴. A publicat și a comentat „două porunci turcești” adresate domnului Moldovei, Mihai Racoviță, în 1722 și 1726, referitoare la trasarea hotarului moldo-transilvan⁵⁵. A oferit noi informații istorice despre ultima invazie de tătarilor (din *Bucak*) în Moldova (în 1758), pe baza valorificării unui „nou document”⁵⁶.

Tot secolului fanariot îi aparțin alte trei documente în limba greacă, cu traducerea în românește: scrisori semnate de clerici, boieri sau de Alexandru Ypsilanti-vodă, piese documentare ce au fost redactate și în fotocopii⁵⁷. N. Iorga a insistat și asupra altor izvoare documentare privind relațiile româno-otomane: formularele documentelor fanariote, publicând 72 de astfel de „începuturi de scrisori” în limba greacă, redactate între 1774-1807 și descoperite într-un caiet cu scrisori aparținând familiei lui Al. Ypsilanti. Istoricul român a susținut că aceste formulare erau de origine bizantină, preluate ulterior de fanarioti⁵⁸.

N. Iorga a tradus și a publicat în limba română originalul grecesc al scrisorii mitropolitului Timotei către papa Pius al V-lea, în care epistolă a fost încorporat și ordinul (din 1571) al sultanului Selim al II-lea adresat lui Alexandru al II-lea Mircea, domnul Țării Românești. Padișahul otoman l-a anunțat pe conducătorul muntean că a cucerit insula Cipru și i-a ordonat să facă cunoscută întregii țări această mare victorie. Apoi să-și unească propria armată cu cea a sultanului și să atace insula Corfu, Veneția și Roma. Dar a urmat înfrângerea navală otomană de la Lepanto și toate aceste planuri s-au spulberat⁵⁹.

Pentru începutul secolului al XV-lea, istoricul român a tradus, a publicat și a comentat inscripția în limba greacă a bisericii ortodoxe din satul Elsani de lângă Ohrida, inscripție datată 1407-1408. Acest izvor epigrafic a ridicat problema identificării fiului lui Băyezid I care a stăpânit această zonă în timpul *interregnum*-ului otoman, fiu pe care Iorga l-a nominalizat ca fiind Mūsā Çelebi, cel care a avut legături politice și cu Mircea cel Bătrân⁶⁰. La aceste izvoare istorice s-au mai adăugat republicarea și comentarea a două

⁵⁴ Idem, *Două arzuri ale țării către sultan în secolul al XI'III-lea*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t. XVI, m. 10, 1935, București, pp.206-210 + 1 pl.; vezi și recenzia favorabilă a lui C. Grecescu în „R.I.R.”, vol. V-VI/1935-1936, București, p. 520.

⁵⁵ Idem, *Două porunci turcești către domnul Moldovei, Mihail Racoviță vv. din 1722 și 1726, pentru îndreptarea hotarului cu Transilvania*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t. XXVIII, 1905-1906, București, 1906, pp.511-513.

⁵⁶ Idem, *Prădăciunea tătarilor de la 1758, după un nou document*, în „R.I.”, anul II, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1916, București, pp. 26-27.

⁵⁷ Idem, *Trei rare documente fanariote*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. III, t.XVII, m. 2, 1935, București, pp. 29-36 + 2pl.; vezi și recenzia favorabilă semnată de C. Grecescu în „R.I.R.”, vol. V-VI/1935-1936, București, pp.520-521.

⁵⁸ Idem, *Formularul fanariot*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XVII, m.5, 1935, București, pp.118-134.

⁵⁹ Idem, *Ordinul lui Selim II către Alexandru-Vodă al Țării Românești (1572)*, în „R.I.”, an XI, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1925, București, pp. 153-155.

⁶⁰ Idem, *Une inscription greque sous le Sultan Mousa, 1407-1408, dans la region d'Ochrida*, în „R.II.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3/Ianvier-Mars 1933, Bucarest, pp.11-12.

scrieri sultanele originale în limba greacă, adresate dogelui Veneției: a lui Selim I din 25 octombrie 1513 și a lui Süleymân I din 13 noiembrie 1529, în ultima fiind descrisă campania otomană antimaghiară din 1526⁶¹.

*

*   *

N. Iorga a acordat atenția cuvenită și *izvoarelor cronistice otomano-orientale, jurnalelor și memoriilor de călătorie prin Orientul otoman*, cronicilor și lucrărilor istorice vest-europene referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române. Astfel, istoricul a publicat în limba română fragmente din cronica lui Mustafa Na'ima referitoare la Țările Române, după traducerea în limba franceză realizată de Antoine Galland⁶², extrase din cronica otomană a lui Hassan Vegihi, după traducerea în limba italiană a lui Iacob Tarsia⁶³. Cu această ocazie tânărul cercetător și istoric și-a exprimat pentru prima dată *opinia* despre valoarea informativă a cronicilor otomane ca izvoare narative privind istoria românilor și a relațiilor otomano-române⁶⁴. La acestea s-au adăugat unele fragmente din *Tevârih-i âl-i 'Osmân* și din cronica lui Mehmed Neşri⁶⁵, jurnalul și descrierea călătoriei italianului Cornelio Magni prin Imperiul otoman și Moldova în 1672⁶⁶.

După 1920 s-a intensificat, la nivel european, activitatea de editare a izvoarelor cronistice otomano-orientale, conform criteriilor științifice moderne adoptate de către orientaliști. Astfel, Iorga a avut posibilitatea să folosească aceste ediții critice de izvoare narative otomano-orientale și să conștientizeze valoarea lor informațională istorică. Urmare firească, marele istoric a subliniat tranșant, pentru *prima dată în istoriografia românească, importanța deosebită a izvoarelor narative otomano-orientale* pentru scrierea istoriei poporului român și a relațiilor otomano-române în evul mediu. A realizat o succintă trecere în revistă a edițiilor de cronici otomano-orientale apărute în Europa vestică și centrală până în 1928, comparând aceste reușite cu situația precară din istoriografia românească și propunând alcătuirea unui *corpus* cu toate fragmentele și informațiile din

⁶¹ Idem. *Deux lettres grecques de Sultans*. în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 1-3 Janvier-Mars 1940. Bucarest. pp. 1-6.

⁶² Idem. *Acte și fragmente*. vol. I. București. 1895. pp. 55-63; traducerea atlată la Bibliothèque Nationale - Paris. ms. 12.197 și publicată în 1700; au fost descrise evenimentele din Moldova - 1621, din anii 1632-1637, 1639, 1649-1650, 1652-1653 (Moldova și Țara Românească).

⁶³ Idem. *Manuscrite din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*. în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXI, m. 2. 1899. București. pp. 53-62; au fost deschise evenimentele politice referitoare la Țările Române în intervalul 1639-1659.

⁶⁴ *Ibidem*. p. 53: „Un izvor de informațiune cari nu trebuia neglijat în studiul istoriei noastre sunt cronicile turcești. Aceste cronică nu dau faptele în legătură strânsă, ci într-o expunere umflată, dezordonată și naivă, dar ele cuprind o sumă de lucruri noi, foarte interesante, de care trebuie să ținem seama”.

⁶⁵ Idem. *Studii și documente*. vol. III. București. 1901. pp. XI-XII și XXX-XXXI.

⁶⁶ Idem. *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia*. în „A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXII, m. 2. 1910. București, pp. 35-60.

acele izvoare istorice referitoare la istoria românilor: „O concluzie se desface din acest studiu. Trebuie să avem și noi, stând la un loc, tot ce ne privește în cronică osmanilor. Dar pentru aceasta ne trebuie orientaliști (subl. N.I.). Nu e o rușine că până azi nu avem nici unul”⁶⁷.

Iorga a făcut un prim pas în realizarea acestui necesar și ambițios program selectând, traducând în românește și comentând fragmentele din *Tevârih-i âl-i 'Osman* (ed. Fr. Giese, 2 vol., Breslau-Leipzig, 1922-1925) cu informații despre: Mircea cel Bătrân, Vlad Dracul, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare⁶⁸. A prezentat cronică marelui vizir Rustem-pâșă (ed. L. Forrer, Leipzig, 1923) cu informații despre cucerirea Chilie și Cetăția Albe de către otomani (1484) și despre expediția sultanului Süleymân I împotriva lui Petru Rareș al Moldovei (1538). De asemenea, ca o paralelă și completare la cronică lui Rustem-pâșă, a tradus fragmente din „Istoriile lui Mar Guazzo” despre luptele moldo-otomane din perioada 1475-1484⁶⁹. A atras atenția istoricilor români asupra operelor cronicarului otoman Nasuh Matrakçı și a culegerii documente otomane a lui Ahmed Feridün, cu informații despre campania lui Süleymân împotriva lui Petru Rareș al Moldovei (1538)⁷⁰.

Marele istoric român a tradus din limba germană, după ediția realizată de Theodor Seif (1925), și a comentat un fragment din cronică lui Şükrüllâh bin Şehabbeddîn Ahmîd referitor la expediția sultanului Mehmed I *Kirişçi* împotriva Țării Românești: refacerea cetăților Isaccea, Yeni Sale și Giurgiu, distruse anterior de „ghiaurii cei fără de minte”, cucerirea cetății Severin, impunerea acestei țări la plata haraciului și încheierea păcii (*barış*) cu „valahii”⁷¹.

În ceea ce privește istoria relațiilor bizantino-otomane în secolul al XIV-lea, Iorga a analizat *Istoria romantică a lui Yakub Çelebi*, scrisă de un catalan anonim la sfârșitul aceluiași veac, cu informații istorice interesante despre domnia lui Murād I⁷². În această „producție literară pe fond istoric”, autorul anonim a descris aventurile „romantice” „moștenitorului legitim” al tronului otoman, Yakub Çelebi, fiul lui Murād I, fratele Bâyezid I. Autorul anonim, contemporan cu evenimentele narate, a călătorit prin Imperiul otoman și prin Orientul Apropiat.

⁶⁷ Idem, *Cronici turcești ca izvor pentru istoria românilor*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t. IX, m. 1, 1928, p. 288 (reeditat în idem, *Despre cronicari și cronici*, ediție îngrijită de Damaschin Mioc, E.Ș.E., București, 1988).

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 3-15 (pp. 276-283, ed. 1988).

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 12-22 (pp. 283-288, ed. 1988).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 22 (p. 288, ed. 1988).

⁷¹ Idem, *O nouă mențiune turcească despre români*, în „R.I.”, anul XXVIII, nr. 1-12/1942, București, p. 26.

⁷² Idem, *Contributions catalanes à l'histoire byzantine. I. L'histoire romantique de Yakoub Tchélébi*, P. 1927, pp. 3-8; reeditată cu același titlu în „R.H.S.E.F.”, IV, 1927, București, pp. 308-314.

Referitor la cucerirea Constantinopolului de către otomani, Iorga a analizat și a editat două surse narative referitoare la acest eveniment⁷³, incluse în *Codul grecesc* al prințului Alexandru Ypsilanti, cod aflat la B.A.R. Aceste izvoare narative au titlurile: **I. Pentru începutul Țarigradului; II. Pentru robia prea-slăvitei cetăți a Țarigradului (1453)**. N. Iorga le-a atribuit lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, care le-a scris inițial în limba greacă, după anul 1680. Aceste relatări sunt izvoare istorice narative deosebit de importante referitoare la evenimentul descris. Datele istorice sunt exacte, personajele reale, atmosfera timpului veridică.

O completare la izvoarele narative otomane valorificate de Iorga a reprezentat-o fragmentele din diferite cronică vest-europene referitoare la confruntările directe româno-otomane. Astfel, el a tradus și a editat în românește fragmentele din *cronica* lui Jehan de Wavrin referitoare la luptele românilor împotriva otomanilor în 1445, la care lupte a participat și nepotul cronicarului, Walerand de Wavrin (1445)⁷⁴. De asemenea, marele istoric a tradus și a comentat informațiile cuprinse în incunabulul german *Geschicht(e) von der Turkey*, tipărit la Memmingen în 1482, despre luptele moldo-otomane de la Vaslui (1475) și Valea Albă (1476) și ecoul lor în spațiul german⁷⁵. (Ulterior, în 1943, C. I. Karagea va edita această cronică a lui Jörg von Nürenberg, cu un substanțial studiu introductiv.)

N. Iorga a îndemnat pe anumiți studenți și colaboratori de-ai săi să identifice, să traducă în românește și să editeze diferite izvoare istorice otomano-orientale. Astfel, Emilia Cioran a tradus în românește călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei prin Țările Române, după jurnalul completat de Paul din Alep, utilizând ediția engleză realizată de F. C. Belfour, și nu manuscrisul arab aflat la Londra⁷⁶. Lucreția I. Apolodor a adunat, a prefăcut, a comentat și a publicat în original trei izvoare istorice cronistice și documentare nedite sau edite, însă puțin cunoscute, din perioada 1578-1606, referitoare la Imperiul otoman⁷⁷.

*
*   *

⁷³ Idem. *Une source négligée de la prise de Constantinople*, în „A.R.B.S.H.”, t. XIII, 1927. Bucurest. tirage-à-part, 70 p. (introducere. pp. 1-10; textul primei relatări în românește. pp. 11-15. în franceză. pp. 48-52; textul celei de-a doua relatări în românește. pp. 16-30. în slavonă. pp. 31-47. în franceză. pp. 52-70).

⁷⁴ *Cronica lui Wavrin și românii*, ed. N. Iorga în „B.C.I.R.”, vol. VI, București, 1927, pp. 57-148. Cronică a fost utilizată și comentată de Iorga în studiul său *Les aventures „sarraïnes” des français des Bourgognes au XIe siècle*, Cluj, 1926. 52 p.

⁷⁵ N. Iorga. *Une nouvelle source sur les campagnes de Mehmed II contre Étienne le Grand, prince de Moldavie*, în „R.H.S.E.E.”, XIe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1934. Bucurest. pp. 341-342.

⁷⁶ Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române, 1653-1658. Teza pentru licență în istorie*, București, 1900. VI + 271 p.

⁷⁷ Lucreția I. Apolodor. *Trei relațiuni asupra Imperiului Turcesc la finele secolului al XVI-lea. Teză de licență în literă*, București, 1899. 64 p.

N. Iorga s-a arătat interesat și de **izvoarele epigrafice otomane** din România, special din Dobrogea. Pentru traducerea acestora în românește a cerut sprijinul lui Franz Babinger, turcolog german care și-a desfășurat activitatea științifică-de cercetare didactică-universitară în țara noastră în perioada 1935-1943⁷⁸. Dar impactul izvoarelor epigrafice otomano-orientale în opera științifică a lui N. Iorga a fost **modest**.

2. Contribuții orientalistico-turcologice cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic, lingvistic

Mihai Berza, unul din primii analiști ai operei științifice a lui Iorga, a concluzionat că aceasta ar putea fi reprezentată „sub aspectul a trei cercuri concentrice, dintre care dintâi, cercul central, ar fi ocupat de istoria țării sale, cel de-al doilea de istoria sud-estului european, iar cel de-al treilea de ansamblul istoriei universale”⁷⁹.

Deși incompletă, pentru că îi lipsește, de exemplu, Verticala Timpului, această reducere geometrizată poate fi acceptată pentru a înțelege mai bine relația dintre națiunile regionale-universale în gândirea și concepția istorică a lui N. Iorga. Dacă am trasa o raie comună pentru cele trei cercuri concentrice, am observa mai bine interrelaționalitatea determinărilor succesive între ele. Aceste conexiuni biunivoce pot fi abordate din două puncte de vedere. Privite din **centrul de putere românesc**, în „punctul 0” s-ar afla Țările Române, la nivelul următor Europa sud-dunăreană și Peninsula Balcanică iar în al treilea cerc Imperiul otoman și lumea musulmano-orientală. Evaluate din **centrul de putere de la Bosfor, din Istanbul, capitala sultanilor**, în centrul cercurilor s-ar situa Imperiul otoman, urma la nord-vest Rumelia și Europa sud-dunăreană, iar în cercul al treilea Țările Române „romanitatea orientală”. Astfel, livresc spus, între *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 vol., Gotha, 1905) *Istoria românilor* (10 vol., București, 1936-1939) *Histoire de Roumains et de la Romanité orientale* (Bucharest, 1937-1944) și *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* (5 vol., Gotha, 1908-1913) s-au situat *Istoriile* diferitelor popoare balcanice.

N. Iorga a studiat și a prezentat istoria lumii musulmano-orientale și a Imperiului otoman de la începutul secolului al IX-lea până în 1922, apoi nașterea Turciei moderne kemaliste, 1922-1935. Sinteza către care au convergat diferite studii de caz turcologice ale lui Iorga și din care au rezultat ulterior alte contribuții cu aceeași tematică, complementare acesteia, este *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*⁸⁰.

⁷⁸ Cristina Feneșan. *Franz Babinger*. 1994. pp.320-322; Dan Prodan. *Franz Babinger - Nicolae Iorga*. *Correspondență*. în „A.I.I.X.”. Iași, t. XXXVI. 1999. pp. 172-173; vezi *supra* nota nr. 60.

⁷⁹ M. Berza. *Nicolae Iorga*. p. 27.

⁸⁰ Gotha. vol. I. 1908. XX + 486 p.; vol.II. 1909; XVII + 453 p.; vol.III. 1910. XX + 479 p.; vol. IV, 1911. XVIII + 512 p.; vol. V. 1913. XX + 633 p.

Sinteza de istorie otomană și, implicit, concepția autorului despre această experiență istorică unică în felul ei, numită Imperiul otoman, au fost analizate, cum era și firesc, de istorici turcologi români și străini⁸¹, subliniindu-se locul și rolul operei în cadrul preocupărilor românești și mondiale de turcologie, structura, modernitatea, noutățile și neîmplinirile ei, originalitatea viziunii generale asupra fenomenului istoric otoman, locul lui Iorga în panteonul istoriografic turcologic național și universal etc. În acest context, voi aminti doar **ideile generale** ale operei, insistând asupra noutăților de informare și interpretare introduse de autor și subliniind aspectele discutabile ale vastei sinteze.

Inițiativa elaborării unei istorii a Imperiului otoman a aparținut lui N. Iorga și nu lui Karl Lamprecht, așa cum s-a afirmat cu ani în urmă, pe baza studierii corespondenței dintre cei doi savanți (1899-1912)⁸², păstrată la B.A.R. Încă de la sfârșitul anului 1900, Iorga a proiectat viitoarea sa vastă sinteză otomană în 4-6 volume, dar a întâmpinat greutăți în găsirea unui editor occidental care să-și asume responsabilitatea tipăririi unei „ouvrage de cette importance”⁸³. După aceste sondaje nereușite, tânărul istoric român s-a adresat lui Karl Lamprecht, în martie 1901⁸⁴, savantul german acceptând cu bucurie proiectul grandios al sintezei otomane avansat de fostul său student, pe care-l considerat a fi cel mai indicat și mai înzestrat cercetător al generației sale, capabil să finalizeze o astfel de monografie. După rezolvarea problemei editării și finanțării sintezei otomane, N. Iorga a elaborat **opera sa turcologică fundamentală**, după o muncă uriașă pe parcursul a cinci ani, această contribuție fiind tipărită într-o cadență „temporală” impresionantă, între anii 1908-1913.

La originea elaborării sintezei otomane s-au aflat o nouă și originală interpretare și concepție asupra istoriei statului otoman. Iorga a înțeles că istoria otomană trebuia studiată

⁸¹ Vezi *supra* notele n-le 16-30.

⁸² M. M. Alexandru-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, p. 10; *N. Iorga, Corespondență*, vol. II, ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, Editura Meridian, București, 1986, p. 240, n. 1.

⁸³ *Apud* Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, p. 172; idem, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 487.

⁸⁴ În scrisoarea din 3 martie 1901 către Karl Lamprecht, Iorga a adăugat un post-scriptum: „(...) De multă vreme studiez relațiile Imperiului turcesc cu puterile europene și am publicat deja trei volume de documente și studii privitoare la secolul al XV-lea. Aceste studii vor fi acum continuate. Ar fi cumva de sperat să poată apărea în cursul vremii, în colecție dumneavoastră, o nouă istorie turcească, în locul celei foarte învechite a lui Zinkeisen?” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 243). Karl Lamprecht îi va răspunde la 12 martie 1901, arătând că acceptă bucuros ca N. Iorga să elaboreze o nouă istorie a Imperiului otoman, că a intervenit deja la celebra editură F. A. Perthes în acest sens. (B. Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, pp. 467-469). La 6 mai 1903 Iorga a răspuns lui K. Lamprecht: „(...) mă ofer pentru deja discutata istorie a otomanilor, unde e de operat cu factori mai puternici, mai exacți, și unde se poate realiza și ceva mai bun” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 251). Peste patru ani, istoricul român îi comunica cu satisfacție savantului german: „Întâiul volum al **Istoriei otomanilor. Vechiul stat otoman pe temelii naționale, cu slabă legătură teritorială** (subl. N. I.), e gata și va fi trimis deja în iulie ca manuscris” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 252). În scrisoarea către același din 6 iulie 1907, expeditorul aducea alte precizări: „În polida tuturor piedicilor pe care le-am întâmpinat în acest an extraordinar, sunt gata cu primul volum din *Istoria Imperiului otoman*. El conține mai multe capitole de istorie politică, deoarece mai întâi este necesar să se explice formarea imperiului în perimetrul său teritorial” (*N. Iorga, Corespondență*, vol. II, p. 253).

în contextul evoluției generale a triburilor și populațiilor turcice. Considerând că invazia turcilor otomani în Asia Mică, și apoi în sud-estul Europei a fost un episod în migrația populațiilor turcice către Orientul Apropiat și Pen. Balcanică, istoricul român a considerat de o importanță deosebită cercetarea originilor acestor grupuri etnice. Lărgind sfera cercetării istorice în timp și spațiu, Iorga a apreciat că statul otoman nu a fost o prelungire a Imperiului seldjukid, ci un „produs natural” al vieții și civilizației turcice din *Anatolia*, provincie ce a constituit baza seculară a puterii otomane. Istoria Imperiului otoman era „prea serioasă” pentru a mai fi tratată anecdotic, biografic sau poetic, cum au procedat autorii de sinteze otomane din secolele XVIII-XIX, a considerat în mod critic și obiectiv, savantul român.

Iorga a criticat concepția unilaterală și puerilă acreditată până atunci în istoriografia turcologică, potrivit căreia turcii otomani ar fi fost cruzi, sălbatici, însetați de sânge, distrugători și fanatici, demonstrând că aceștia erau „democrați” (în sensul medieval al termenului) toleranți, receptivi la realitățile și influențele locale, cu o atitudine și o politică bine stabilite și consecvente. Ca urmare, otomanii au fundamentat în Asia Mică, în Europa sud-dunăreană și în Orientul Apropiat „unitatea monarhică, liniștea sistemului absolut, ordinul unui singur stăpân”: sultanul, padișahul. Imperiul otoman, elocventă expresie a caracterului peren al imperiului politic fondat pentru a concretiza aspirația omenerii către unitate și universalitate, era păstrătorul tradiției mongolo-asiatice a monarhiei universale și moștenitorul marii civilizații romano-bizantine. Insistând asupra condițiilor diferite de dezvoltare a popoarelor balcanice sub stăpânire otomană, Iorga a subliniat contradicția dintre concepția feudală otomană a unității indivizibile a statului sultanilor și tendința modernă a popoarelor balcanice către unitate și independență națională. **Soluția** depășirii acestui anacronism era acordarea libertății popoarelor pe care otomanii nu le mai puteau stăpâni și edificarea unui stat turc național, modern⁸⁵.

În elaborarea sintezei sale N. Iorga a folosit și a analizat critic numeroase izvoare istorice documentare, cronistice, epigrafice, numismatice, cartografice etc. otomane (în diferite traduceri în limbi europene), bizantine, occidentale, românești, sud- și est-slave etc. (subliniind această conduită chiar în titlul istoriei otomane: „nach den Quellen dargestellt”), la care s-au adăugat ultimele contribuții în domeniul respectiv ale orientaliștilor-turcologi din diferite țări ale lumii⁸⁶. Referitor la izvoarele istorice otomane, savantul român a propus organizarea unei comisii internaționale de experți în domeniu care să se ocupe cu publicarea documentelor și cronicilor otomane și cu traducerea lor într-o limbă europeană larg folosită, pentru a putea fi accesibile tuturor istoricilor⁸⁷.

Iorga a urmărit să prezinte trecutul statului otoman în mod imparțial, fără resentimente „istorice”, și metodic, într-un binom fundamentat pe relații cauzale de filiație.

⁸⁵ N. Iorga, *G.O.R.*, I, *passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 35-42; T. Gökbilgin, *op. cit.*, pp. 29-33.

⁸⁶ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 42-59.

⁸⁷ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, 1910, p. VII; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59.

interdependență și simultaneitate între faptele și fenomenele istorice. **Primul pas** în metoda de cercetare istorică aplicată în investigațiile sale a fost analiza surselor istorice, pentru a realiza un contact direct cu realitățile trecutului. Prin **al doilea pas**, Iorga a încercat să treacă de la izvoarele istorice la faptele istorice, încercând să descopere intențiile reale ale celor implicați în evenimentele istorice și să stabilească gradul de „sinceritate” al documentelor și cronicilor. Prin **al treilea pas**, folosind într-un mod original metoda comparațiilor, similitudinilor și paralelismelor între fapte și împrejurări istorice, în conexiune cu metoda inducției istorice, savantul român a urmărit să realizeze o „explicare integrală” a rolului factorilor permanenți și determinanți în evoluția istorică a unei entități etno-politice în general, a celei otomane în particular: condițiile cadrului natural: „rasa” („poporul”), influențată de cadrul natural; viața spirituală („ideea”)⁸⁸.

În **contribuția sa turcologică fundamentală**, Iorga a realizat analiza și expunerea faptelor și evoluțiilor istorice pe baza unui număr de teze esențiale, cu un mare grad de originalitate pentru perioada în care au fost formulate. Astfel, autorul a considerat că sintezele istorice otomane elaborate în secolul al XIX-lea de J. von Hammer-Purgstall și de J. W. Zinkeisen erau **depășite** ca plan de expunere, concepție istorico-filosofică, izvoare istorice utilizate. A criticat și a abandonat tratarea anecdotică și potrivit legendelor a trecutului Imperiului otoman. Istoria statului otoman a fost studiată atât în cadrele evoluției „naționale”, cât și pe plan „universal”, fiind un capitol însemnat și glorios al dezvoltării mondiale⁸⁹.

Iorga a redefinit conceptele de „istorie politică” și de „istorie culturală”, aplicând noua concepție istorică în elaborarea *G. O. R.* Astfel, „Istoria politică nu mai e un șir de biografii, o culegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, de biografii literare și artistice, o descriere de solemnități ori o cronică de războaie, un catalog cronologic, un dicționar de notorietăți, un memorial diplomatic. Și nici istoria culturală nu mai corespunde cu învechita istorie de moravuri (...). Istoria forțelor naționale, a dezvoltării și înrăuririi lor, aceea le cuprinde deopotrivă și le unește pentru totdeauna”⁹⁰. De asemenea, istoricul român a redefinit legătura cauzală dintre „eroi” și „mase” („neagra gloată a celor mulți și mici”), utilizând noua relaționare biunivocă în analiza istoriei otomane: „(...) eroii se întorc înapoi în mijlocul acelor care i-au înălțat și pe care i-au condus, care i-au hrănit și pe care i-au luminat, care au dat la urma urmelor toate elementele materiale”, culturale și spirituale⁹¹.

⁸⁸ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 59-50.

⁸⁹ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, pp. I-XX.

⁹⁰ Idem, *Două concepții istorice (Cuvântarea de intrare la Academia Română, 17 mai 1911)*, în idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IV-a, introducere, note și comentarii de Andrei Pippidi, notă asupra ediției de Victor Durnea, editura Polirom, Iași, 1999 (400 p.), pp. 101-102.

⁹¹ *Ibidem*, p. 101.

După ce a insistat în detaliu asupra originii triburilor tătice, a istoriei acestora și a primelor închețări statale tătice-islamice în Asia centrală și vestică⁹², Iorga a prezentat penetrarea otomană în Anatolia, întemeierea și expansiunea teritorială a *beylik*-ului condus de 'Osmân I și Orhan, stabilirea prin forță și cuceririle otomanilor în Pen. Balcanică. Autorul a demonstrat că aceste evoluții istorice au fost pasibile datorită poziției geografico-strategice, vitalității și preponderenței politico-militare a *beylik*-ului otoman în N.V. Asiei Mici, luptelor interne din Imperiul bizantin și a celor pentru supremația politico-militaro-economică în Levant⁹³. **Emirul Orhan a fost apreciat ca fiind întemeietorul nucleului statal bicontinental otoman.** Idei interesante și pertinente, multe dintre ele valabile și astăzi, a formulat Iorga analizând relațiile complexe dintre otomani, cuceritori și creștinii supuși din Pen. Balcanică și stabilind locul și rolul romanilor în lupta antitomană până la mijlocul secolului al XV-lea⁹⁴.

În volumul al II-lea din *G.O.R.*, Iorga a prezentat nouă decenii tumultuoase (1451-1538) din istoria otomanilor. Prin politica sa internă și externă sultanul **Mehmed al II-lea** a consolidat bazele Imperiului otoman, fiind considerat de istoricul român ca **adevăratul întemeietor al Imperiului Semilunii**. Autorul a caracterizat Imperiul otoman restaurat de sultanul cuceritor al Constantinopolului ca fiind prima monarhie absolutistă din lume. La baza acestui imperiu Iorga a identificat elemente și instituții preluate din tradiția turco-mongolă, o puternică influență romano-bizantină, prezența și manifestările religiei și ideologiei islamice sunnite. Acest imperiu unitar cu triplă origine (tătice-mongolică, islamico-sunnită și romano-bizantină) a fost forma de unificare a Asiei Mici, Orientului Apropiat și a Europei sud-dunărene sub conducerea unui stăpân incontestabil: sultanul autocrat. Mehmed al II-lea, Cuceritorul Constantinopolului, a unit în propria sa persoană tradițiile monarhice oriental-mongolice, tătice-islamice și romano-bizantine, devenind astfel prototipul suveranului otoman. Acest sultan a asigurat perpetuarea imperiului și tradițiilor bizantine în cadrul originalei sinteze otomane înfăptuite de el⁹⁵.

Sultanii Bayezid II, Selim I și Süleymân I și-au fundamentat politicile internă și externă pe moștenirea otomană lăsată de părinții lor. Iorga a considerat că demersul otoman de cucerire a țărmurilor și insulelor din mările Neagră și Mediterană (estică și centrală) a fost transpunerea în fapt a concepției milenare romano-bizantine ce susținea necesitatea dominării mărilor vecine posesiunilor terestre. Selim I a asigurat **tricontinentalitatea imperiului**, însușindu-și titlul de **calif**, în urma cuceririi Egiptului mamelucilor. Süleymân I a revenit la politica terestră europeană și iraniană a înaintașilor săi, urmărind să cucerească noi teritorii și să consolideze frontierele imperiului pe importante cursuri de apă (Dunărea mijlocie, Sava, Drava, Eufrat etc.); în cadrul politicii

⁹² Idem. *G.O.R.*, vol. I, pp. 1-146; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 71-81.

⁹³ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. I, pp. 147-214.

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 215-324; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 91-97.

⁹⁵ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. II, pp. 3-230; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 105-112.

maritime a asigurat thalassocrația otomană în mările Neagră, Egee, Mediterană estică și centrală⁹⁶.

Apogeul, primele semne ale crizei generale de sistem și începutul perioadei de stagnare ale Imperiului otoman au fost analizate de N. Iorga în vol. III (perioada 1538-1640) al *G.O.R.* În timpul sultanului Süleymân I Magnificul și Legiuitorul, Imperiul otoman a atins apogeul evoluției sale instituționale și teritoriale și un prestigiu incontestabil în lumea musulmană⁹⁷. Istoricul român a investigat cauzele crizei generale a sistemului otoman, explicându-le sistematic din punct de vedere politic, militar, economic, religios-ideologic etc.: decăderea dinastiei otomane și guvernarea clasei renegaților în perioada 1566-1595⁹⁸; expediții costisitoare inutile și insuccese militare dezastruoase (de ex. victoriile antiotomane ale lui Mihai Viteazul / 1594-1596); decăderea armatei și a spiritului combativ-războinic: personalitatea ștearsă a sultanilor și dispariția veleităților de conducători militari viteji ale acestora; lupta pentru putere între renegați, pe de o parte, între aceștia și otomanii nativi, pe de altă parte; corupția, mita, înșelăciunea, goana după îmbogățire și ranguri; autonomizarea unor provincii periferice ale imperiului; crizele financiar-economice, fenomenele demografice, schismele religioase în islamul sunnit și scleroza ideologiei oficiale; schimbarea destinației oficiale, seculare, a unor posesiuni funciare etc.⁹⁹. Încercările unor sultani otomani de a depăși criza și stagnarea imperiului prin reluarea politicii de cuceriri teritoriale s-au dovedit a fi simple soluții de moment¹⁰⁰.

Stagnarea și declinul Imperiului otoman s-au manifestat pe plan extern prin eșecul final al politicii ofensive otomane promovată de marii viziri Köprülü, marele și decisivul dezastru de sub zidurile Vienei (1683), contraofensiva habsburgică în zona Dunării mijlocii și pacea de la Karlowitz (1699). Autorul a considerat că imperiul a alunecat definitiv pe panta declinului implacabil. La cumpăna secolelor XVII și XVIII a apărut „problema orientală”, adică chestiunea moștenirii acestui mare, dar „bolnav” stat feudal, pe care austriecii și rușii încercau prin toate mijloacele să o rezolve în propria lor favoare¹⁰¹. N. Iorga a analizat caracteristicile și formele de manifestare ale involuției imperiului otoman, până la pacea de la Küçük Kaynarca (1774) inclusiv, ale regimului „fanariot” în Moldova și Țara Românească (din 1711/1716), subliniind rolul dragomanilor fanarioți și al noii clase de funcționari erudiți a *efendi*-ilor în cadrul statului otoman¹⁰².

⁹⁶ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. II, pp.231-453; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 113-120.

⁹⁷ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, p. 3-134.

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 135-404.

⁹⁹ *Ibidem*, *passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 120-125.

¹⁰⁰ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. III, pp. 405-475; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, pp. 125-128; eadem, *Iorga, historien*, pp. 109-110; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 182-183; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 39.

¹⁰¹ N. Iorga, *G.O.R.*, vol. IV, pp. 3-272; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 126-150.

¹⁰² N. Iorga, *G.O.R.*, vol. IV, pp. 273-512.

În al cincilea și ultimul volum al sintezei otomane (1774-1912), istoricul român analizat „războaiele pentru împărțirea Imperiului otoman“ între anii 1774-1829 competitori fiind austriecii și rușii, urmările nefaste pentru români ale acestor conflagrații pierderi teritoriale și de populație¹⁰³, primele încercări de reformare a statului otoman timpul lui Selim al III-lea. Ele au fost continuate de sultanul Mahmud al II-lea (1808-1839). Iorga a concluzionat că statul otoman și-a prelungit existența, în anumite momente critice ale istoriei sale, datorită unor evenimente politico-militare europene majore: politica constantă a Angliei, Franței, Prusiei, de a menține stăpânirea otomană ca condiție *sine qua non* a echilibrului european. Epoca reformelor, inaugurată în 1839 prin măsurile inovatoare ale lui Mahmud al II-lea, a însemnat începutul modernizării, după model occidental, a secularelor structuri feudale otomane¹⁰⁴.

În secolul al XIX-lea și la începutul celui următor, conducerea otomană s-a confruntat cu lupta de eliberare națională și socială a popoarelor subjugate din cadrul imperiului, ceea ce a avut ca rezultat formarea unor state independente în Pen. Balcanică: în Orientul Apropiat și grăbirea colapsului bătrânului imperiu multinațional: Grecia, România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania etc. N. Iorga a analizat cu minuțiozitate prevederile și urmările tratatului de pace de la Berlin (1878), revoluția Junilor turci (1908), contradicțiile între „noile timpuri“ și „vechile moravuri“ din care au rezultat cauzele caracterului și urmările viitoarelor războaie balcanice (1912-1913), formulând concluzii realiste și viabile. Istoricul român a reliefat cu claritate contradicția ireconciliabilă între tendința anacronică a regimului politic al Junilor turci de a restabili Imperiul otoman, limitele teritoriale ale secolelor XVI-XVII și de a introduce un centralism excesiv, pe de o parte, și existența concretă a statelor naționale independente în Pen. Balcanică, pe de altă parte. Cele două războaie balcanice au constituit penultima lovitură dată idealurilor perimate și anacronice ale obtuzilor Juni turci și unui imperiu muribund. Cu formidabilă intuiție, N. Iorga a înțeles că turcii otomani trebuiau să renunțe la naționalitățile pe care le mai puteau domina și la visurile deșarte și să creeze o Turcie modernă, fundamentată pe singură națiune, cea turcă¹⁰⁵.

Geschichte des osmanischen Reiches a fost prefăcută de către Iorga cu o serie de studii apărute în deceniul anterior tipăririi vol. I al sintezei otomane, pe de o parte, și a fost mereu completată, după 1913, cu diferite articole și contribuții de turcologie, pe de altă parte. Privită astfel, *G.O.R.* poate fi considerată, în același timp, atât **un început al unei preocupări de turcologie**, cât și **un sfârșit al acestora**. Dar cum un început implică, logic și, un sfârșit, orice sfârșit generând un (nou) început, toate contribuțiile de turcologie

¹⁰³ *Ibidem*, vol. V. pp. 3-212: *Kriege um die Teilung des osmanischen Reiches*.

¹⁰⁴ *Ibidem*. V. pp. 213-402: *Kämpfe für reform und Einheit des Reiches*; M. M. Alexandrescu-Dersca *Bulgaria*, op. cit., pp. 130-135.

¹⁰⁵ N. Iorga, *G.O.R.*, V. pp. 403-633; M. M. Alexandrescu-Dersca *Bulgaria*, N. Iorga, *a Romanian History*, pp. 135-143; eadem, *N. Iorga, historien*, pp. 113-117; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 183-184; M. Gubogiu, *N. Iorga - istoric*, pp. 39-40.

minore ale lui Iorga gravitează în jurul **nucleului** ideatic, de concepție, de metodă, de realizare, numit *G.O.R.* În felul acesta se întregeste sfera preocupărilor de turcologie ale lui N. Iorga.

Contribuțiile minore de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga ce pot fi considerate și articole/studii „de jertfă” prefațând/completând nucleul *G.O.R.*, se împart în două categorii: **1. cele cu tematică stric istorică**, tratând diferite subiecte punctiforme geo-temporale, circumscrise perioadei sec. XIII - c. 1930; **2. recenziile** diferitelor producții orientalistico-turcologice (lucrări științifice, culegeri de izvoare istorice, monografii, rapoarte diplomatice, relatări și jurnale de călătorie, memorii etc.), ce acopereau Europa, Orientul Apropiat și Mijlociu în intervalul temporal c. 800 - c. 1935. Statistic apreciind, în prima categorie pot fi încadrate c. 60 de contribuții, de la articolul de câteva pagini până la sinteza de 600 de pagini. În a doua categorie pot fi incluse c. 50 de alte contribuții, ce pot constitui, reunite în volum, lucrări de turcologie unice în felul lor: o **Istorie a Imperiului otoman prin călători europeni**; o **Istorie a Imperiului otoman prin monografii istorice și memorii/ amintiri** ale unor persoane care au cunoscut, au observat și au studiat din interior realitatea otomană în perioada: sf. sec. XIV - început sec. XX.

Cele două categorii de contribuții minore prezintă un mare grad de complementaritate atât între ele, cât și raportate la *G.O.R.*, intenție și realitate subliniată deseori de însuși N. Iorga.

Prima categorie de contribuții „debutează” temporal cu informații despre relațiile cumano-române în primele decenii ale secolului al XIV-lea. Interpretarea mărturiilor vechilor letopisețe rusești referitoare la cumani, de către A. Bruce Boswell¹⁰⁶, i-a oferit lui Iorga posibilitatea să formuleze câteva considerații generale despre cooperarea cumano-valahă în prima jumătate a secolului al XIV-lea, în timpul lui Basarab I Întemeietorul¹⁰⁷. Antroponimul Băsărabă „e un împrumut de la cumani”. Iar „prin tovărășia cu ei (cumanii - compl. D.P.), din muntele de la Argeș și Muscel, ei au putut da românilor un impuls către alcătuirea domniei, care, de la Borciu cumantul, a putut trece, prin Seneslav și al lui, la Basarabă cel cu nume de cuman. Astfel, (...) hanatul cumanilor se continuă în domnia a toată Țara Românească (subl. N. I.), oricare ar fi fost modificările pe care i le-a adus tradiția românească și sufletul poporului românesc”¹⁰⁸.

N. Iorga a analizat în detalii situația politică internă din Imperiul bizantin la mijlocul secolului al XIV-lea, relațiile dintre „latinii” și „grecii” din Europa sud-dunăreană și condițiile stabilirii otomanilor în Tracia¹⁰⁹. În timpul războiului civil dintre Ioan V

¹⁰⁶ A. B. Boswell, *The Kipchak Turks*, în „The Slavonic Review”. VI, 1927, pp. 68-85.

¹⁰⁷ N. Iorga, *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.VII, m. 4, 1927, București, pp.97-103.

¹⁰⁸ *Ibidem*, pp. 101-102.

¹⁰⁹ N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe (1312-1362)*, în „Bizantinische Zeitschrift”, XV, n-os 1-2/1906, Leipzig, pp. 179-222.

Paleologul și uzurpatorul Ioan VI Cantacuzino, ambii protagoniști au folosit ca mercenari trupele *bey*-lor turcomani din vestul Asiei Mici, iar ca aliați pe genovezi, venețieni bulgari, sârbi etc., toți aceștia smulgând importante teritorii și privilegii Imperiului bizantin. Urmarea logică, concretă, a fost că „ceux qui gagnèrent à ce jeu furent les Turcs qui n'avaient pas cependant un plan de conquêtes durables et n'étaient pas aiguillonnés comme les Arabes, par l'irrésistible passion de propager contre les ghiaours la vraie loi de l'Islâm. Le résultat de la guerre du Levant et du conflit dynastique à Constantinople fut le établissement en Europe. (...) ce n'est pas l'ambition turque qui établit un empire musulman à la place des Grecs, des serbes, des Bulgares et des Latins. La faute est en Cantacuzène et, au même degré, à ces représentants en Orient du commerce et de la civilisation occidentale qui, pour des mesquins buts de suprématie, manquèrent à leur devoir”¹¹⁰.

În continuarea acestor demersuri, istoricul român a cercetat o pagină tumultuoasă din istoria cetății Vidin în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și a lămurit **Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci**¹¹¹. A analizat, de asemenea, prezența Veneției în zona Mării Negre și legăturile republicii dogilor cu otomanii și creștinii în sfârșitul secolului al XIV-lea¹¹². A trecut în revistă luptele lui Mircea cel Bătrân cu otomanii, formulând considerații generale¹¹³.

Istoricul român a introdus în circuitul istoriografic o însemnare contemporană necunoscută, inclusă într-un calendar de pergament, despre victoria lui Dan al II-lea împotriva otomanilor în anul 1423¹¹⁴. A revenit cu noi izvoare și informații istorice referitoare la campania antiotomană a lui Iancu de Hunedoara din toamna anului 1444, lămurind unele semne de întrebare ce mai existau în legătură cu pregătirea, desfășurarea și urmările celei de-a doua lupte de la Kossovopolje¹¹⁵. A publicat și a comentat succedul *fermân*-ul acordat de sultanul Mehmed al II-lea negustorilor moldoveni, datat 9 iunie 1456¹¹⁶. A valorificat informațiile interesante conținute de două scrisori sultane

¹¹⁰ *Ibidem*, pp. 214, 222.

¹¹¹ *Idem*, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365-1369 și politica lui Vlaicu Vodă față de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în „Convorbiri Literare”, an XXXIV, 1900, București, p. 972-999.

¹¹² *Idem*, *Veneția la Marea Neagră. II. Legăturile cu turcii și cu creștinii din Balcani, de la lupta de la Cosova până la cea de la Nicopole (1389-1395)*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t. XXXVII, m. 30, 1914, București, 48 p. 59 de documente latinești în anexă, din anii 1384-1400.

¹¹³ *Idem*, *Cu privire la luptele lui Mircea cu turcii*, în „C.L.”, an XXXV, 1901, București, pp. 473-476.

¹¹⁴ *Idem*, *Biruința din 1423 a lui Dan Vodă contra Turcilor*, în „R.I.”, anul XXII, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1902, București, p. 112; vezi și nota bibliografică semnată de C. Grecescu în „R.I.R.”, V-VI, 1935-1936, București, p. 574.

¹¹⁵ *Idem*, *Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448*, în „R.H.S.E.E.”, IIe année, n-os 3/Janvier-Mars 1926, Bucarest, pp. 13-27.

¹¹⁶ *Idem*, *Actul lui Mohamed al II-lea pentru Cetatea Albă*, în „R.I.”, an X, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1900, București, p. 105, după ediția Fr. Kraeitz/1922.

redactate în limba greacă, din anii 1513 și 1529, adresate dogilor Veneției¹¹⁷, referitoare la politica otomană față de statele creștine din centrul Europei.

Un izvor istoric epistolar, datat 13 iunie 1547, i-a atras atenția lui Iorga. În această scrisoare, inedită, expediată din Viena, arhitectul italian Gismondo l-a informat pe marele duce al Toscanei despre expedițiile de pradă ale unui detașament otoman în Croația. Acesta era condus de un „pașă de Siria” și a atacat regiunea amintită în lunile mai-iunie 1547, amenințând și zonele învecinate. Noi incursiuni otomane se pregăteau pentru săptămânile următoare, în zona Dunării mijlocii, în Ungaria austriacă¹¹⁸.

A publicat și a comentat textul în limba greacă al omiliei călugărului grec Pahomie Rusanos despre „turcirea” lui Iliș Rareș¹¹⁹. Monahul grec a lămurit cauzele, desfășurarea și urmările convertirii la islamism a lui Iliș: tânărul fiu de domn a fost pervertit la noua religie de mediul stambuliot, în anii în care a fost ostatec al tatălui său în capitala sultanală. Fiul lui Rareș dorea să domnească în Moldova ca musulman, peste o țară în vechile granițe istorice (Carpații Orientali-Nistru-Marea Neagră-Dunărea inferioară), deoarece credea că prin mijloace „creștine” nu mai era posibilă reîntregirea țării după raptul din 1538. După „turcire”, Iliș a rămas decepționat, pentru că a fost numit doar pașă de Silistra. Iorga a afirmat, eronat însă, că Iliș ar fi fost „fratele turc” (de credință islamică) al lui Constantin Lăpușeanu (mort în 1570), confundându-l pe ultimul cu Constantin Rareș (mort la Istanbul la 26 martie 1554)¹²⁰.

Iorga a persistat în confuzia anterior amintită și într-o sumară notă referitoare la „turcirea lui Constantin Lăpușeanu”, pe baza valorificării relatărilor de călătorie prin Istanbul (martie 1554) ale germanului Hans Dernschwam. Istoricul român a afirmat că tânărul Constantin, „turcit” după enigmatică sa moarte (26 martie 1554), la Istanbul, chiar în ziua înmormântării, era fiul lui Alexandru Lăpușeanu, deși călătorul german a precizat clar: „(...) sind des Peter Wayde Sun aus der Mulda, mit Namen Constantin, ist ein Jungling in 14 Jarn gewesen, das sein Vatter vor etilich jaren sampt seinen anderen alter Bruder (Ilie Rareș - compl. D.P.), welcher zw Brussa wnt ein Turk worden (...)”¹²¹.

Istoricul a analizat cauzele, caracterul și urmările luptei navale de la Lepanto (1571), precizând locul și rolul acesteia în istoria otomană și a estului mediteranean¹²². De

¹¹⁷ Vezi supra, nota nr. 61.

¹¹⁸ N. Iorga, *Un raport necunoscut asupra împrejurărilor turcești*, în „R.I.”, anul XVIII, nr.4-6/Aprilie-Iunie 1932, București, pp.102-103.

¹¹⁹ Idem, *Două texte grecești privitoare la țările noastre. I. Turcirea lui Ilie-vodă Rareș*, în „R.I.”, anul XIX, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1933, București, pp. 1-6.

¹²⁰ Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, Editura Albatros, București, pp. 97, 105, 109-110, arborele genealogic de la sfârșitul volumului; idem, *Familia lui Petru Rareș*, în vol. *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Șimanschi, Editura Academiei R.S.R., București, 1978, p. 268; Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1994, pp. 186, 228, 289, 292.

¹²¹ N. Iorga, *Turcirea lui Constantin Lăpușeanu*, în „R.I.”, anul XIX, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1935, București, pp. 16-17.

¹²² Idem, *Lupta de la Lepanto. Caracterul și urmările ei*, în „Drum Drept”, 1914, București, pp. 167-175.

asemenea, a prezentat urmările înfrângerii navale otomane asupra românilor, interpretând informațiile puțin cunoscute din scrisoarea mitropolitului Timotei către papa Pius V, epistolă din 15 martie 1572. Timotei i-a descris papei furia sultanului după zdrobitoarea înfrângere navală de la Lepanto, febra reconstrucției și înarmării flotei otomane, reorganizarea armatei de uscat și a corpurilor de mateloți otomani. Pentru reconstrucția flotei sultanale, Alexandru II Mircea, marele voievod și domn al Țării Românești, a fost silit să trimită la șantierele navale otomane o mare cantitate de lemn de construcție din pădurile valahe. În aceeași scrisoare expeditorul a insistat și asupra planului unei noi cruciade otomane, pentru a se exploata avantajele victoriei creștine de la Lepanto¹²³.

Tot în legătură cu scrisoarea anterior amintită, într-o altă contribuție¹²⁴ Iorga a publicat și a comentat foaia ce lipsea din misiva mitropolitului Timotei. În acea foaie epistolară se afla traducerea grecească a „ordinului” sultanului Selim II adresat lui Alexandru II Mircea imediat după cucerirea Famagusteii (1 august 1571). Dar istoricul român a apreciat eronat că „ordinul” sultanului ar fi fost emis în „1572”. În realitate el fusese emis și trimis în august 1571. Din „1572”, prima jumătate a lunii martie, era traducerea grecească a acestui document și încorporarea sa în scrisoarea lui Timotei.

Utilizând izvoarele istorice în limba germană din contribuția științifică a orientalistului ceh Jan Rypka¹²⁵, N. Iorga a tradus în românește și a analizat patru importante documente sultanale și vizirale otomane, din intervalul 1572-1658, referitoare la relațiile otomano-române¹²⁶. A oferit o imagine de ansamblu asupra conflictelor militare româno-otomane începând cu eroicul moment Mihai Viteazul¹²⁷, stabilind locul și rolul victoriei de la Călugăreni¹²⁸ în cadrul acestora. A analizat câteva episoade ale „colaborării” militare între români și tătari¹²⁹ în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în special după anul 1241¹²⁹.

N. Iorga a lămurit câteva episoade, derulate în primele decenii ale secolului al XVII-lea, din viața zbuciumată a fraților și surorilor de religie musulmană ai/ale lui Radu Mihnea¹³⁰. Mihnea Alexandru s-a „turcit” în 1591, devenind Mehmed bey de Nicopole. În 1595 nu a reușit să-l înscăuneze pe tronul de la București pe fiul său Radu Mihnea. Mehmed bey (Mihnea „Turcitul”) a avut doi fii (Ibrahim bey și Mustafa bey) și mai multe

¹²³ Idem. *Românii și lupta de la Lepanto*. în „R.I.”, an X, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1924. București. pp. 106-107.

¹²⁴ Vezi *supra*, nota nr. 59.

¹²⁵ Jan Rypka. *Diplomatische Miscellen. I. Turco-Valachica (1573, 1574, 1620, 1658 A.D.)*. în „Archiv Orientalni”. V, 1933, Praha. pp. 78-84.

¹²⁶ Vezi *supra*, nota nr. 53.

¹²⁷ N. Iorga. *Două conferințe. I. Luptele românilor cu turcii de la Mihai Viteazul încoace*, ținută la Ateneul Român la 1 februarie 1898. București. 1898. pp. 1-50.

¹²⁸ Idem. *Serbarea de la Călugăreni*, în „Neamul Românesc pentru popor”, august 1912. București. pp. 645-647; idem. *Biruința de la Călugăreni*, în „Neamul Românesc”. nr. 188/august 1912. București.

¹²⁹ Idem. *Momente istorice. Români și tătari în evul mediu*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t. VII. m. 4. 1927. București. pp. 103-107.

¹³⁰ Idem. *Frații păgâni ai lui Radu Mihnea*, în „R.I.”, anul X, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1924. București. pp.81-82.

fiice, copii născuți în religia islamică. Biologic, au fost frații „păgâni”/ surorile „păgâne” ai/ale lui Radu Mihnea, locuind împreună cu acesta cât a fost domn al Țării Românești (1611-1616; 1620-1623) sau al Moldovei (1616-1619; 1623-1626). Această constantă grijă „frățească” a provocat indignarea boierilor munteni, care l-au acuzat pe Radu Mihnea că începuse să „turcească” țara. Boierii moldoveni i-au obligat pe cei doi frați „păgâni” să se creștineze și să se ascundă în Munții Neamțului, de teama răzbinării otomanilor. Creștinarea lor, a conchis Iorga, a ispășit renegarea la islamism a tatălui lor, Mihnea „Turcitul”.

Între Alexandru „Coconul”, fiul lui Radu Mihnea, și Curt Celebi („Cilibiul”) au existat raporturi politico-diplomatico-financiare speciale, în perioada 1629-1630, colaborare pe care Iorga a încadrat-o în sfera relațiilor clientelare ale epocii¹³¹. Curt Celebi a fost un negustor grec bogat din Istanbul, care a sprijinit politic, financiar și moral urcarea pe tronul Moldovei a lui Alexandru Radu „Coconul” (august 1629), Alexandru Iliaș (decembrie 1631; a devenit ginerele său în acel an) și Vasile Lupu (aprilie 1634). Pentru Curt Celebi implicarea în acest joc de interese și în aceste manevre de culise devenise o ocupație profitabilă politic și financiar. Matei Basarab și Vasile Lupu l-au suprimat pe intrigantul și periculosul grec, cu ajutorul prietenilor otomani din Istanbul. Istoricul român l-a identificat pe Curt Celebi în persoana grecului italianizat Bartolomeu Minetti.

Iorga a reconstituit, pe baza a patru scrisori de la mijlocul secolului al XVII-lea, viața lui Vasile Lupu la Istanbul, după pierderea domniei Moldovei¹³². Iluizia deșartă a ocupării unui tron l-a ademenit și pe aventurierul Ioan Mihail Cigala, despre care istoricul român a sistematizat câteva informații istorice disparate și a realizat o schiță de portret. Cigala a emis pretenții absurde la tronul sultanal otoman, invocând o ipotetică înrudire a sa prin femei cu padișahii de la Istanbul¹³³.

Consecință a relațiilor otomano-române în evul mediu, renegații de religie și de neam au stârnit interesul științific al lui N. Iorga. Istoricul a abordat acest interesant fenomen de înstrăinare, precizând că „renegația poate fi de trei feluri: de lege, de nație și de ideal. Moralmente, toate trei au același caracter moral, cea din urmă fiind chiar mai periculoasă decât celelalte”. A enumerat cazuri „celebre” de turcizați: Ilie Rareș, Mihnea Turcitul, Sinan Celebi, Ștefan Bogdan, Alexandru Movilă, Toma Cozliceanu, Hrisant Cămărașul. Au existat și câteva cazuri, puține la număr, de maghiarizați: Napcea, Dumba, Sina. Dacă în teritoriile de la sudul Dunării, ocupate de Imperiul otoman, renegații se puteau realiza doar prin otomani și numai în cadrul structurilor statale otomane, Țările Române și-au păstrat autonomia și ființa statală în evul mediu, iar românii s-au realizat

¹³¹ Idem, „Coconul” lui Radu Mihnea și capuchehaia Curt Celebi. Cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul, în „R.I.”, anul XVIII. nr.4-6/Aprilie-Iunie 1932. București, pp. 97-102.

¹³² Idem, I. Originea lui Ștefan Răzvan. II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul de la Constantinopol. în „A.A.R.M.S.I.”. s.III, t.XI. m. 5. 1930. București, pp. 157-164, și extras. 7 p.

¹³³ Idem, Note cu privire la Ioan Mihail Cigala, în vol. *Prinos lui D. A. Sturza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903. pp. 290-300.

exclusiv prin ei înșiși, creștinește, la ei acasă. Iorga a concluzionat că „la un popor (român - compl. D.P.) pe care succesul nu l-a uimit niciodată și trufia nu l-a înspăimântat, e (reneații - compl. D.P.) se înacă în disprețul public, servind altora ca un exemplu”¹³⁴.

Referitor la războaiele dintre imperiile vecine spațiului românesc, savantul român a publicat noi informații documentare despre conflictele militare otomano-polone și otomano-austriece din perioada 1671-1689¹³⁵ și despre cele otomano-austriece de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹³⁶. Iorga a comentat¹³⁷ informațiile „contemporane” puțin cunoscute și utilizate despre campania militară a sultanului Mehmed al IV-lea în Polonia (1672), preluate din lucrarea *Le Miroir de l'Empire ottoman, ou l'état present...*, Paris 1678. Astfel, au fost prezentate marșul armatei române, în frunte cu sultanul, prin Dobrogea și Moldova, trecerea Nistrului, atacarea și ocuparea cetății Camenița, intrarea triumfală a marelui vizir în cetatea și orașul cucerite de otomani. Aceste informații au fost completate cu cele preluate dintr-o altă lucrare contemporană despre respectivele evenimente, *Histoire des Grands Vizirs Mehmed Coprogli Pacha et Ahmed Coprogli Pacha*, Paris, 1686, referitoare la luptele otomano-polone din 1673, desfășurate în nordul și centrul Moldovei¹³⁸.

În Europa occidentală riverană Mării Nordului, Olanda promova o politică pragmatică de dezvoltare a raporturilor complexe, pe diferite planuri, cu Imperiul otoman. Iorga a cercetat caracterul și evoluția colaborării politico-diplomatico-economice olandezo-otomane în secolul al XVII-lea și în primele decenii ale celui următor¹³⁹. A insistat în mod deosebit asupra rolului calvinului Cornelius Haga în întărirea raporturilor bilaterale dintre cele două state începând cu anul 1620, când a fost numit reprezentant diplomatic și comercial al tinerei republici burgheze în capitala sultanilor și în Levant. Diplomatul olandez l-a sprijinit în activitatea sa cultural-religioasă pe patriarhul ortodox Chiril Lukaris. Comerțul olandez cu Imperiul otoman, a apreciat în încheiere autorul, a fost înfloritor în perioada *Köprülü*-ilor și până la mijlocul secolului al XIX-lea.

N. Iorga a analizat caracterul relațiilor otomano-române în „secolul fanariot” în diverse contribuții științifice ale sale. Mai întâi a răspuns la întrebarea dacă **Moldova** și

¹³⁴ Idem, *Renegați în trecutul țărilor noastre și a neamului românesc*, în „A.A.R.M.S.I.”, s. II. t. XXXVI. m. 20. 1914. București. pp. 798-806 + 3 pl.; extras, Vălenii de Munte. 1914. 16 p. Studiul a fost recenzat favorabil în „B.I.E.E.S.O.”, Ire année, no. 6/Juin 1914, Bucarest. pp. 140-141.

¹³⁵ Idem, *Știri noi despre luptele turco-polone și turco-germane din anul 1671 și următorii*, în idem, *Studii și documente*, vol. XI. Cercetări și regeste documentare. București. 1906. pp. 131-178.

¹³⁶ Idem, *Scrisori și rapoarte privitoare la războiul turco-german din 1683-1699*, în idem, *Studii și documente*, vol. XX. București. 1911. pp. 59-145.

¹³⁷ Idem, *Quelques renseignements contemporaines sur la campagne du Sultan Mohamed II en Pologne*, în „R.H.S.E.E.”, IVe année, n-os 4-6/Avril-Juin 1927. Bucarest. pp. 126-132.

¹³⁸ Idem, *Un izvor cu privire la războiul turco-polon din 1673*, în „R.I.”, XXII. nr. 10-12/Octombrie-decembrie 1936. București. pp. 299-300.

¹³⁹ Idem, *Les rapports entre l'Hollande et l'Empire Ottoman au XVIe-e siècle et au commencement du XVIIe-e siècle*, în „R.H.S.E.E.”, XIVe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1937. Bucarest. pp. 283-293.

Țara Românească au fost provincii supuse fanarioților?¹⁴⁰ De la început, autorul a respins termenul de „provincie” cu care istoricii români din perioada interbelică au denumit Transilvania, Bucovina sau Basarabia, aflate după 1688/1699, 1775 sau 1812 sub ocupație străină. Aceste teritorii au fost părți din Moldova sau din România, pentru că tot neamul românesc a trăit împreună, unit și solidar în rosturile lui tradiționale și în marile momente de cumpănă. Orice element străin ce a venit în mijlocul poporului român a fost ori înlăturat, ori supus unei lente, dar sigure asimilări etnice: a fost și cazul fanarioților¹⁴¹.

Domnii greci din Fanar nu au venit în Principatele Române să le grecizeze, pentru că nu erau reprezentanții unui popor unitar, ai unei națiuni, ci doar supuși și funcționari otomani. Domnii fanarioți primiseră însă o educație și o instruire moderne, de sorginte italiano-franceză, larg deschise către Iluminismul european al secolului al XVIII-lea. Fanarioții au urmărit să se integreze în istoria Principatelor Române pe care le guvernau, cerând supușilor lor să vorbească și să scrie românește, poruncind redactarea unor cronică și documente interne în limba țării, în paralel cu cele întocmite în neogrecă. Domnii fanarioți au urmărit, în general, să cruțe, să menajeze de imixtiunile otomane și să modernizeze Principatele Române. Exemplul clasic în acest sens l-a constituit Constantin Mavrocordat, a cărui carieră politică lorga a prezentat-o, valorificând izvoarele istorice ale epocii¹⁴².

În concluzie, autorul a afirmat că ideea și clișeuul mental ale unui *Fanar* blestemat, cuib de intrigi, tainită de crime, cu fanarioți corupți, venali, imorali, perfizi, era o plâsmuire tendențioasă din anii luptei pentru independența Greciei (1821-1830) și pentru consolidarea acesteia (după 1830), lansată de gruparea politică naționalistă grecească, rivală celei „fanariote” din Istanbul. Principatele Române au fost țări românești autonome și nu „provincii fanariote”, conduse politic de greci sau grecizați, care s-au integrat în istoria țării și i-au apărât, în general, interesele vitale¹⁴³.

Din punct de vedere documentar, lorga a ilustrat „secolul fanariot” prin publicarea și interpretarea unor „porunci turcești” către domnul Moldovei¹⁴⁴, unor „arzuri către sultan”¹⁴⁵, a unor izvoare istorice „rare”¹⁴⁶ sau studierea „formularului fanariot” epistolar¹⁴⁷. De asemenea, istoricul a prezentat descrierea Țărilor Române în secolul al

¹⁴⁰ Idem, *Au fost Moldova și Țara Românească provincii supuse fanarioților?*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III. t. XVIII, m.12, 1937. București, pp. 347-366, și extras, 20 p.

¹⁴¹ *Ibidem*, pp. 347-351.

¹⁴² *Ibidem*, pp. 351-365.

¹⁴³ *Ibidem*, pp. 365-366.

¹⁴⁴ Vezi *supra*, nota nr. 55.

¹⁴⁵ Vezi *supra*, nota nr. 54.

¹⁴⁶ Vezi *supra*, nota nr. 57.

¹⁴⁷ Vezi *supra*, nota nr. 58.

XVIII-lea realizată de un „evreu turcesc”¹⁴⁸ și un „nou document” despre ultima invazie a tătarilor în Moldova în anul 1758¹⁴⁹. Istoricul a studiat și caracteristicile culturii românești în timpul „regimului fanariot”, propunând o reconsiderare și o reabilitare a fanarioților: nu toți au fost de origine greacă; ei au învățat limba română și unii dintre ei au fost asimilați de către români. Erau culti și deschiși către modernitate și reforme; nu i-au prigonit pe boierii autohtoni și nu au înstrăinat averile Principatelor Române; în biserica ortodoxă s-a slujit preponderent în limba română; s-a dezvoltat cultura română în „secolul fanariot”¹⁵⁰.

Deși unele aserțiuni și concluzii formulate de N. Iorga despre „secolul fanariot” au fost amendate, parțial sau total, de cercetarea istorică ulterioară, totuși imaginea de ansamblu a fost verificată, secolul al XVIII-lea împletind, în același spațiu istoric, două „durate istorice” complementare: sfârșitul evului mediu românesc și nașterea societății românești moderne, burghezo-capitaliste.

Mișcările naționale ale popoarelor din Imperiul otoman după 1900, nivelul și caracterul relațiilor româno-otomane din aceeași perioadă, participarea statului sultanilor la Primul război mondial i-au prilejuit istoricului de la Vălenii de Munte ocazia de a lămuri diferite aspecte ale evoluțiilor complexe de la sudul Dunării.

Într-o conferință publică Iorga a explicat **ce erau popoarele turanice parazitare**, insistând asupra turcilor otomani și maghiarilor. El a concluzionat că a fost foarte ușor pentru turanici să cucerească teritorii și popoare, dar foarte greu să organizeze și să conducă un stat, să creeze o cultură materială și spirituală. Folosirea supușilor renegați, paralizia propriilor forțe etnice turanice, trezirea conștiinței naționale a poporului dominat au condus la pierderea treptată a puterii politico-militare de către stăpânii minoritari. „În aceste condiții parazitul turanic murea inevitabil de sărăcie congenitală și de disperare datorită pierderii fostei sale puteri acaparatoare”¹⁵¹. Concluziile la care a ajuns autorul au fost parțial influențate și de evoluția evenimentelor politice, diplomatice, militare etc. caracteristice Primului război mondial și idealului politic național românesc.

Iorga a lămurit, de asemenea, **Ce înseamnă popoare balcanice**¹⁵², precizând că în Pen. Balcanică s-au succedat civilizațiile romană, bizantină și otomană, ce au constituit bazele evoluției istorice a acestei zone, că „secole întregi am stat unii lângă alții

¹⁴⁸ N. Iorga, *Un evreu turcesc despre țările noastre în secolul al XVIII-lea*, în „R.I.”, anul XII, nr. 10-12/Ianuarie-Deceembrie 1926, pp. 297-307; XIII, nr. 1-3/1927, pp. 61-66; nr. 4-6/1927, pp. 120-129; XVII, nr. 4-6/1931, pp. 119-132. București.

¹⁴⁹ Vezi *supra*, nota nr. 56.

¹⁵⁰ Idem, *Două conferințe. II. Cultura română supt fanarioți*, ținută la Ateneul Român la 1 februarie 1898. București, 1898, 58 p.

¹⁵¹ N. Iorga, *Popoare turanice parazitare*, conferință ținută la Ateneul Român la 7 decembrie 1914. Vălenii de Munte, 1915, 36 p. Recenzorul „L” a subliniat faptul că N. Iorga a pus în lumină paralelismul evident ce există între dezvoltarea istorico-instituțională a Imperiului otoman și a statului maghiar (regatul independent sau partenerul la dualismul cu Austria); a apreciat noutatea și cutezanța concluziilor savantului și patriotului român (în „B.I.É.E.S.O.”. IIe année, n-o 1/Janvier 1915, Bucarest, pp. 10-11).

¹⁵² Idem, *Ce înseamnă popoare balcanice*, conferință ținută la Ateneul Român în ziua de 13 decembrie 1915. Vălenii de Munte, 1916, 48 p.; vezi și textul din „N.R.”, nr. 2-4/1916, București.

„împărtășind clipă de clipă vicisitudinile aceleiași vieți“. Cu intuiția sa vizionară, istoricul român prevedea pentru viitor „o nouă legătură a popoarelor, în care se va amesteca din ce în ce mai mult dreptatea, mai multă omenie, mai multă umanitate“.

A oferit o viziune de ansamblu asupra ascensiunii și decăderii puterii otomane în Europa sud-dunăreană, ținând cont și de noua configurație politico-teritorială-militară după pacea de la București (1913)¹⁵³. În același an 1913, an cu importante conotații politice, teritoriale, militar-strategice etc. pentru Pen. Balcanică, N. Iorga a analizat cauzele iminentei **prăbușiri** a Imperiului otoman: folosirea renegaților în guvernarea, administrarea și apărarea statului otoman; erodarea renegaților în lungul exercițiu al funcțiilor; decăderea și disoluția instituțiilor statale; abandonarea politicii de cuceriri; spiritul oriental contemplativ, meditativ, fatalist, neproductiv; contradicția dintre imobilismul oriental al societății otomane și încercările de reformare-modernizare. Analizând derularea evenimentelor interne și externe posterioare „revoluției Junilor turci“ (1908-1913), istoricul a subliniat necesitatea abandonării de către clasa conducătoare otomană a popoarelor ce nu mai puteau fi dominate și a formării Turciei naționale. Se găseau oare, s-a întrebat retoric autorul, conducători otomani clarvăzători capabili să înțeleagă și să realizeze acest deziderat, renunțând la deșarte iluzii imperiale otomane?¹⁵⁴

În mai 1914, în fața oaspeților turci veniți să-l felicite pentru elaborarea sintezei otomane *G.O.R.*¹⁵⁵, Iorga a rezumat raporturile româno-otomane între secolele XIV-XIX din punct de vedere politic, militar, economico-comercial, juridic, religios-ideologic, cultural. Conferențiarul și-a exprimat opțiunea și încrederea în dezvoltarea constituțională, modernă-burgheză și națională a poporului turc în viitor; popoarele român și turc au interese comune în zona Dunării-Mării Negre-Ștrâmtoarelor; o istorie științifică, *sine ira et studio*, a celor două popoare și a legăturilor dintre ele nu se putea scrie fără investigații serioase și de durată în arhivele, bibliotecile, muzeele, șantierul arheologic etc. partenerului de colaborare¹⁵⁶.

Însuși N. Iorga a efectuat o călătorie de studii la Istanbul, în 1906, pentru a se documenta „la fața locului“ în vederea elaborării sintezei istoriei otomane. Impresiile de călătorie ale finului observator, adunate în volum¹⁵⁷, constituie o radiografie complexă a vieții cotidiene din localitățile prin care a trecut, insistându-se în mod deosebit asupra

¹⁵³ Idem. *Auf- und Niedergang des türkischen Herrschaftsgebiets in Europa*, extras din „Globus“, nr. LIX/1913. Gotha, 4 p. + 1 hartă.

¹⁵⁴ Idem, *Les causes de la catastrophe de l'Empire Ottoman*, conférence faite le 11 novembre 1913 à Belgrade. Valenii de Munte, 1913, 20 p.; varianta românească. *Cauzele catastrofei Imperiului otoman*, în „Minerva“, nr. 4-5 decembrie 1913, București; varianta suedeză. *Orsakerna till det ottomanska Rikets Utträngande ur Europa*, în „Svensk Tidskrift Särtryck“, 1913, Stockholm, pp. 253-262.

¹⁵⁵ În legătură cu această vizită vezi N. Iorga. *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu. Editura Minerva, București, 1981, pp. 109-110.

¹⁵⁶ N. Iorga. *Quelques mots sur les relations entre les Roumains et le peuple turc*, conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/19 mai 1914, Bucarest, 1914, 24 p.

¹⁵⁷ Vezi supra, nota nr. 32.

capitalei otomane. Aceste „note de drum“ conțin, de asemenea, numeroase date și interpretări istorice despre locurile vizitate și oamenii care, în trecut, și-au legat existența de acestea.

Contribuțiile lui Iorga editate între anii 1913-1916, prezentate sumar în paginile anterioare, au fost la origine conferințe publice ocazionate de evoluțiile politice, diplomatice, militare și științifice din țară și din Europa în intervalul temporal precizat. Prelegerile au fost susținute în fața unui auditoriu eterogen din punct de vedere intelectual. Cu toate acestea, profunzimea analizei și concluziilor, valoarea științifică a imaginii de ansamblu conturate nu au fost diminuate cu nimic. Dimpotrivă, firul roșu al adevărului istoric a fost mai intens trasat, ținând cont de așteptările publicului intelectual cărui genialul orator i s-a adresat.

Intrarea trupelor germano-bulgaro-otomane în Dobrogea în toamna anului 1916 a determinat pe istoricul și patriotul român să elaboreze scurte articole de informare pentru străinătate referitoare la străvechiul pământ românesc dintre Dunărea inferioară și Mare Neagră¹⁵⁸.

Cu caracter de sinteză, N. Iorga a elaborat *Istoria statelor balcanice până în 1924*, publicată în limba franceză¹⁵⁹, o ediție augmentată și adusă la zi a primei imagini de ansamblu realizată în perioada antebelică¹⁶⁰. Istoria popoarelor balcanice nu a fost tratată pe formațiuni politice, ci în cadrul general al ocupației și dominației otomane în Europa sud-dunăreană, al luptei asuprailor politic, social, economic, cultural, religios, pentru recăștigarea independenței statale, al intervenției politico-militare a austrieilor și rușilor în această zonă geo-politică. O atenție deosebită a acordat autorul studierii cauzelor desfășurării și urmărilor războaielor dintre marile imperii: otoman, Habsburgic și rus în perioada sec. XVIII-1918. Una din aceste urmări a fost proclamarea succesivă a independenței popoarelor din Europa central-sudică și „sfărâmarea“ imperiilor otoman și austro-ungar.

Complementară analizei din lucrarea anterior amintită, Iorga a abordat evoluția istorică a „Europei est-orientale“ și prin prisma raporturilor dintre statul otoman și națiunile balcanice¹⁶¹. Aceste raporturi au fost studiate pe două nivele: 1) legături în

¹⁵⁸ N. Iorga, *Comment nous sommes entrés dans la Dobrogea*, în „B.I.E.E.S.O.“, n-os 3-4/1916-1917, Jassy, pp. 21-27; idem, *Sur l'école et l'église roumaines en Dobrogea avant l'annexion roumaine*, în loc. cit., idem, n-os, pp. 97-100; idem, *La population de la Dobrogea vers la moitié du XIX-e siècle d'après un manuscrit récemment découvert*, în loc. cit., idem n-os, pp. 166-174; idem, *La Dobrogea, pays de synthèse*, în loc. cit., n-os 4/1917, Jassy, pp. 11-17.

¹⁵⁹ Idem, *Histoire des États balcaniques jusqu'à 1924*, Ed. J. Gamber, 1925. 575 p.

¹⁶⁰ Idem, *Istoria Statelor Balcanice în epoca modernă*, Tipografia „Neamul Românesc“, Vălenii de Munte, 1913, IV - 413 p.; idem, *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne*, Edit. C. Sfetea, București, 1914, 496 p.

¹⁶¹ Idem, *Rapports entre l'État des Osmanlis et les nations balcaniques*, în „Revue Internationale des Études Balcaniques“, Ire année, tome II, 1935, Beograd, pp. 129-147; vezi și nota bibliografică semnată de C. Greces în „R.I.R.“, V-VI, 1935-1936, București, p.552.

Imperiul otoman și statele balcanice, ultimele devenind treptat provincii în noua formulă imperială-otomană de organizare, cu caracter asiatic; 2) legături între otomanii nativi și „elementele naționale” din teritoriile cucerite de primii, neotomanii, „renegații”, integrându-se solid și profitabil în noile structuri de putere ale statului sultanilor. Savantul român a analizat originea, etapele evoluției și formele de manifestare ale „ideii naționale” în lumea orientală în epoca modernă¹⁶².

N. Iorga a trecut în revistă și a analizat principalele impresii și informații istorice oferite posterității științifice de către călătorii europeni în Europa estică, Asia Mică, Levant, Egipt etc. Astfel, el a comentat relatările de călătorie a 107 călători francezi¹⁶³ și a 33 de călători „europeni”¹⁶⁴ din secolele XIV-XIX în regiunile anterior amintite. Ulterior a analizat și jurnalul de călătorie a lui Hans Dernschwam în Imperiul otoman (1553-1555)¹⁶⁵, subliniind noutatea informațiilor furnizate și imaginea de ansamblu pe care călătorul german a oferit-o despre societatea otomană la mijlocul secolului al XVI-lea.

Ultimele trei contribuții științifice ale lui Iorga, enumerate anterior, puteau reprezenta capitoare esențiale dintr-o nescrisă, dar importantă și necesară istorie a Imperiului otoman prin călători europeni, parafrazând astfel titlul cunoscuței cărți a marelui istoric: *Istoria românilor prin călătorii* (ediția a II-a, 4 vol., București, 1928-1929), ce aborda trecutul poporului nostru dintr-un unghi inedit până atunci.

Valorificând concluziile contribuțiilor turcologice „minore” pe care le-a elaborat, Iorga a studiat originea, caracterul și evoluția raporturilor politice dintre Orient și Occident între secolele VI-XIII¹⁶⁶. Aceste raporturi au determinat o „inter-penetrare” a concepțiilor politico-militare, a ideilor culturale-religioase, a modurilor de viață, a tezaurilor științifice, o lărgire a orizontului cunoașterii etc. specifice Occidentului și Orientului¹⁶⁷. „Cazurile celebre” au fost: Califatul arab de Cordoba în Pen. Iberică; regatele occidentale în Cipru și Orientul Apropiat, cu tot caruselul de influențe reciproce în varii domenii de activitate și creație¹⁶⁸.

Una dintre cele mai importante forme de „inter-penetrare” Occident-Orient a fost **activitatea comercială** derulată pe teritoriul partenerului de colaborare. Iorga a analizat caracteristicile generale ale comerțului europenilor în Orient în evul mediu¹⁶⁹, între

¹⁶² Idem, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental*, în „R.H.S.E.E.”, XI, 1934, Bucurest, pp. 1-23; extras. Bucurest, 1934, 23 p.

¹⁶³ Idem, *Les Voyageurs Français dans l'Orient Européen*, Boivin et Gamber Editions, Paris, 1928, 87 p.

¹⁶⁴ Idem, *Une Vingtaine de Voyageurs dans l'Orient Européen*, Librairie J. Gamber, Paris, 1928, 87 p.

¹⁶⁵ Idem, *Encore un voyageurs en Turquie au XVI-e siècle: Dernschwam*, în „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3, Janvier-Mars 1933, Bucurest, pp.144-155.

¹⁶⁶ Idem, *Relations entre l'Orient et l'Occident au moyen-âge*, conférences données à la Sorbonne, Ed. J. Gamber, Paris, 1923, 183 p.

¹⁶⁷ Idem, *L'inter-pénétration de l'Orient et de l'Occident au moyen-âge*, în „A.R.B.S.H.”, t. XV, 1928, extras, 18 p.

¹⁶⁸ *Ibidem, passim*.

¹⁶⁹ Idem, *Points de vue sur l'histoire du Commerce de l'Orient au moyen-âge*, conférences données à la Sorbonne, Paris, ed. J. Gamber, 1924, 111 p.

secolele V-XIV. „Le commerce, a précisé l'auteur de la început, est non seulement échange de produits, mais en même temps un échange de connaissance et une manœuvre d'unir entre les différentes nations“. Studiul schimburilor comerciale între două lumi aparent diferite este foarte importantă, a concluzionat istoricul, pentru că „donne les lignes générales de tout mouvement économique, de tout mouvement psychologique et provoque et accompagne les mouvements économiques“¹⁷⁰.

Pe baza aceleiași concepții istorice și a unui important număr de izvoare istorice, Iorga a studiat și istoria comerțului european în Orient în epoca modernă, între secolele XV-XIX¹⁷¹. Genovezii, venețienii francezii, englezii, olandezii au fost principalii „actori comerciali“ europeni în Levant în veacurile precizate anterior. Prezența negustorilor orientali, levantini în Europa a fost modestă, iar valoarea financiară a schimburilor comerciale realizate de aceștia pe bătrânul continent s-a situat mult sub nivelul atins de europeni în Orient¹⁷².

Ultimele două studii de istorie comercială au fost reunite într-un volum și traduse în românește de Gheron Netta în 1939¹⁷³. Astfel, Iorga a oferit istoricilor români o sinteză a istoriei comerțului europeanilor în Orient și Levant între secolele V-XIX, utilizabilă, liniile sale generale, și astăzi.

*
*   *

N. Iorga a studiat și istoria fostelor *re'āyā-le/kazā-le* otomane înființate la nord de Dunărea inferioară, pe pământ românesc, în evul mediu. În respectivele *kazā-le* organizate de otomani au fost construite moschee, prin 1930 încă păstrându-se cele de la Mangalia (datând din secolul al XVII-lea, cu cimitir), Silistra (din secolul al XVI-lea), Brăila, Ismail, Hârșova. Despre moscheea de la Ismail, autorul a afirmat că era cel mai vechi monument arhitectonic otoman de pe pământ românesc, datând din perioada c. 1485 - c.1520. Din această afirmație este eronată, pentru că otomanii au anexat *Bucak-ul*, deci și localitatea Ismail, abia în 1538. Moscheea de la Mangalia a fost restaurată după 1918, cele mai frumoase caligrafice pietre sepulcrale din cimitirul acesteia fiind fotografiate¹⁷⁴. Turcologul german Franz Babinger a tradus inscripțiile în alfabet arab ale respectivelor pietre tombale accesibilizându-le istoricilor români¹⁷⁵.

¹⁷⁰ *Ibidem*, pp. 2-3.

¹⁷¹ Idem, *Points de vue sur l'histoire du Commerce de l'Orient à l'époque moderne*, conférences données à Sorbonne. Paris. Ed. J. Gamber, 1923, 120 p.

¹⁷² *Ibidem*, *passim*.

¹⁷³ Idem, *Istoria comerțului cu Orientul*, traducere din limba franceză de Gheron Netta, Tipografia „Carul Românesc“, București, 1939, 153 p.

¹⁷⁴ Idem, *Moschei pe pământ românesc*, în „B.C.M.I.“, anul XXII, nr.62/ Octombrie-Decembrie 1929, Văleni de Munte, pp. 184-187.

¹⁷⁵ Vezi *supra*, notele nr. 14-15.

Re'āyā-ua Brăila i-a atras atenția în mod deosebit lui N. Iorga. El a analizat circumstanțele politico-militare în care Brăila a fost ocupată de către otomani¹⁷⁶. Domnul Țării Românești, Radu Paisie (1535-1545), refugiat la *bey*-ii otomani sud-dunăreni datorită izvrătirii boierilor opozanți grupați în jurul banului Șerban, le-a promis otomanilor cedarea Brăilei în schimbul ajutorului militar pentru reînscăunarea sa pe tronul de la Țargoviște (iunie 1539). „Răscoala” boierilor „haini” a fost înăbușită cu ajutor militar otoman, Radu a redobândit tronul iar otomanii, conform promisiunilor voievodului, au ocupat Brăila (iunie-iulie 1539), în lunile următoare zidind o puternică cetate. În 1542 otomanii au înființat *re'āyā-ua Brăilei*, ce cuprindea 55 de sate și siliști din jurul cetății, destinate a asigura aprovizionarea cu bunurile de consum necesare garnizoanei puternicei Țărărețe. Prin întinderea sa, *re'āyā-ua Brăilei* a devenit cel mai mare și unul dintre cele mai importante „capuri de pod” otomane la nordul Dunării românești.

Pe baza unor documente inedite, istoricul a studiat câteva pagini „din viața socială a Brăilei sub turci”, la începutul secolului al XIX-lea. Diferite date oficiale din 1802, 1806, 1811 sau 1816 au oferit informații interesante despre raporturile dintre categoriile sociale românești brăilene și autoritățile locale otomane sau de ocupație rusești (1809-1812). Autorul a semnalat istoricilor români descrierea Brăilei întocmită de generalul rus de origine franceză Langeron (în 1809) sau cea inclusă în *Memoires de l'évêque F. L. Hugnion*, Genève, 1876¹⁷⁷.

Ca urmare a războiului ruso-otoman început în 1806, Brăila a fost ocupată de armatele țariste (1809-1812). N. Iorga a analizat prevederile păcii de la București (1812) prin prisma referirilor la Brăila și la retrocedarea acesteia autorităților otomane¹⁷⁸. A analizat „caracteristicile” psihico-culturale ale „brăilenilor” în urma ocupației otomane din anul mediu: în orașul și județul Brăila s-au produs schimbări în psihicul, mentalitatea, comportamentul și atitudinea acestor locuitori, rezultând astfel o „rasă brăileană” în administrație, politică și cultură¹⁷⁹. Aceste interesante observații, discutabile totuși la nivel semantic microzonal, au fost completate cu câteva informații referitoare la Mitropolia ortodoxă de la Brăila sub ocupație otomană¹⁸⁰.

*

*   *

A doua categorie de contribuții orientalistico-turcologice minore elaborate de N. Iorga cuprinde recenziile diferitelor lucrări de specialitate (opere științifice, culegeri de texte istorice, monografii, rapoarte diplomatice, relatări și jurnale de călătorie, memorii

¹⁷⁶ N. Iorga, *Când și de ce s-a luat Brăila de Turci?*, în „Analele Brăilei”, vol. V, nr. 1/1933, Brăila, pp. 3-4.

¹⁷⁷ Idem, *Din viața socială a Brăilei sub Turci*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XIV, m.3, 1933, București, extras. 13 p. 2 pl.

¹⁷⁸ Idem, *Însemnări cu privire la încheierea păcii de la București, ca urmare a războiului ruso-turc din 1806-1812, în urma căruia Brăila reîntră în stăpânire turcească*, în „A.B.”, an II, nr. 1/1930, Brăila.

¹⁷⁹ Idem, *Caracteristici ale brăilenilor*, în „A.B.”, an III, nr. 1/1931, Brăila.

¹⁸⁰ Idem, *Despre mitropolia raialei turcești*, în „B.O.R.”, an LVII, nr.5-6/1939, București, pp. 275-276.

etc.) referitoare la Europa, Orientul Apropiat și Mijlociu în intervalul temporal c. 800 - 1935.

Recenzia detaliată a cărții orientalistului american F. W. Buckler despre relații dintre imperiul carolingian și Califatul arab, apărută în 1931¹⁸¹, i-a oferit lui Iorga ocazia de a insista asupra raporturilor complexe dintre Carol cel Mare și Harūn er-Rașid, dintre cele două entități statale, cu religiile, ideologiile, mentalitățile, culturile lor specifice, jurul anului 800 e.c.

Referitor la începuturile statului otoman, într-o amplă trecere în revistă a lucrărilor istoricului englez H. A. Gibbons privind primul secol de istorie otomană, editată la Oxford în 1916, Iorga a reluat analiza problemei originii politice, instituționale și etnice emiratului osman și ale altor aspecte legate de evoluția otomană în secolul al XIV-lea. Apreciind calitățile lucrării și criticând neajunsurile acesteia, recenzorul a precizat că impunea sporirea spiritului critic în analiza izvoarelor istorice, în formularea ipotezelor de lucru și a concluziilor, folosirea ultimelor noutăți ale cercetării turcologice, atunci când aborda respectiva tematică istorică otomană¹⁸². Aceeași conduită a manifestat savantul român și când a analizat lucrarea istoricilor americani Langer și Blacke referitoare la spinoasa problemă a originilor Imperiului otoman, contribuție bazată pe interpretarea izvoarelor istorice otomane. Acceptând în general concluziile autorilor, Iorga le-a reproșat totuși acestora necunoașterea sau ignorarea unor ediții recente de cronici otomane și a diferitelor lucrări clasice despre acest subiect¹⁸³.

N. Iorga a prezentat și a comentat informațiile, aproape necunoscute în România cuprinse în lucrarea unui anonim german referitoare la *Istoria Imperiului otoman* între 1300 - 1594, carte publicată la Halle în 1764¹⁸⁴. Respectivele informații au fost completate cu mărturiile oferite de anonimul catalan despre domnia lui Murād I¹⁸⁵ sau de Jörg von Nurenberg (în incunabilul *Geschicht(e) von der Turkey*, Memmingen, 1482) despre luptele moldo-otomane din 1475-1476, în timpul lui Ștefan cel Mare¹⁸⁶. De asemenea, a analizat și a prezentat unele izvoare epigrafice¹⁸⁷, documentare și cronistice¹⁸⁸ grecești.

¹⁸¹ Idem, *Les rapports de Charlemagne avec Harun-al-Rachid, d'après une étude américaine récente*, „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1935, Bucurest, pp. 6-11.

¹⁸² Idem, recenzie în H. A. Gibbons, *The foundation of the Ottoman Empire, a History of the Osmanlis up to the death of Bayazid (1300-1403)*, Oxford, Clarendon Press, 1916, în „B.I.E.E.S.O.”, IIIe année, n-os 1-2/Janvier-Février 1916, Bucurest, pp. 1-164.

¹⁸³ N. Iorga, *Nouveaux travaux sur l'histoire des Turcs d'Asie Mineure*, în „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 3/Janvier-Mars 1933, Bucurest, pp. 33-36.

¹⁸⁴ Idem, *Encore une vieille histoire de l'Empire Ottoman*, în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1940, Bucurest, pp. 332-333.

¹⁸⁵ Vezi *supra*, nota nr. 72.

¹⁸⁶ Vezi *supra*, nota nr. 75.

¹⁸⁷ Vezi *supra*, nota nr. 60.

¹⁸⁸ N. Iorga, *Sur les deux prétendants Moustafa du XVe siècle*, în „R.H.S.E.E.”, X^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1933, Bucurest, pp. 11-12.

omane și venețiene referitoare la istoria otomană de la începutul tumultuosului secol al XV-lea.

Istoricul de la Vălenii de Munte a semnalat și a analizat lucrarea spaniolului Cristobal de Villalon, *Viaje en Turquía* (ed. I - 1896, ed. II - 1905), ce conținea observațiile foarte interesante ale unui apusean despre toate aspectele vieții cotidiene din Imperiul otoman în ultimul deceniu al domniei sultanului Süleymân I *Kânûmî*. Iorga a regretat că nu a putut folosi această sursă narativă în 1909-1910, când a redactat vol. III al marii sale sinteze istorice otomane. Respectiva analiză se dorea a fi o completare informațională la *G.O.R.*¹⁸⁹.

Cu referire directă la Transilvania, savantul român a prezentat principalele repere cronologice ale vieții și activității generalului italian Antonio Caraffa, aflat în slujba Imperiului Habsburgic. Biografia generalului a publicat-o marele filozof și istoric italian Giambattista Vico în anul 1716¹⁹⁰. A. Caraffa a luptat împotriva otomanilor în Ungaria superioară și pe linia Dunării mijlocii la sfârșitul secolului al XVII-lea, a avut un rol important în ocuparea militară a Transilvaniei de către armatele imperiale.

În 1938 N. Iorga a elaborat o cuprinzătoare analiză-prezentare de studii și cărți publicate în Italia, Franța, Anglia între anii 1729-1916, referitoare la relațiile otomano-europene între secolul al XIV-lea și 1914¹⁹¹. Autorul a subliniat cu claritate finalitatea acestei contribuții: „Sous ce titre nous donnons d'après des sources rares ou négligées des chapitres complémentaires à notre *Geschichte des osmanischen Reiches*. Il faut en considérer comme le premier étude, dans les *Memoire de l'Académie Roumaine* (en roumain - 1937) sur les négociations pour la paix de Carlowitz (1699), d'après les *Memoires* du general Caraffa, présentées par le grand penseur italien Vico”¹⁹². Cele zece surse rare sau neglijate¹⁹³ conțin o tematică diversă: istorie politică¹⁹³, memorialistică¹⁹⁴,

¹⁸⁹ Idem, *Un témoignage espagnol sur la Turquie de Soliman-le-Magnifique*, în „R.H.S.E.E.”, VIIe année, n-os 1/Avril-Juin 1930, Bucarest, pp.89-98.

¹⁹⁰ Idem, *Un mare gânditor italian despre luptele din sud-estul Europei: Giambattista Vico*, în „A.A.R.M.S.I.”, t.XIX, m.24, 1937, București, extras, 14 p. (analiza lucrării autorului italian, *De rebus gestis Antonio Caraphaei*, Naples, 1716).

¹⁹¹ Idem, *Entre la Turquie moderne et les Empires chrétiens de récupération*, în „R.H.S.E.E.”, XVe année, n-os 1/Avril-Juin, pp. 142-168, et 6-7/Juillet-Septembre 1938, pp. 227-269, Bucarest, și extras, 71 p.

¹⁹² Ibidem, p. 3, nota nr.1.

¹⁹³ Vendramino Bianchi, *Istorica relatione della pace di Pasaroviz*, Padua, 1729; H. Lemaire, *Histoire de l'empire de Turquie depuis son origine jusqu'au 19 octobre 1821*, Paris, 1821; Charles Hertz, *Constantinople et l'Égypte*, Paris, 1854; Gabriel Charney, *L'avenir de Turquie. La Panislamisme*, Paris, 1883; Antonio Scheg, *Storia politica de Europa del cominciare del regno di Maria Teresa alle schioglimento della menzione di Kleinschnellendorf*, Belluno, 1896.

¹⁹⁴ *Memoires du compte Roger de Dumas*, Paris, 1912; Baroana Durant de Fontmagne, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le seconde Empire*, Paris, 1902; Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, London, 1916.

relatări de călătorie¹⁹⁵. Precizarea anterior amintită a lui N. Iorga ridică o întrebare: intenționat autorul să elaboreze o nouă ediție a *G.O.R.*, adusă informațional la zi, completată cu noi „surse istorice” editate în perioada c. 1450-1938? Și-a propus Iorga doar să reediteze *G.O.R.*/1908-1915 și să-i atașeze acele contribuții complementare? Dacă răspunsul la prima întrebare ar fi pozitiv, în ce limbă ar fi fost elaborată această nouă ediție, augmentată? Tot în germană? Sau poate în limba franceză? În românește? Doar viitoarele cercetări în arhivele sau bibliotecile publice și/sau private din România ori din străinătate vor putea găsi răspunsurile, parțiale sau definitive, la aceste încitante întrebări.

Noi informații istorice despre războiul din 1768-1774 din zona carpato-dunăreană au fost oferit Iorga prin analiza cărții baronului Zorn de Bulach, *L'ambassade de prince Louis Rohan à la Cour de Vienne*, Strasbourg, 1901. Prințul a efectuat călătoriile în Peninsula Balcanică, în 1772-1774, și s-a întâlnit cu diplomați sau negustori otomani la Viena și Semlin¹⁹⁶. Imperiul otoman și Levantul s-au aflat în centrul informațiilor deosebit de interesante incluse în jurnalul de călătorie al suedezului Iacob Ionas Björnstaahl, care străbătut acele regiuni în martie-septembrie 1776¹⁹⁷.

Recenzând cartea francezului André Chénier, *Revolutions de l'Empire Ottoman observations sur ses progrès, sur ses revers et sur l'état present de cet Empire*, Librairie Bailly, Paris, 1789, N. Iorga a oferit noi informații istorice despre situația generală a imperiului semilunii în a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea¹⁹⁸. A. Chénier a fost comandant general al sultanului Marocului la Istanbul în acea perioadă, iar cartea sa, operă originală și incisivă, a concluzionat recenzorul, se situa printre cele mai valoroase contribuții occidentale ce au fost consacrate statului otoman la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

N. Iorga a publicat și a analizat discursul de acreditare al „cetățeanului” Vernier, reprezentantul diplomatic al tinerei republici franceze la Istanbul, rostit în cadrul audiențelor publice acordate de marele vizir 'Izzet Mehmed *pășă* în 1795. În răspunsul său, înaintea demnitar otoman a apreciat că între cele două state existau relații cordiale, prietenești¹⁹⁹.

Din lucrarea lui J. G. Meissner, *Karakterzüge und interessante Szenen* (erster Theil), Wien, 1800), istoricul român a selectat și a publicat în limba germană, fără traducere românească, fragmentele referitoare la Pasvantoğlu 'Osmân-*pășă*. Iorga a apreciat relatarea germanului ca fiind foarte interesantă și de o precizie remarcabilă, cuprinzând o serie de informații inedite. Contribuția lui Meissner era indispensabilă în elaborarea unei

¹⁹⁵ *L'oyages du prince persan Mirza Abdul-Taleg-Khan en Asie, en Afrique et en Europe*. Paris, 1819; Gérard Nerval, *L'oyage en Orient*, ed. III, Paris, 1851.

¹⁹⁶ N. Iorga, *Encore une source ignorée sur la Turquie*, în „R.H.S.E.E.”, VIIIe année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1931, Bucurest, pp.31-32.

¹⁹⁷ N. Iorga, *Le journal de Björnstaahl*, în „R.H.S.E.S.”, VIIe année, n-os 4-6/Avril-Juin 1930, Bucurest, pp. 109, după edițiile: suedeză, Stockholm. 1780, 5 vol.; germană, 1780-1781, Rostock-Leipzig, 5 vol.

¹⁹⁸ Idem, *Un livre du père André Chénier sur l'Empire Ottoman*, în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 3/Janvier-Mars 1940, Bucurest. pp. 7-16.

¹⁹⁹ Idem, *Un discours jacobin à la Sublime Porte - I'eux souvenirs: un document*, în „R.H.S.E.E.”, n-os 9/Juillet-Septembre 1940, Bucurest, pp. 228-230.

viitoare monografii consacrată celebrului rebel otoman de la Vidin²⁰⁰. Despre Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea savantul român a selectat, a tradus în românește și a analizat²⁰¹ informațiile respective din lucrarea germanului Friedrich Murhardt, *Tuferecelhen van Konstantinopol (Tabloul Constantinopolului*, 2 vol., Amsterdam, 1810, 480 p.). Călătorul german a traversat Țara Românească în 1804, în drum spre Istanbul. El a aflat cu această ocazie informații inedite despre uciderea lui Constantin Hangerli sau despre Psvantoğlu de la Vidin. Despre celebrul pașă rebel, Murhardt a relatat că era înalt și puternic, dar avea o sănătate șubredă. Era aspru, drept, înstitit, însă gelos, simplu la îmbrăcăminte și comportament, bun comandant militar.

Noi informații despre Mehmed-Ali și provincia Egipt în prima jumătate a secolului al XIX-lea a oferit savantul român în recenziile lucrărilor istoricilor Shafic Ghorbal (despre expediția lui Napoleon Bonaparte în Egipt și ascensiunea politico-militară a amintitului pașă în epoca napoleoniană), Londra, 1928, și M. Sabry (despre Egiptul otoman condus de Mehmed-Ali și problema Orientului în perioada 1811-1849), Paris, 1930. Iorga a insistat în mod deosebit și asupra izvoarelor istorice folosite de respectivii autori în elaborarea contribuțiilor lor²⁰².

El a selectat și a prezentat informațiile referitoare la Imperiul otoman în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea din *Memoriile (Denkwürdigkeiten)* - (1848-1892) prințului german Chlodwig de Hohenlohe-Schillingsfürst²⁰³. A publicat în limba germană 4 scrisori ale lui Omer-pășă expediate familiei sale în perioada 1853-1873, autorul epistolelor fiind una din cele mai mari personalități din istoria Imperiului otoman către mijlocul secolului al XIX-lea²⁰⁴. A recenzat lucrarea memorialistică a lui Sir Stephen Lakeman, *What I saw in Kaffir-Land* (Edinburg and London, 1880), subliniind informațiile deosebit de interesante despre români și otomani, furnizate de cel care a fost, în istoria modernă a României și a Imperiului otoman, Mazar-pășă²⁰⁵.

Intrarea Imperiului otoman în Primul război mondial și atmosfera de beligeranță între anii 1914-1915 au fost trăite și prezentate de ambasadorul american la Istanbul, Morgenthau, în cartea sa de amintiri (*Memoires de l'ambassadeur Morgenthau. Vingt-six mois en Turquie*, Payot, Paris, 1919). Iorga a recenzat acea lucrare memorialistică,

²⁰⁰ Idem, *Știri noi despre Psvantoğlu și relațiile lui cu noi*, în „R.I.”, an XXII, nr. 7-9/Iulie-Septembrie 1936. București, pp. 205-211.

²⁰¹ Idem, *Două pagini din istoria fanarioților*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XXII, m. 17, 1940, București, pp.421-436, și extras, 16 p.; vezi și nota bibliografică semnată de C. Greceanu în „R.I.R.”, XI-XII, 1941-1942, București, p. 478.

²⁰² Idem, *Mehmed-Ali et l'Egypte, d'après de nouvelles publications*, în „R.H.S.E.E.”, IXe année, n-os 10-11/Octobre-December 1932, Bucarest, pp. 379-410.

²⁰³ Idem, *Choses de Turquie dans des Memoires allemandes de la moitié du XIX-e siècle*, în „R.H.S.E.E.”, VIIe année, n-os 10-12/Octobre-Décembre 1940, Bucarest, pp. 366-382.

²⁰⁴ Idem, *Lettres d'Omer Pascha et de sa famille*, idem loc. cit., nota nr. 203, pp. 325-331.

²⁰⁵ Idem, *O carte a lui Mazar (Mazhar) Pașa*, în „R.I.”, XXVI, nr.7-9/Iulie-Septembrie 1940. București, pp.252-254.

realizând indirect o radiografie a societății otomane din primii doi ani de război. Ambasadorul american, prieten personal al președintelui W. Wilson, a reprezentat interesele țării sale în capitala sultanilor în perioada 1913-1915²⁰⁶. Această contribuție istoricului român poate fi considerată o prelungire și o completare a vol. V al *G.O.W.* pentru anii 1913-1915.

Recenzia cărții lui Norbert von Bischoff, *Ankara. Eine Deutung des neuen Werdes in der Türkei*, Wien-München, 1935, i-a oferit analistului român ocazia să formuleze propriile sale opinii în legătură cu evoluțiile politice, economice, legislative, culturale, religioase etc. din Turcia republicană kemalistă, așa cum le-a perceput finul observator al capitalei României²⁰⁷. Recenzorul a acceptat în general punctele de vedere ale „foarte recentului istoric european al Imperiului otoman” și al Turciei moderne.

Dacă ar fi fost reunite într-un volum, aceste contribuții ale lui N. Iorga puteau constitui o *Istorie a Imperiului otoman prin monografii istorice și memorii/amintiri* ale unor persoane care au cunoscut, au observat și au studiat din interior realitatea otomană în perioada sf. sec. XIV - început. sec. XX²⁰⁸.

În domeniul paremiologiei otomane, N. Iorga a tradus, după o ediție franceză, 100 de zicale și proverbe turcești în limba română²⁰⁹. Polihistorul român a înțeles și a subliniat la începutul secolului al XX-lea, rolul și importanța cronicilor otomane în scrierea istoriei imperiului sultanilor și a românilor în evul mediu²¹⁰. Ca urmare, a recenzat și a apreciat elogiios celebra lucrare a turcologului german Franz Babinger, *G.O.W.* (1927)²¹¹.

*

*   *

Interesul lui N. Iorga față de istoria Imperiului otoman și a relațiilor complexe otomano-române s-a manifestat și în domeniul **ziaristicii**, **istoricul-ziarist** expunând punctual diferite „aspecte cotidiene” ale duratelor istorice enunțate anterior. Ziarist

²⁰⁶ Idem, *Memoires de l'ambassadeur Morgenthau: l'ingt-six mois en Turquie*, în „B.I.E.E.S.O.”, V-VIe année, n-os 1-5/Janvier-Mai 1919, Bucurest, pp. 35-45.

²⁰⁷ Idem, *Une livre d'interpretation de la Turquie*, în „R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 7-9/Juillet-Septembre 1940. Bucurest, pp. 224-228.

²⁰⁸ A. Decei și N. Beldiceanu au recenzat sumar 12 contribuții științifice ale lui N. Iorga referitoare la istoria Imperiului otoman, apărute între 1936-1940 inclusiv: vezi A. Decei, N. Beldiceanu, *Kitaplar Mecmua'lar, Romanya (Bibliographie 1936-1946 des publications roumaines sur l'Orient)*, în „Oriens”, 1949. Leiden, pp.333-346. Vezi, de asemenea, B. Theodorescu, *N. Iorga*, 1976. pp.174-175, 196-206, 236-237 *passim*.

²⁰⁹ *Zicale turcești*, după traducerea franceză a lui I. A. Decourdemanche, publicate de N. Iorga, colecția „Înțelepciunea Popoarelor”, nr. 1, Vălenii de Munte, 1908, 29 p.; vezi aprecieri în Calendarul „Noul Românesc”, 1910. București, p. 97.

²¹⁰ Vezi *supra*, nota nr. 67.

²¹¹ N. Iorga, *Die Geschichteschreiber der Osmanen und ihre Werke von Franz Babinger*, în „B.Z.”, XXV, 1928, Leipzig, pp. 144-146; ibidem, în „R.H.S.E.E.”, V^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1928. Bucurest, pp. 88.

„otomană“ a lui Iorga până în 1912 a fost reunită și editată într-un volum sugestiv intitulat: *România, vecinii săi și cheștiunea Orientului*²¹².

Seria editorialelor „otomane“ a debutat cu prezentarea generală a situației complexe din Imperiul otoman la sfârșitul secolului al XIX-lea: evidenta și ireversibila decădere economică, politică, militară, cultural-morală a acestui conglomerat multinațional impunea necesitatea stringentă a restructurării din temelii a imperiului și transformării sale într-un stat național turc, pe o solidă bază materială și morală autohtonă²¹³.

Istoricul-ziarist a informat apoi despre evenimente „otomane și/sau otomano-române“ derulate în perioada 1907-1919: *Generalul Averescu la Istanbul*²¹⁴, *Turci și Greci, ce păstrează viitorul*²¹⁵, *Tinerii Turci și mișcarea din Macedonia*²¹⁶, *Constituția turcească*²¹⁷, *Cuvântul dl. dr. Mișea în Parlamentul otoman*²¹⁸, *Tulburările din Constantinopol*²¹⁹, *Împrejurările din Constantinopol*²²⁰, *Ce reprezentăm în Dobrogea*²²¹, *Vizita studenților turci*²²², *Politica „Tinerilor Turci”*²²³, *Marele vizir la Sinaia*²²⁴, *Primirea oaspeților turci*²²⁵, *Convenție cu Turcia*²²⁶, *Moștenitorul turcesc la*

²¹² Vălenii de Munte. 1912. v + 254 p.: este o culegere de articole din ziarele „Semănătorul”/1904 și „Neamul Românesc” (infra abreviat: „N.R.”)/1906-1212.

²¹³ N. Iorga, *Turcia de astăzi cu prilejul a două cărți recente*, în „Noua Revistă Română” (infra abreviat: „N.R.”), vol.II, nr.24/15 Decembrie 1900, București, pp. 448-452.

²¹⁴ Idem, *Românii, vecinii săi și cheștiunea Orientului*, pp. 42-46 (despre vizita lui Al. Averescu în capitala otomană, pentru a oferi sultanului Abdülhamid o decorație românească: preluat din „N.R.” /22.07.1907, pp. 1353-1355).

²¹⁵ *Ibidem*, pp. 64-67 (despre relațiile greco-otomane și prognoza politică aferentă: „N.R.”/28.08.1907, pp. 1605-1607).

²¹⁶ *Ibidem*, pp. 56-58 (despre atitudinea Junilor turci în problema Macedoniei: „N.R.”/16.07.1908, pp. 1317-1318).

²¹⁷ *Ibidem*, pp.59-63 (despre actul fundamental din 1908 promulgat de Junii turci: „N.R.”/20.07.1908, pp.1349-1351).

²¹⁸ *Ibidem*, pp. 94-96 (discursul primului și singurului deputat aromân în parlamentul de la Istanbul, pentru prezentarea și susținerea intereselor aromânilor din imperiul semilunii: „N.R.”/08.02.1909).

²¹⁹ *Ibidem*, pp.97-99 (despre mișcările populare determinate de opoziția reformatori-conservatori: „N.R.”/05.04.1909, p.538).

²²⁰ *Ibidem*, pp.100-103 (despre înăbușirea tulburărilor descrise în articolul precedent și scăderea încrederii populare în Junii turci: „N.R.”/17.04.1909, pp.617-619).

²²¹ *Ibidem*, pp. 119-134 (despre drepturile istorice milenare ale românilor asupra Dobrogei, ca urmași ai celui mai vechi popor/ daco-romanii/ care a locuit aici. Locuitorii s-au creștinat și nu au părăsit pământul lor sub impactul migrațiilor; statul feudal Dobrogea și includerea sa în Țara Românească. Sub ocupația otomană, elementul românesc a continuat să existe; păstoritul transhumant al mocanilor români: anexarea Dobrogei la România, necesitate vitală pentru țara și neamul românesc: românii: stăpâni în Dobrogea prin dreptul etno-istoric, național, cultural, strategic. Articolul a fost un răspuns la pretențiile bulgare de stăpânire în Dobrogea: „N.R.”/nr.8-9/ianuarie 1910).

²²² *Ibidem*, pp. 143-144 (un semn al prieteniei între tinerii și popoarele român și turc: „N.R.”/07.07.1910, pp.1329-1330).

²²³ *Ibidem*, pp.148-151 (despre caracteristicile politicii lor interne și externe: „N.R.”/14.07.1910, pp.1425-1426).

²²⁴ *Ibidem*, pp. 152-153 (despre vizita lui Hakkî-pășă în România: „N.R.”/19.07.1910, pp.1441-1442).

*Sinaia*²²⁷, *Siluirea unui popor și răspunderile*²²⁸, *Dreptul Turciei ai Italiei în Tripoli*²²⁹, *Lămuriri istorice*²²⁹, *Învățăături din Turcia*²³⁰, *Bulgarii „spre Constantinopol”*²³¹, *Ceatalgea*²³², *Românii și noua stare de lucruri în Orient*²³³, *Învierea „Junilor Turci”*²³⁴, *Sfârșitul Adrianopolei otomane*²³⁵, *Încă un asasinat politic la Constantinopol*²³⁶, *stare actuală în Turcia*²³⁷, *Oaspeți turci*²³⁸, *Desființarea capitulațiilor*²³⁹, *Războiul „domnului Enver”*²⁴⁰, *Războiul islamului*²⁴¹, *„Succesul” armatei otomane*²⁴², *Războiul turcilor*²⁴³, *rușii*²⁴⁴, *Dardanelele. Amintiri istorice*²⁴⁴, *Distrușirea armenilor din Turcia*²⁴⁵, *Turcii „culturali”*²⁴⁶, *Ultima glorie a Osmaililor*²⁴⁷, *Stanbul și Fanar*²⁴⁸, *Biblia turanică a turcilor*²⁴⁹, *Califul la moartea lui Abdul-Hamid*²⁵⁰, *În Turcia nouă*²⁵¹, *Enver*²⁵², *Constantinopolul fără sultan*²⁵³, *Între greci și turci*²⁵⁴, *Noua aventură a Junilor Turci*²⁵⁵.

²²⁵ *Ibidem*. pp. 154-155 (despre întâlnirea delegației studenților turci cu oficialitățile din București „N.R.”/09.08.1910. p. 1509).

²²⁶ *Ibidem*. pp. 158-159 (N. Iorga a militat pentru o alianță tracică cu Imperiul otoman, care să fie resimțită de dușmanii de atunci ai României: „N.R.”/ 14.09.1910. pp. 1729-1730).

²²⁷ *Ibidem*. pp. 171-172 (despre vizita lui Iusuf Izzedin în România: „N.R.”/ 29.08.1911. pp. 1537-1538).

²²⁸ *Ibidem*. pp. 175-177 (despre pierderea Tripolitaniei de către Imperiul otoman și ocuparea ei de către Italia: 20.09.1911. pp.1681-1682).

²²⁹ *Ibidem*. pp. 185-188 (în „N.R.”/30.09.1911. pp.1745-1747).

²³⁰ *Ibidem*. pp.196-198 (despre situația ulterioară războiului italo-otoman și necesitatea regenerării statale prin forțele naționale turcești: „N.R.”/20.07.1912. pp. 1265-1267).

²³¹ *Ibidem*. pp. 221-223 (despre înaintarea armatei bulgare spre capitala otomană și interesele României: „N.E.”/08.10.1912).

²³² *Ibidem*. pp.248-250 (armata bulgară a atins această localitate în marșul ei spre Istanbul: eventuale consecințe: „N.R. pentru popor”/ n. 45-36/25.11.1912. pp.705-706).

²³³ Vălenii de Munte, 1912, 19 p. (extras, articol preluat din „Lumea Nouă”/nr. 3, 4, 5 - 1912). Acest articol următoarele nu au fost cuprinse în culegerea din 1912/ *supra* nota nr. 212, 214).

²³⁴ În „N.R.”/15.01.1913. pp.33-34.

²³⁵ *Idem*. 30.03.1913. pp.401-402.

²³⁶ *Idem*. 07.06.1913. p.787.

²³⁷ *Idem*. nr.1/13.01.1914.

²³⁸ *Idem*. nr. 18/ mai 1914.

²³⁹ *Idem*. nr.35/07.09.1914.

²⁴⁰ *Idem*. nr. 42/26.10.1914.

²⁴¹ *Idem*. nr. 43/02.10.1914.

²⁴² *Idem*. nr. 44/09.10.1914.

²⁴³ În „N.R.P.”/ noiembrie 1914, pp.641-645.

²⁴⁴ În „A.A.R.M.S.I.”, s.II, t.XXXVII. 1915. București. 29 p.

²⁴⁵ În „N.R.”/ nr. 79/12.10.1916.

²⁴⁶ *Idem*, nr. 83/16.10.1916.

²⁴⁷ *Idem*, nr. 62/ martie 1917. Iași.

²⁴⁸ *Idem*, nr. 141/26.05.1917, Iași.

²⁴⁹ *Idem*, nr.219/12.08.1917, Iași.

²⁵⁰ *Idem*, nr.33/1918. Iași.

²⁵¹ *Idem*. nr.271/1918. Iași.

²⁵² *Idem*. nr.273/1918. Iași.

²⁵³ *Idem*. nr.64/1919.

N. Iorga a urmărit cu atenție evoluțiile politice, sociale, economice, culturale ideologico-religioase, mentale etc. din Imperiul otoman în agonie și din Turcia republicană, care-și căuta propria ei identitate națională, laică, modernă, capitalistă etc. și le-a prezentat cititorilor români. Astfel, prăbușirea unei lumi și nașterea alteia, cu durerile inerente, au fost surprinse de ziaristul-istoric în articolele: *Constantinopolul fără Sultan*²⁵⁶, *Fantomele neașteptate*²⁵⁷, *Noua aventură a junilor turci*²⁵⁸, *Soarta Turciei*²⁵⁹, *Turcia care nu vrea să moară*²⁶⁰, *Siria turcească*²⁶¹, *Angora*²⁶², *Între Chemal și Troțchi*²⁶³, *Altă școală: cea din Imperiul otoman*²⁶⁴.

Desfășurarea războiului de independență al poporului turc împotriva agresiunii străine a fost urmărită de N. Iorga în articolele: *O înviere primejdioasă*²⁶⁵, *Încă o refacere a Turciei*²⁶⁶, *Spre Constantinopol?*²⁶⁷, *Nu numai Strămtorile*²⁶⁸, *Al cui e Constantinopolul?*²⁶⁹, *Ce pot folosi turcii reintegrați*²⁷⁰, *Ce reprezintă Mustafa Chemal?*²⁷¹, *Înțelegerea dintre aliați*²⁷², *Califul*²⁷³, *Demascarea*²⁷⁴, *Mielul turcesc*²⁷⁵, *O protestație a civilizației*²⁷⁶, *Turcii au înțeles*²⁷⁷.

Victoria forțelor naționaliste turcești conduse de Musafa Kemâl, tratatul de la Lausanne, proclamarea republicii Turcia etc. au fost prezentate de atentul analist sub următoarele titluri: *Enver*²⁷⁸, *Angora vorbește*²⁷⁹, *Ce înțelegem la turci*²⁸⁰, *Mustafa Chemal*.

²⁵⁴ *Idem*, nr.157/1919.

²⁵⁵ *Idem*, nr.196/1919; pentru articolele citate la notele 214-255 vezi și M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 43-44.

²⁵⁶ În „N.R.”, nr.64/1919, București.

²⁵⁷ *Idem*, nr.108/1919.

²⁵⁸ *Idem*, nr.196/1919.

²⁵⁹ *Idem*, nr.91/1920.

²⁶⁰ *Idem*, nr.135/1920.

²⁶¹ *Idem*, nr.167/1920.

²⁶² În „Patria”, nr.45/1921, București.

²⁶³ *Idem*, nr.140/1921.

²⁶⁴ În „N.R.”, nr. 96/1933, reeditat în N. Iorga, *Școală și cultură*, București, 1934, pp. 69-71.

²⁶⁵ În „America”, nr. 246/1922, București.

²⁶⁶ În „N.R.”, nr. 80/1922.

²⁶⁷ *Idem*, nr.176/1922.

²⁶⁸ *Idem*, nr.217/1922.

²⁶⁹ *Idem*, nr.230/1922.

²⁷⁰ *Idem*, nr.232/1922.

²⁷¹ *Idem*, nr.233/1922.

²⁷² *Idem*, nr.258/1922.

²⁷³ *Idem*, nr.272/1922.

²⁷⁴ *Idem*, nr.280/1922.

²⁷⁵ *Idem*, nr.281/1922.

²⁷⁶ *Idem*, nr.286/1922.

²⁷⁷ *Idem*, nr.291/1922.

²⁷⁸ *Idem*, nr.9/1923.

²⁷⁹ *Idem*, nr.10/1923.

amenința²⁸¹, Angora și naționalismul turc²⁸², Concesie turcească²⁸³, Colți turcești²⁸⁴, Pacea cu turcii²⁸⁵, Vecinii noștri. Legăturile cu turcii²⁸⁶, Turcii în Constantinopol²⁸⁷, Republica turcă²⁸⁸.

Caracteristicile, particularitățile și aspectele dezvoltării tinerei republici turce au fost înțelese și prezentate realist de abilul comentator politic internațional: *Îngrijorări aiurea*²⁸⁹, *Republica tolerantă*²⁹⁰, *Prieteni nouă*²⁹¹, *Înalta Poartă*²⁹², *Naționalism turcesc*²⁹³, *Gânduri de Tarigrad*²⁹⁴, *Griji turcești*²⁹⁵, *Războiul fără război*²⁹⁶, *O alianță ruptă*²⁹⁷, *Răscoala curzilor*²⁹⁸, *La Înaltele Porți*²⁹⁹, *Discuțiile de la Angora*³⁰⁰, *Rasismul turcesc în Marea Neagră*³⁰¹, *Cuvintele de la Ankara*³⁰².

*

N. Iorga a studiat **toponimia** din zona Teleormanului, ajungând la concluzia că denumirile de sate din această regiune au fost date după numele sau poreclele întemeietorilor, caracterul natural (geografic și geologic) al locului, forma așezării, ocupațiile locuitorilor etc. Toponimicul Teleorman era de origine cumană, însemnând „pădurea neună” și dovedind, prin el însuși, atât vechimea așezărilor din acest perimetru geografico-istoric, cât și conviețuirea româno-cumană în feudalismul timpuriu³⁰³. Alte

²⁸⁰ *Idem.* nr.34/1923.

²⁸¹ *Idem.* nr.36/1923.

²⁸² *Idem.* nr.60/1923.

²⁸³ *Idem.* nr.93/1923.

²⁸⁴ *Idem.* nr.108/1923.

²⁸⁵ *Idem.* nr.150/1923.

²⁸⁶ *Idem.* nr.188/1923.

²⁸⁷ *Idem.* nr. 249/1923.

²⁸⁸ *Idem.* nr. 257/1923.

²⁸⁹ *Idem.* nr. 12/1924.

²⁹⁰ *Idem.* nr. 23/1924.

²⁹¹ *Idem.* nr. 63/1924.

²⁹² *Idem.* nr. 68/1924.

²⁹³ *Idem.* nr. 79/1924.

²⁹⁴ *Idem.* nr. 160/1924.

²⁹⁵ *Idem.* nr. 193/1924.

²⁹⁶ *Idem.* nr. 231/1924.

²⁹⁷ *Idem.* nr. 295/1924.

²⁹⁸ *Idem.* nr. 60/1925.

²⁹⁹ *Idem.* nr. 174/1925.

³⁰⁰ *Idem.* nr. 245/1925.

³⁰¹ *Idem.* nr. 225/1933.

³⁰² *Idem.* nr. 235/1934.

³⁰³ N. Iorga. *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a romnilor. I. Teleormanul*, în „A.A.R.M.S.I.”, s.III, t.XXIII, m.14, 1941, București, pp.335-350, și extras, 18 p. Vezi și nota bibliografică semnată de C. Greceanu în „R.I.R.”, XI-XII, 1941-1942, București, p. 457. Contribuție recenziată de Gh. Ivănescu în „Buletinul Philologic”, IX, 1942, Iași, pp. 206-210, de I. Donat în „Arhivele Olteniei”, XX, nr. 113-118/1941, Craiova, pp. 279-286.

toponime turcico-cumane amintite de autor au fost: Bărăgan, Caracal, Călmățui, Desnățui, Năui, Covurlui, Tâncănu(i).

*

Cu excepția abordărilor punctuale, a referirilor tangențiale sau a notelor de subsol tematic, din numeroasele sale contribuții orientalistico-turcologice, N. Iorga nu a scris o lucrare propriu-zisă de filologie turco-orientală. Deși nu avea pregătirea universitară de bază în domeniul filologiei orientale, Iorga a considerat că poate aborda, totuși, acest domeniu științific, pe baza vastei sale culturi istorice enciclopedice și a intuiției sale geniale de cercetător științific interdisciplinar.

Istoricul român a recenzat lucrarea lui Lazăr Șeineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I-II/1-2, București, 1900. Dar o recenzie³⁰⁴ ce se dorea a fi o „radiografie științifică” a unei contribuții filologice atât de necesare în istoriografia românească a depășit sfera strict academică a schimburilor de idei, degenerând într-o polemică extraștiințifică cu nedorite conotații șovine. „Fluxurile” recenzorului³⁰⁵ și „refluxurile” recenzatului³⁰⁶ au ocupat timp de trei luni paginile bilunarului „Noua Revistă Română” în perioada ianuarie-aprilie 1901. deși Iorga a recunoscut că „partea filologică (a lucrării lui L. Șăineanu - compl. D. P.) - (...) nu e de competența mea”³⁰⁷, a încercat totuși „să îndrepte” și „să întregască” explicațiile recenzatului referitoare la 90 de „vorbe populare și istorice”³⁰⁸. Respinse cu vehemență de Șăineanu, aceste „completări” dovedeau totuși lipsa de pregătire științifică a recenzorului în domeniul atât de complex al filologiei orientale.

3. Preocupări de orientalistică-turcologie cu caracter instituțional-didactic universitar

La începutul secolului al XX-lea un grup de intelectuali români, dintre care unii cu funcții de decizie în Ministerul Instrucțiunii Publice, a susținut necesitatea înființării de catedre universitare pentru studiul limbilor islamice-orientale în universitățile românești. N. Iorga a fost unul dintre acești universitari vizionari, care a înțeles clar necesitatea

³⁰⁴ N. Iorga. *Studiile d-lui Șăineanu despre Influențele orientale exercitate asupra noastră*, în „N.R.R.”, vol. II, nr. 26/15 Ianuarie 1901. București, pp. 58-65.

³⁰⁵ Idem. *Cum răspunde dl. Șăineanu când îl lauzi*, partea I, idem *loc. cit.*, III, nr. 27/1 Februarie 1901, pp. 131-136, partea a II-a, idem *loc. cit.*, III, nr. 29/1 Martie 1901, pp. 228-229; partea a III-a/I, idem, *loc. cit.*, III, nr. 11/1 Aprilie 1901, pp. 324-332; partea a III-a/II-III-IV, idem *loc. cit.*, III, nr. 32/15 Aprilie 1901, pp. 369-380.

³⁰⁶ Lazăr Șăineanu. *Răspunsul meu d-lui Iorga*, idem, *loc. cit.*, vol. III, nr. 27/1 Februarie 1901. București, pp. 128-150; idem. *Al doilea și ultimul meu răspuns d-lui Iorga*, părțile I-II-III, idem *loc. cit.*, III, nr. 28/15 Februarie 1901. București, pp. 180-187.

³⁰⁷ N. Iorga. *Studiile d-lui Șăineanu*, pp. 59-60.

³⁰⁸ *Ibidem*, pp. 61-63. Pentru detalii vezi Dan Prodan, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România între independență și Marea Unire (1878-1918)*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, I. 1999, Botoșani, pp. 151-154.

lărgirii orizonturilor tematice ale universităților românești către „unități” geo-istorice filologice ignorate până atunci.

Astfel, corifeul „școlii critice” de la 1900 a încercat să sensibilizeze forurile de conducere universitare și academice, opinia publică românească în privința percepției utilității și necesității înființării unor catedre pentru studiul limbilor orientale în România să capteze interesul și bunăvoința unor mecenai pentru crearea unor burse în străinătate, destinate însușirii idiomurilor amintite. Iorga a subliniat cu regret o realitate românească, cel puțin jenantă, dacă nu chiar rușinoasă: „Închei cu o dorință, cari mi se pare foarte îndreptățită. (...) Lăsându-ne toată averea de un milion (de lei), răposatul Grigore Buiuciu s-a gândit – a spus-o expres în testament – ca din venituri să se creeze burse pentru studiul limbilor orientale. De acest studiu avem azi cea mai mare nevoie. E în adevăr o rușine pentru noi (...) să n-avem nici o catedră în învățământul superior pentru studii orientale, că orientaliștii ne lipsesc în așa grad, încât trebuie să recurgem pentru traduceri de acte turcești la evreii din Minister (...). E o pagubă reală că nu putem întrebuința o sumă de izvoare scrise în aceste limbi (...)” (subl. D.P.)³⁰⁹.

Iorga a formulat un imperativ stringent: „În cel mai scurt timp va trebui să căutăm a recâștiga și aici terenul pierdut (subl. D.P.)”³¹⁰. Dar declanșarea primei conflagrații mondiale a împiedicat materializarea, în folosul unor bursieri români, laudabilelor prevederi testamentare ale răposatului Grigore Buiuciu.

Preocupat să clarifice rolul și locul românilor în spațiul istoric înconjurător și în istoria universală, Iorga a formulat și a propus lumii științifice „un concept integrator Europa Sud-Orientală”³¹¹. Pentru studiul inter-disciplinar al acestui areal geo-politic istoric, cultural, religios, economic, social etc. Iorga a înființat *Institutul pentru studii Europei Sud-Est Orientale* (10 noiembrie 1913, inaugurat la 24 ianuarie 1914), după numeroase și insistente demersuri, trecând peste multiple piedici și animozități, primind variate adeziuni și promisiuni de colaborare din țările Europei central-sudice.

Fiind o inițiativă personală a marelui savant român (regele Carol a privit cu suspiciune noua și originala instituție, acceptând cu greu, împreună cu guvernul liberal condus de I. I. C. Brătianu, să-i acorde patronajul lor moral, nicidecum financiar)³¹², iar G. Duca, ministrul Culturii și Instrucțiunii Publice de atunci, cu pesimism, deși o considera

³⁰⁹ Idem. *Armenii și românii: o paralelă istorică*. în „A.A.R.M.S.I.”, s.II. t. XXXVI. m.I. 1913, București, extras, p. 37.

³¹⁰ *Ibidem*, p. 38. Vezi și B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*. 1976. p. 215. nr. 336.

³¹¹ Al. Zub, *op. cit.*, cap. VIII, subcap. 9, pp. 233-244.

³¹² *Ibidem*, p. 236: bătrânul suveran a văzut în insolitul Institut un nepermis amestec în politica externă a țării, unci persoane particulare, chiar dacă aceasta era marele istoric N. Iorga, politică a cărei conducere Carol înțelegea să o exercite singur; vezi și N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, p. 103; Andrei Pippidi, *Rosturile primului nostru institut de studii sud-est europene*, în „Vatra”, an XVI. nr. 2/1986. Tg. Mureș, p. 179/C.

totuși interesantă³¹³), institutul a avut la origine și o idee / dimensiune politică, pe baza realităților politice naționale concrete sud-dunărene din vara și toamna anului 1913³¹⁴.

În **actul de întemeiere** s-a precizat: institutul nou creat era liber, neguvernamental, în afara influenței factorului politic. Scopul fondării sale a fost „să provoace, să îndrumeze, să ajute și să organizeze cercetările privitoare la toate țările și națiunile din regiunea carpatică și din cea balcanică, ținând seama de tradițiile și de interesele actuale românești”. **Activitatea institutului** va consta în pregătirea teoretică și practică a reprezentanților oficiali ai României și ai altor țări din zonă, indiferent de rangul diplomatic, a cercetătorilor în istorie, a corespondenților de presă etc. Pentru atingerea acestor finalități vor fi organizate cursuri, seminarii, conferințe, dezbateri etc. cu tematică istorică, geografică, etnografică, literar-folclorică, de predare practică a „limbilor europene sud-orientale”: bulgară, sârbă, greacă, albaneză, maghiară, **turcă**. Se vor elabora comunicări, lucrări și eventualele monografii științifice publicate în anuarul institutului, „Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale”. Pentru **cursul practic de limba turcă** și-au oferit serviciile orientalistul Gh. Popescu-Ciocănel și studentul macedonean I. Sarmanioti. Din motive obiective, nu s-au desfășurat lecții și seminarii practice de filologie „sud-dunăreană” și orientală nici în semestrul februarie-iunie 1914, nici în perioada neutralității (anii universitari 1914-1915, 1915-1916), cu atât mai puțin în anii participării României la primul război mondial și la campania militară din Ungaria: 1916-1919³¹⁵.

După primul război mondial, la Institutul pentru studiul Europei Est-Orientale (denumit ulterior, din 1924, Institutul pentru Studiul Europei Sud-Estice) s-au redeschis cursurile tematice amintite anterior. Printre acestea, s-a reluat și cel de **limba turcă** (7 noiembrie 1920³¹⁶), predat însă de persoane care nu erau, prin formația lor universitară, profesori de filologie orientală. Într-un **Prospect de cursuri pe anul 1926-1927** al acestei instituții, datat: 8 noiembrie 1926, București, s-au precizat că „Institutul S.E.S.E., al cărui scop este cunoașterea serioasă a țărilor și popoarelor vecine cu noi, sub toate raporturile (istoric, geografic, economic, etnografic și limbă), (...) redeschide **cursurile de limbi sud-estice**, care au funcționat și înainte de război, în localul institutului, cu profesori specialiști, care vor preda gratuit cunoștințe practice de scris, citit și conversație pentru limbile:

³¹³ I. G. Duca, *Memorii*. vol. II. *Neutralitatea*, partea a II-a (1915-1916), ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, Editura Helicon, Timișoara, 1993, p. 24: „(N. Iorga) înființase un Institut Sud-Est European, pe care îl socotea drept o mare operă a lui – **de fapt, ideea nu era rea** – și îi venise în minte să-i asigure un local și o bibliotecă. Ministerul avea undeva departe, pe Calea Moșilor, o clădire ce îi convenea. Să i-o dau, să i-o dau, neapărat și imediat! Și i-am dat-o. Am venit cu legea în Cameră. I-am asistat și la inaugurare, seara pe la 9. nemâncat și plictisit.” (compl. și subl. - D.P.).

³¹⁴ *Inauguration de l'Institut. Discours du professeur N. Iorga (24 Janvier n. st./1914)*, în „B.I.E.E.S.O.”, Ire année, no. 2/1914, Bucarest, pp. 42-46; Al. Zuh. *op. cit.*, p. 236; Valeria Costăchel, *N. Iorga așa cum l-am cunoscut*, în vol. *N. Iorga, omul și opera*, vol. II, coordonatori Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu, Editura „Plumb”, Bacău, 1994, pp. 236, 239.

³¹⁵ N. A. Constantinescu, *Dare de seamă asupra întemeierii și activității Institutului pentru studiul Europei Sud-Estice*, București, Editura „I.S.F.E.O.”, 1926, pp. 3-4; *passim*.

³¹⁶ B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, 1976, p. 77.

greacă, nouă și veche, rusă, polonă, cehă, maghiară, sârbă, bulgară și turcă. Profesorii care vor predă aceste cursuri sunt: (...) N. Tatarescu, dragoman la **Legatia turcă: limba turcă**. Cursurile sunt gratuite, câte două lecții săptămânale de fiecare și se vor începe după 8 noiembrie, îndată ce se vor întruni un număr de circa 10 auditori de a urma un curs (subl. D.P.)³¹⁷.

A fost posibil ca H. Tatarescu să fi predat aceste cursuri și în anii universității anteriori și ulterioare celui amintit în *Prospect*. Probabil că și alți **cunoscători de limbă turcă** din România, precum: H. Dj. Siruni, Gh. Iogu, dr. Andrei Antalfy, Abdurrahman sau V. Magiori au predat aceste cursuri în cadrul Institutului, după cum afirmat M. Guboglu³¹⁸ sau cum ne permite să presupunem corespondența dintre N. Iorga și A. Antalfy³¹⁹. Din conținutul *Prospectului* trebuie să mai reținem dorința lui N. Iorga de a asigura **continuitatea cursului de limba turcă** în cadrul acestei instituții, iar pe altă parte **greutățile** pe care le întâmpina directorul în găsirea unei soluții viabile: **colaborarea de durată** cu un specialist orientalist-turcolog din Turcia sau Europa, în lipsa unuia consacrat în România.

În februarie 1941, după înăbușirea rebeliunii legionare și calmarea spiritelor, în cadrul acestui institut condus, după asasinarea lui N. Iorga (27 noiembrie 1940), de decembrie 1940 de către bizantinistul Nicolae Bănescu³²⁰, au reînceput **cursurile gratuite de limbă turcă**, armeană, rusă, polonă, cehă, sârbă, bulgară și neogreacă, în clădirea Ligii Culturale din București, strada Schitu Măgureanu, nr. 1, etaj I³²¹. Este foarte probabil că turcologul-armenist H. Dj. Siruni să fi predat cursurile de limbă turcă și armeană în cadrul acestui institut³²².

Revenind la perioada interbelică, trebuie precizat faptul că ideea și necesitatea obiectivă a înființării unei catedre universitare de limbi orientale câștiga tot mai mulți susținători în mediul universitar-academic din România. Astfel, profesorii universitari Ioan Bianu (la 30 octombrie 1926) și C. C. Giurescu (la 28 octombrie 1933) au susținut necesitatea înființării unei **catedre de limbi orientale**, în special: **turcă, arabă, tătară**.

³¹⁷ *Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 6559, d. 183, f.125, apud. Gh. Nicolaescu. I. Burlacu, V. Dobrinescu, Documente despre Nicolae Iorga în Arhivele militare românești, în vol. Nicolae Iorga, omagiu la 100 de ani de la naștere, Cluj-Napoca, 1991, pp.216-217.*

³¹⁸ M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, p. 26.

³¹⁹ Dan Prodan *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalfy*, în „Transylvanian Review”, V, nr. 1/Spring 1991, Cluj-Napoca, p. 99.

³²⁰ Andrei Pippidi, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*, în „Revista de Istorie”, II, nr. 11-12/1991, București, pp. 641.

³²¹ Ioan Ursu, Ioan Lăcustă, *În București, acum 50 de ani (februarie 1941)*, în „M.I.”, s.n., anul XXV, nr. 1/2000, București, p. 42.

³²² M. Guboglu, *H. Dj. Siruni la 80 de ani*, în „R.A.”, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2/1970, București, pp. 61-65.

persoană, armeană, la una din universitățile românești³²³. Dar nu s-a realizat nimic concret în această direcție.

Se părea că Statul român, prin Ministerul Instrucțiunii Publice (sau al Educației Naționale) nu putea sau nu existau destulă înțelegere, inițiativă sau fonduri bănești pentru a face primii pași pe calea înființării unei suprastructuri universitare orientalistico-turcologice. Atunci inițiativa și curajul înnoirii au trecut de la forurile statale decizionale la **personalități științifice-universitare**. Astfel, **N. Iorga** și-a asumat **răspunderea morală de a transpune în practică acest deziderat**. Însă a înțeles foarte bine că avea nevoie de sprijinul material al Statului român. La urma urmei, dezvoltarea orientalisticii-turcologiei românești se dovedea a fi o cerință științifico-didactică universitară la nivel național, iar marele istoric a înțeles că era necesar să cointereneze material și moral și Statul român. De asemenea, Iorga a constatat că în România acelor ani (1930-1935) nu exista nici un istoric sau filolog orientalist-turcolog care să onoreze o catedră de specialitate ce eventual ar fi înființată la o universitate românească, de preferință la București. Atunci a agreeat și posibilitatea **colaborării cu un orientalist-turcolog european de notorietate internațională**.

Opțiunea lui N. Iorga, poate sugerată de orientalistul englez sir E. Denison Ross în aprilie 1935, s-a îndreptat către turcologul german dr. Franz Babinger (n. 1891 la Weiden-Würzburg, Bavaria de Nord), cu un sfert de secol de activitate științifico-didactică în domeniu și cu un important număr de contribuții științifice la istoria politică, militară, instituțională, culturalo-ideologico-religioasă etc. a Imperiului otoman și a sud-estului european „otoman“. De exemplu, temeinicul său catalog bio-bibliografic *G.O.W.* (1927), pe atunci lucrare fundamentală, este utilizat încă și astăzi, la trei sferturi de secol de la apariție.

De altfel, Iorga îl cunoștea pe Franz Babinger încă din 1920, de când datează prima scrisoare a tânărului orientalist german către autorul celebrei *G.O.R.*³²⁴. După discuții semi-oficiale care au durat mai multe luni (mai-august 1935), Franz Babinger a acceptat invitația de a veni în România, la București, încheindu-se astfel un **contract de colaborare științifico-didactică** între turcologul german și N. Iorga, în calitate de director al Institutului pentru studiul Europei Sud-estice din capitala țării noastre. Contractul, semnat de turcologul german la 18 august 1935 la Berlin, iar de istoricul român la 25-26 august 1935 la Vălenii de Munte, stipula: Fr. Babinger devenea de la 1 octombrie 1935 colaboratorul plătit al amintitului institut bucureștean, pe durata unui an calendaristic. Sfera și temele de cercetare ale turcologului german circumscriau „epoca turcească în Balcani“. Remunerația lunară pentru Fr. Babinger s-a fixat la 15.000 de lei, acestuia acordându-i-se un permis de călătorie pe C.F.R., pentru călătoriile sale de studii în

³²³ Marin Popescu-Spineni, *Contribuții în istoria învățământului superior. Facultatea de Filosofie și Litere din București*, Tipografia „Cultura Națională“, București, 1928, p. 41; Constantin Șăineanu, *Amintiri*, Tipografia Universul“, S.A., București, 1947, p. 66.

³²⁴ Dan Prodan, *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, p. 178.

Dobrogea și în alte provincii românești cu populații musulmane. Durata contractului se va prelungi cu încă un an calendaristic, dacă nici una din părți nu-l va denunța până la 1 iulie 1936³²⁵.

Pentru asigurarea plății remunerației lunare a lui Fr. Babinger, N. Iorga a solicitat, la 30 noiembrie 1935, sprijinul financiar al Ministerului de Externe român³²⁶, care i l-a acordat. Turcologul german și-a început oficial activitatea științifică în cadrul Institutului S.E.S.E. la 1 noiembrie 1935, susținând conferința (sau prelegerea) de deschidere cu titlu în limba franceză: *Quelques problèmes d'études islamiques dans le Sud-Est européen*, publicată ulterior³²⁷.

Franz Babinger a predat cursuri de istorie otomană și a relațiilor otomano-române în anul mediu, de limbă și paleografie turco-osmană în Amfiteatrul „Alexandru Odobescu” al Facultății de Litere și Filosofie din București, str. Edgar Quinet, pentru că Institutul S.E.S.E. nu avea în dotare o sală adecvată pentru prelegeri sau conferințe³²⁸. Însuși N. Iorga își expunea prelegerile în acel amfiteatru. La aceste cursuri, desfășurate în anii universitari 1935-1936 și 1936-1937, au participat puțini studenți (4-5 în fiecare serie).

Colaborarea științifico-didactică oficială dintre Fr. Babinger și N. Iorga a încetat de jure la 30 septembrie 1937, fără a cunoaște cu certitudine, nici măcar astăzi, motivele neprelungirii contractului din august 1935. Franz Babinger a fost invitat ulterior, în urma demersurilor istoricului medievist universalist Gh. I. Brătianu, să-și continue activitatea didactico-științifică la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași³²⁹. La această facultate ieșeană, Fr. Babinger a predat cursuri de **istorie a Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române, de limbă și paleografie turco-osmană**. De la 1 aprilie 1940 la Iași a început să funcționeze, în cadrul Facultății de Litere și Filosofie, *Institutul de Turcologie* cu **N. Iorga - director general onorific**, Franz Babinger - director de studii și Mihail Guboglu - secretar științific (ulterior asistent) și bibliotecar³³⁰.

Întreaga activitate științifico-organizatorică orientalistico-turcologică a lui N. Iorga justifică cu prisosință numirea polihistorului în funcția de **director general onorific** a institutului amintit. Prin această numire forurile conducătoare ministeriale românești doreau, pe de o parte, să recunoască importanta contribuție a lui Iorga în dezvoltarea turcologiei științifice și universitare românești. Pe de altă parte, doreau să acorde noului institut patronajul moral și științific al marelui savant, să confere respectivei instituții prestanță, seriozitate și prestigiu în lumea didactico-științifică internă și internațională. Iorga putea facilita contacte și colaborări științifice cu turcologi și institute similare și

³²⁵ *Ibidem*, p. 192.

³²⁶ N. Iorga. *Correspondență*, vol. III, *Documente literare*, 1991, pp. 300-301.

³²⁷ În „L'Europe Orientale”, VIIe année, 1957, no.34. Paris, pp.95-110; și extras. 16 p.

³²⁸ Conform relatării doamnei M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în scrisoarea din 4 decembrie 1937 adresată mie și păstrată în *Arhiva personală Dan Prodan*.

³²⁹ A.N.R.D.A.I.C.B., fond M.E.N., d.729/1938, f.9.

³³⁰ Dan Prodan, *Din tradițiile orientalisticii românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1945)*, în „Căiete de Laboratorului de Studii Otomane”, nr. 2/1993, București (pp. 164-201), pp. 182-183.

conexe din Europa. Nu am descoperit, deocamdată, ecouri ale colaborării concrete a lui Iorga cu Institutul de Turcologie de la Iași. „Lunga vară fierbinte“ din România anului 1940, urmată de „toamna legionară“ și uciderea lui N. Iorga au redus la minimum această colaborare³³¹.

4. Considerații bilanțiere

Preocupările de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga au vizat următoarele domenii de manifestare: **4.1. descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice otomano-orientale și europene** referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau a relațiilor otomano-române între secolele XIV-XIX; **4.2. contribuții cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic, lingvistic**; **4.3. inițiative, acțiuni, finalități cu caracter instituțional-didactic universitar**. Aceste preocupări au avut un înalt grad de complementaritate, alcătuind, într-o viziune organică, o unitate bine articulată în cadrul activității științifico-didactice a Titanului de la Vălenii de Munte, de-a lungul unei „vieți de om, așa cum a fost“. Trebuie să precizez faptul că **nu** am avut în vedere în prezenta analiză contribuțiile științifice ale lui N. Iorga cu tematică parțial sau total diferită de preocupările concrete de orientalistică-turcologie. Astfel, nu am insistat asupra monumentalei *Istoria românilor* (vol. II-X), a variantei sale în limba franceză: *Histoire des Roumains et de la romanité orientale* (vol. II-X) sau a *Geschichte des Rumanischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (2 vol., 1905), în care contribuții relațiile româno-turcice/tătaro/otomane au fost prezentate în cadrul general al vecinătății și colaborării românilor cu respectivele entități etnice. Aceași conduită am adoptat și față de numeroasele monografii pe care Iorga le-a consacrat diferitelor personalități politice, militare, diplomatice, culturale, religioase etc. care au avut relații mai mult sau mai puțin intense cu otomanii între secolele XV-XIX.

4.1. N. Iorga, eternul pelerin în căutare de izvoare istorice, a subliniat pentru prima dată în istoriografia românească **importanța inestimabilă** a documentelor, cronicilor, inscripțiilor, relatărilor și jurnalelor de călătorie etc. otomano-orientale referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române în secolele XIV-XIX. Informațiile foarte valoroase oferite de aceste categorii de izvoare istorice otomano-orientale se întregeau în mod obiectiv și realist cu cele provenite din izvoare europene similare, din aceleași perioade istorice. Iorga a insistat foarte mult asupra **complementarității** izvoarelor istorice otomano-orientale, cu cele central- și vest-europene, referitoare la același eveniment sau fapt istoric. Astfel, Iorga a descoperit/a identificat, a rezumat, a tradus în românește/în limbi europene, a editat și a utilizat în contribuțiile sale științifice peste 500 documente otomano-orientale. La acestea se adaugă

³³¹ Ibidem, p. 184.

alte peste 1.000 de documente de aceeași factură editate în Europa și utilizate de istoricul român. Iorga a publicat unele documente otomane însoțite de facsimile, metodă modernă de editare a izvoarelor istorice.

Istoricul român a utilizat în contribuțiile sale turcologice peste 30 de cronici, relații și jurnale de călătorie otomano-orientale, la care se adaugă alte peste 100 de izvoare istorice de aceeași categorie, de origine central- și vest-europeană. Iorga a folosit peste 100 de izvoare epigrafice scrise cu alfabet arab în studiul istoriei otomanilor și a relațiilor otomano-române. Istoricul român a avut succes la izvoarele istorice otomano-orientale **mediat**, prin traducerea acestora în diferite limbi europene, inclusiv română, **pentru că nu avea cunoștințele necesare de limbă și paleografie turco-osmană**. Deși a încercat personal să întreprindă cercetări documentaro-cronistice în arhivele din Istanbul (1906), el nu a atins finalitățile pe care și le-a propus, aceasta și datorită lipsei pregătirii de specialitate.

4.2. Contribuțiile cu caracter istoric, toponimic, hidronimic, antroponimic lingvistic au fost cele mai importante în cadrul preocupărilor de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga. În cadrul acestei categorii tematice s-au impus, prin cantitate și calitate, **contribuțiile istorice**. Continuând șirul determinărilor relaționale, **coloana vertebrală a contribuțiilor istorice** a reprezentat-o monumentală sinteză *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, 5 vol., Gotha, 1908-1913, către care converg toate studiile pregătitoare apărute până în 1912, cât și cele complementare tipărite de Iorga în perioada 1915-1940.

Privită în perspectiva celor nouă decenii de la publicare, **G.O.R. a fost sinteza de referință în domeniul turcologiei-osmanisticii peste patru decenii, până la mijlocul anilor '50**; marea sa valoare a constatat în armonioasa îmbinare a cunoașterii științifice enciclopedice și a eruditei precizii istorice cu noutatea și cutezanța concepțiilor, ideilor și concluziilor formulate de N. Iorga. **G.O.R. a fost indiscutabil superioară**, din toate punctele de vedere, sintezelor anterior elaborate de J. von Hammer-Purgstall (*G.O.R.* 1827-1835, 10 vol., Pesth) sau de J. W. Zinkeisen (*G.O.R.E.*, 1840-1863, 7 vol., Hamburg, Gotha). Către această apreciere obiectivă și realistă converg și alte „realități concrete”: vol. V al *G.O.R.* a fost tradus în turcește și editat la Ankara în 1948; întreaga sinteză a fost reeditată în Germania în 1962; numeroși turcologi, orientaliști, bizantinologi și alți istorici au utilizat, au apreciat și au citat în perioadele interbelică și postbelică sinteza otomană elaborată de N. Iorga. Deși a fost o *Geschichte* preponderent politico-militară, nu au lipsit totuși din structura ei capitolele, subcapitolele sau analizele referitoare la realitățile sau evoluțiile economice, sociale, demografice, cultural-artistice, ideologice, religioase etc.

Studierea și integrarea istoriei otomanilor în cadrul mai larg al evoluției universale au constituit rezultatul firesc al aplicării concepțiilor înnoitoare istorico-filosofice profesate de N. Iorga. Tratarea istoriei universale ca un tot unitar, în care evoluția statului otoman și-a avut un loc și un rol pe cât de importante pe atât de bine stabilite, s-a dorit a fi și

invitație adresată de Iorga turcologilor de a privi, a considera și a cerceta realitățile otomane și din acest punct de vedere. O altă consecință a fost aceea că Iorga a definit și a lansat „un concept integrator: Europa sud-orientală”³³², în care Pen. Balcanică otomană a fost un factor de coeziune și stabilitate, potrivit percepției centrului de putere de la Istanbul.

Vasta sinteză otomană elaborată de Iorga este importantă și valoroasă și prin **biosirea exhaustivă** a izvoarelor istorice otomano-orientale și europene editate până în 1912 și a celor similare descoperite și publicate de însuși istoricul român. Această concepție și metodă istorică aplicate de Iorga au ilustrat și au onorat linia de conduită metodologică anunțată de autor încă din titlul sintezei otomane (*nach den Quellen dargestellt*).

Iorga a analizat și a precizat cu claritate și obiectivitate (*sine ira et studio*) locul și rolul românilor în cadrul istoriei șaseseculare otomane, *G.O.R.* fiind totodată și primul studiu sistematic al relațiilor complexe otomano-române între c. 1360-1912, „văzute” de la Edirne/Istanbul, în istoriografia românească modernă.

Sinteza de istorie otomană elaborată de Iorga a fost însă **deficitară** din punctul de vedere al descoperirii, utilizării, integrării și interpretării izvoarelor istorice otomano-orientale **inedite** de către autor, datorită faptului că acesta **nu avea** cunoștințele necesare de filologie, paleografie diplomatică, numismatică etc. turco-osmană. De altfel, această calitate a fost subliniată și, mai ales, criticată de recenzorii turcologi europeni³³³ ai *G.O.R.*, în special ai vol. I-III (1908-1910). Cu alte cuvinte, *G.O.R.* a fost fundamentată pe izvoare istorice otomano-orientale-europene **editate**, în diferite limbi europene, și nu pe cele **inedite**, sau pe mult așteptate **revelații documentare**, care să determine o adevărată „**revoluție istoriografică**” în perceperea fenomenului otoman. **Revoluționare** au fost, într-adevăr, **concepția istorică și metodele de lucru** utilizate de Iorga în studierea **experienței istorice unice numită Imperiul otoman**. **Cauzele** acestor neîmpliniri au fost **diverse**: lipsa de pregătire filologico-paleografică turcologică a lui Iorga³³⁴; greutatea și piedici în accesul și cercetarea arhivelor, bibliotecilor, depozitelor etc. otomane cu izvoare istorice **inedite**; sistemul și concepțiile politico-administrative otomane referitoare la arhivele otomane; nivelul de dezvoltare și direcțiile de evoluție ale istoriografiei otomane și ale preocupărilor mondiale de turcologie la începutul secolului al XX-lea.

³³² Vezi *supra*, nota nr.5.

³³³ C. Brockelmann, în „Literarisches Zentralblatt”, XXV. 1908, p. 817; XXVI. 1909, p. 801; XXX. 1915, pp. 503-505. C. Jireček, în „B.Z.”. XVIII. 1909, pp. 578-586. K. Süssheim, în „Orientalische Literaturzeitung”, XVI. 1903, pp. 463-464; idem în „Historische Vierteljahrschrift”, 1914-1915, pp. 583-584. E. Gerlang, în „Deutsche Literaturzeitung”, XIII. 1910, p. 819. L. Mangold, în „Hist. Viertel.”, 1909, pp.112-114, 546-548; 1911, pp.109, 546; 1912, pp.76-77.

³³⁴ Vezi M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga - a Romanian Historian*, pp. 21, 43, 58, 60, 148; eadem, *N. Iorga, historien*, p. 119; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 186; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 41-47.

Fără a constitui o periodizare propriu-zisă a istoriei otomane, repartizarea diferitelor „segmente temporale” ale trecutului otoman în cele cinci volume ale *G.O.* adoptată de Iorga, este discutabilă³³⁵. Eliminând din analiză posibilitatea ca autorul să fi fost constrâns de cerințe de ordin tehnic-tipografic să fi procedat astfel (diversitatea numărului de pagini ale volumelor ar elimina această prezumție), atunci responsabilitatea repartizării cărților, capitolelor și subcapitolelor în tomuri a revenit exclusiv autorului. Problematika istorică analizată în primul volum s-a oprit la anul 1451 (al morții lui Murad al III-lea), în al II-lea la 1538 (anul campaniei sultanale împotriva lui Petru Rareș, Moldova, divizând astfel domnia celui mai mare sultan otoman), în al III-lea la 1640 (al morții lui Murad al IV-lea), în al IV-lea la 1774 (anul încheierii păcii de la Kütahya), în al V-lea la 1912 (anul declanșării primului război balcanic).

Dacă limitele cronologice superioare ale volumelor I și V ar putea fi înțelese acceptate (1451 - începutul sultanatului tânărului și energicului Mehmed al II-lea, de unde intenția lui Iorga de a prezenta unitar domnia Cuceritorului, adevăratul întemeietor al Imperiului otoman; 1912 - anul în care autorul a terminat de elaborat, subiectiv și obiectiv, sinteza otomană), cele ale volumelor II, III, IV comportă discuții. Astfel, 1538 a fost anul unor mari campanii și victorii militare, terestre și navale; prezentarea domniei Süleyman I Magnificul și Legiuitorul a fost fragmentată, punctul de divizare artificial fiind un an important, dar nu decisiv, al sultanatului acestuia; 1640 - anul unei succesiuni de sultani; 1774 - anul încheierii păcii după un război desfășurat pe un front de luptă. Dacă ce relevanță pot avea succesiunile de sultani pe tronul otoman, o victorie militară, un tratat de pace etc. față de „durata lungă” a unor fapte, procese și evoluții istorice seculare? Au fost toate aceste abordări rezultatul unor carențe de concepție și metodă istorică, ale unei conceptualizări în curs de limpezire, palide reminiscențe ale tratării biografice-sultanale a istoriei otomane, practică în secolul al XIX-lea?

G.O.R. putea fi completată cu o bibliografie tematică, cu hărți strict necesare înțelegerii evoluțiilor istorice pe orizontala spațialo-geografică, cu indici antroponimici, toponimici etc., cu un glosar de termeni turco-osmani utilizați de autor în sinteza otomană.

Cu toate acestea, luând ca etalon truismele formulate la sfârșitul secolului al XIX-lea de celebrii istorici A. D. Xenopol³³⁶ în România sau Gabriel Monod³³⁷ în Franța, afirmăm:

³³⁵ Vezi și considerațiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, în „S.A.I.”, I, 1956, București (pp. 314-350), p. 323; idem, *Contributions roumaines aux études orientales*, în „A.O.”, XXIV, nr. 3/1956, Praha (pp. 454-471), p. 461.

³³⁶ „Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale, căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se întind și se adâncesc, măbind fără încetare orizontul istoric. Timpurile din urmă îndreaptă neconștient cele ce se află greșite în expunerile de mai înainte și (...) crește și se dezvoltă și arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățișează, cunoștința actuală a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui (...)”, în A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. I, E.Ș.E., București, 1985, p. 35.

că *G.O.R.* a fost un produs al epocii sale (începutul secolului al XX-lea), al unui anumit nivel de evoluție și dezvoltare a istoriografiei românești („școala critică de istorie de la 1900“), al concepțiilor și metodelor istorice caracteristice acesteia (abordarea critico-documentară a faptelor, evoluțiilor și devenirii istorice)³³⁸, realizare științifică cu mult peste nivelul valoric al preocupărilor și contribuțiilor contemporane europene în domeniu, conferindu-le autorului și „școlii critice“ istorice românești un loc de cinste în panteonul turcologiei mondiale³³⁹.

Dar, „prin natura ei, sinteza e un punct terminus, dar și unul de inaugurare“³⁴⁰. N. Iorga era pe deplin conștient de faptul că sinteza sa otomană, în timp, devenea **perfectibilă și completabilă**; el însuși a mărturisit că „un volum de descriere a provinciilor și oamenilor nu l-am putut da, editorii oferindu-mi doar obișnuita plată pe coală“³⁴¹. În perioada interbelică Iorga a continuat cercetările în arhive, biblioteci, muzee etc. din Europa și România, descoperind, valorificând și editând noi izvoare istorice și

³³⁷ „(...) este soarta acestor care întreprind cei dintâi de a schița o mare perioadă istorică, de a da un mare prilej de critică și de îndreptare celor care după ei vin să adâncească amănunțimile. Nu este mai puțin adevărat că ei au pus cele dintâi îndrumări care asigură mersul succesorilor lor și că au statomicit marile linii ale tabloului pe care alții îl vor îndeplini și aduce la desăvârșire“, în „Revue Historique“, t.XLVII, 1900, Paris, p.347; *apud* A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 38 (traducere realizată de istoricul român)

³³⁸ A se vedea și considerațiile generale formulate de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian Historian*, pp. 144-149; eadem, *N. Iorga et l'histoire*, pp. 185-186; eadem, *N. Iorga, historien*, pp. 117-122; M. Guboglu, *N. Iorga - istoric*, pp. 40-48; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, pp. 259-260; Virgil Căndea, *Nicolae Iorgă, historien de l'Europe de Sud-Est*, pp. 200-201.

³³⁹ Prestigiul de care se bucura N. Iorga în lumea științifico-didactică universitară germană, franceză, engleză, italiană, otomană, sârbă etc. era imens. Astfel, în Germania era elogiat de specialiștii în domeniul orientalisticii-turcologiei; Belmont i-a solicitat colaborarea științifică; ziarul „Kölnische Zeitung“ (19 septembrie 1912) a înserat un articol favorabil despre sinteza istorică otomană; în august 1909 decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, prof. W. Seeliger, l-a apreciat pe Iorga ca fiind „marele orientalist și istoric al românilor“, etc. În Franța, prof. D. Bréhier a publicat o recenzie favorabilă la *G.O.R.*, vol. I, în „R.H.“/1908; A. Weigand a apreciat, de asemenea, sinteza istorică otomană. În Anglia, Iorga a fost, împreună cu K. Lamprecht, centrul atenției Congresului internațional de studii istorice (martie 1913), unde a prezentat două importante și apreciate comunicări științifice. În Italia, A. Pernice i-a propus să tipărească la Editura „Hoeppli“ o istorie a Imperiului otoman (1914). Din Imperiul otoman a primit vizitele unor mari grupuri de profesori și studenți turci (august 1910, mai 1914), care au mulțumit și l-au felicitat pe istoricul român pentru sinteza otomană elaborată, iar după apariția vol. IV, însuși sultanul Mehmed al V-lea Reșad, căruia i-au fost oferite în semn de omagiu vol. I-IV, i-a mulțumit personal (mai 1911); în ochii lumii intelectuale otomane, savantul român era cel mai mare istoric străin care a scris cea mai valoroasă sinteză istorică otomană de până atunci. În Serbia, Iorga a fost invitat să conferențeze despre istoria popoarelor din sud-estul Europei (noiembrie 1913); în a doua expunere a analizat *Cauzele prăbușirii Imperiului otoman*; vizita și contactele științifico-culturalo-politice s-au bucurat de un imens succes. Și exemplele ar putea continua. Vezi B. Theodorescu, *N. Iorga*, 1976, pp. 48-63, *passim*.

³⁴⁰ Al. Zub, *op. cit.*, p. 99.

³⁴¹ N. Iorga, *O viață de om*, III, pp. 109-110.

bibliografice referitoare la istoria otomană. Istoricul român se gândea la o nouă ediție revăzută, augmentată și adusă la zi, a contribuției sale fundamentale *G.O.R.*, după cum mărturisea, indirect, în 1938³⁴².

În 1913-1914 s-a conturat o inițiativă turcă de a se traduce vol. V al sintezei otomane în limba turco-osmană, și chiar s-a lucrat la materializarea ei, poate de către Nuzhet Kudret, așa cum a precizat însuși N. Iorga³⁴³. Dar ea nu a mai ajuns să fie finalizată pe plan editorial nici atunci și nici în perioada interbelică³⁴⁴. În iulie, 1914 editorul italian A. Pernice i-a propus lui Iorga să publice la editura „Hoepli” un compendiu de istorie otomană, dar nici această inițiativă nu s-a materializat printr-o apariție editorială³⁴⁵. După al II-lea război mondial, în 1948, istoricul turc B. S. Baykal a tradus același volum V în limba turcă și l-a editat la Ankara³⁴⁶. Este interesant de știut dacă între inițiativa traducerii „parțiale” din 1913-1914 și cea a vol. V din 1947-1948 a existat o relație de cauzalitate/ de continuitate sau nu.

Dar de ce au dorit istoricii turci să fie tradus doar vol. V al *G.O.R.*, atât în 1913-1914 cât și în 1947-1948? În Imperiul otoman a fost tradusă în limba turcă contribuția orientalistului austriac J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, ed. I, 10 vol., Pesth, 1827-1835, care trata istoria otomană până în anul 1774 (pacea de la Küçük Kaynarca). Pentru a completa sinteza otomană a lui Hammer-Purgstall, în Turcia s-a tradus doar vol. V al *G.O.R.* a lui Iorga, care volum trata perioada 1774-1912 din istoria otomanilor. Astfel, în Turcia exista o traducere „completă” a istoriei otomane scrisă însă de doi istorici europeni, care au analizat fenomenul otoman „din afară”: J. von Hammer-Purgstall și N. Iorga.

În perioada republicană kemalistă însăși istoriografia turcă era în căutarea propriei identități. Referitor la sinteza istorică otomană, 1947-1948 au fost ani de trecere de la traducerea unei contribuții străine (românești) la editarea propriei lucrări de istorie otomană: în 1947 I. H. Uzunçarşılı a început editarea celor 4 vol. ale monumentalei *Osmanlı Tarihi (Istoria otomană)*, Ankara, 1947-1959; ea a fost completată de istoricul Enver Ziya Karal, care a elaborat și editat următoarele 3 vol. ale tratatului de istorie otomană (*Osmanlı Tarihi*, vol. V-VI-VII, Ankara, 1955-1962).

³⁴² B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 175.

³⁴³ Vezi *supra*, nota nr. 116, p. 20; B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 17.

³⁴⁴ Afirmția lui M. Guboglu (*N. Iorga - istoric*, pp. 45-46, unde pot fi întâlnite și aprecierile istoricilor turci adresa lui Iorga și a sintezei sale otomane) că ar exista o traducere și o ediție în perioada interbelică a sintezei otomane, realizate de Nuzhet Kudret, este inexactă. B. S. Baykal, în *Cuvânt înainte (Önsöz)* la traducerea vol. V/1948, pp. 3-4, nu a amintit nimic despre existența unei traduceri și ediții anterioare în limba turcă. În România, nici N. Iorga și nici secretarul și, ulterior, biograful său, B. Theodorescu nu au pomenit nimic despre această controversată ediție, ceea ce nu cred că s-ar fi întâmplat dacă ea ar fi existat în realitate.

³⁴⁵ B. Theodorescu, *N. Iorga*. 1976, p. 63.

³⁴⁶ N. Yorga, *Osmanlı Tarihi*, V-nici Cilt, 1774-1912, çeviren: B. S. Baykal, G.M.G.T.A.O., Ankara, 1948, X + 690 s.

Revenind la *G.O.R.* a lui Iorga, precizez că nu s-au finalizat nici alte două încercări de traducere, probabil integrale, a acestei sinteze în limbile franceză³⁴⁷ sau greacă³⁴⁸. E curios faptul că nu s-a inițiat și nu s-a realizat o traducere în limba română a acestei opere, deși trecutul istoric româno-otoman, personalitatea autorului, prestigiul și valoarea ei științifică ar fi impus-o cu necesitate și ar fi dat, sunt sigur de aceasta, un important impuls dezvoltării turcologiei românești în perioada interbelică. Să fi existat această intenție, dar primul război mondial să o fi amânat *sine die*? Să fie proiectat Iorga o nouă ediție în (sau și în) limba română la sfârșitul anilor '30? Răspunsul pare a fi: **da**³⁴⁹, însă amănunte de ordin conceptual, cuprins, număr de volume, tehnic-editorial etc. nu sunt însă cunoscute.

Elaborând *G.O.R.* în perioada 1907-1912, Iorga a valorificat benefic o **șansă unică în viața sa**, aceea de a prezenta istoria otomanilor și a imperiului lor în principal pe baza izvoarelor istorice **neotomane** (bizantine, slave, central- și vest-europene) și în subsidiar interpretându-le **mediat** pe cele otomano-orientale, editate până în acei ani. În perioada interbelică, concepția istorică despre prezentarea trecutului otoman a evoluat, metodele științifice de cercetare au devenit tot mai exigente, instrumentarul filologico-paleografico-diplomatic și cercetările în arhivele, muzeele, bibliotecile etc. în Turcia indispensabile pentru orice turcolog care s-ar fi încumetat să studieze și să prezinte, global sau pe segmente spațio-temporale³⁵⁰, trecutul otoman.

Am precizat în paginile anterioare că *G.O.R.* a fost prefătată și, după 1912, completată cu un număr important de **contribuții minore** de turcologie ale lui N. Iorga. Aceste modeste contribuții „de jertfă”, dacă ar fi să-l parafrazăm pe însuși Iorga, s-au caracterizat printr-o mare diversitate tematică, prin tratarea unor subiecte punctiforme, printr-un larg evantai al problematicilor abordate. Unele dintre aceste contribuții au fost articole în care autorul a valorificat izvoare istorice inedite sau editate, însă puțin cunoscute și utilizate, referitoare la trecutul otoman și/sau otomano-român. Altele s-au constituit în recenzii ale unor contribuții turcologice apărute în diferite țări ale lumii. Dar recenzia unei contribuții turcologice oarecare i-a dat ocazia lui N. Iorga să ofere informații științifice suplimentare despre subiectul respectiv, într-un cadru istoric, geografic, politic, cultural etc. general, insistând și asupra conexiunilor aferente. Astfel, majoritatea recenziilor „turcologice” ale lui Iorga au devenit adevărate contribuții istorice cu o temă prestabilită.

Pe de altă parte, recenziile „turcologice”, ca rezultat firesc al deschiderii către nouitatea științifică și al „setei de nou” ale lui Iorga, au completat informațional permanent *G.O.R.*, astfel încât o nouă ediție ipotetică a acesteia în 1938-1939 ar fi reprezentat suma contribuțiilor livrestii ale istoricului român după 40 de ani de preocupări constante în această ramură a orientalisticii. Contribuțiile „turcologice” minore ale lui Iorga pot constitui, ele însele, dacă ar fi reunite în volume independente, o **Istorie a Imperiului**

³⁴⁷ I. E. Toronțiu, *Studii și documente literare*. vol. X, București, 1940, pp. 156-158: scrisoarea lui M. Șakri către N. Iorga; Dan Prodan, *Franz Babinger și N. Iorga. Corespondență*, p. 201.

³⁴⁸ B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 78.

³⁴⁹ Vezi *supra*, nota nr. 175, p. 3, nota 1; B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 175.

otoman prin călătiriile europeni sau o **Istorie a Imperiului otoman prin istoriile rapoarte diplomatice și memorii/amintiri ale unor europeni.**

În câteva contribuții minore ale sale, Iorga a analizat locul și rolul *re'ây*-urilor/*kazâ*-urilor otomane pe pământ românesc în cadrul relațiilor româno-otomane. De asemenea, a studiat diferite aspecte ale hidronimiei, antroponimiei și toponimiei turcice otomane-orientale în România, formulând concluzii valabile și astăzi. Iorga a încercat să abordeze, tangențial însă, și problematica influențelor lingvistice orientale în limba cultura română, dar rezultatele au fost sub așteptări, dovedind lipsa pregătirii științifice autorului în acest domeniu.

Articolele „turcologice” ale **ziaristului-istoric** N. Iorga au prezentat cititorilor români, cu obiectivitate, realism și intuiție **gazetărească**, evoluțiile complexe din spațiul geografico-istoric al Imperiului otoman până în 1922 și al Turciei moderne kemaliste până în 1935, surprinzând în detaliu dispariția unei lumi depășită de însăși evoluția istorică, apariția alteia, în concordanță cu realitățile concrete, obiective, interne și externe, din deceniul al III-lea al secolului al XX-lea. Fie reunite în volumul din 1912, fie rămase pe paginile „**Neamului Românesc**”, aceste articole sunt un exemplu al modului cu care intelectualitatea istorică românească a perceput evoluțiile complexe din Peninsula Balcanică și Anatolia: **prăbușirea Imperiului otoman multinațional și nașterea Turciei kemaliste moderne.**

4.3. A treia componentă a preocupărilor turcologice ale lui N. Iorga a constituit-o demersurile și realizările în domeniul instituțional-didactic-universitar. Încă din 1913 istoricul român deplângea lipsa burselor de studii în străinătate pentru tinerii români care doreau să se inițieze în cunoașterea limbilor orientale, a unei catedre universitare pentru studierea limbilor orientale și, mai ales, inexistența orientaliștilor români, filologi, istorici, paleografi, etnografi etc. Pentru a depăși aceste lipsuri stânjenitoare și pentru a atinge anumite finalități politico-diplomatice, geo-strategice, naționale etc. N. Iorga a înființat în noiembrie 1913-ianuarie 1914 **Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale**, în cadrul căruia au fost organizate și **cursuri practice de limba turcă osmană**. Aceste cursuri s-au desfășurat cu o anumită frecvență, reunind relativ puțin interesați, în perioada 1920-1945, fiind susținute, printre alții, de H. Tatarescu, A. Antalfy, Fr. Babinger, H. Dj. Siruni.

Datorită faptului că proiectele de înființare a unei catedre universitare de limbi orientale la București, din 1906-1907, 1926 sau 1933, au eșuat **Iorga a preluat inițiativa în această privință** și, înțelegând să cointereneze material și moral și Statul Român, **angajat cu contract pe turcologul german Franz Babinger**, în august 1935, a colaborat didactic și științific cu Institutul pentru studiul Europei Sud-Estice din capitala României. Astfel, **Fr. Babinger a susținut cursuri și seminarii practice de istorie a Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, de limbă, paleografie și diplomatie turco-osmană**, în perioada noiembrie 1935-septembrie 1937. Ulterior

turcologul german și-a continuat activitatea didactico-științifică universitară la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași (1937-1943) și la Institutul de Turcologie din același oraș (1940-1943).

Ca o recunoaștere a întregii sale activități turcologice științifice și universitare de patru decenii, N. Iorga a fost numit de la 1 aprilie 1940 **director onorific al Institutului de Turcologie de la Iași**, director de studii fiind desemnat Fr. Babinger. Datorită evenimentelor tragice în care a fost implicată România în vara și toamna anului 1940 colaborarea didactico-științifică dintre N. Iorga și amintitul institut ieșean a rămas la stadiul de lăudabilă intenție.

*

Trecerea în revistă a preocupărilor de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga, realizată până acum, ar fi incompletă dacă nu am analiza și maniera în care au fost percepute aceste activități științifico-didactice ale savantului român de către istoricii orientaliști-turcologi contemporani sau postumi Titanului de la Vălenii de Munte. De asemenea, trebuie să avem în vedere și **criteriile științifico-didactice de apreciere**, utilizate de către aceștia și perioada în care ele au fost valabile.

Studierea trecutului Imperiului otoman și a relațiilor otomano-române a fost doar **una din direcțiile prioritare** ale fecunde activități științifice a lui N. Iorga. Magistrul nu și-a consacrat însă întreaga viață și creație științifică doar studierii lumii osmano-orientale. Sinteza de istorie otomană **G.O.R.**, **operă fundamentală timp de peste patru decenii**, a reprezentat **punctul culminant** al preocupărilor sale de turcologie. La începutul secolului al XX-lea, când orientalistica îngloba, fără o delimitare prea clară, turcologia, când se punea, fără prea mult discernământ și grijă față de detalii, semnul egalității între Imperiul otoman și Orient, N. Iorga era apreciat în Europa ca fiind **marele istoric al statului otoman**, deci **mare cercetător al istoriei Orientului sau mare orientalist**. Prin urmare, în 1909 profesorul universitar german W. Seeliger, decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, pe baza celor două monumentale sinteze de istorie publicate în limba germană (**G.R.V.R.S.**, 2 vol., 1905; **G.O.R.**, vol. I, 1908), l-a numit pe Iorga „marele orientalist și istoric al românilor”³⁵⁰. În 1912 generalul și istoricul turc M. Chakry (Şakri) l-a apreciat pe Iorga ca fiind „le vrai historien de l'Empire Ottoman”, subliniindu-i în mod deosebit talentul de cercetător, munca remarcabilă depusă și imparțialitatea desăvârșită asumată pentru a expune, compara și judeca faptele și oamenii (...) cu totul altfel decât (au procedat - compl. D.P.) istoricii otomani sau străini”³⁵¹. Peste câteva decenii istoricii turci l-au apreciat pe savantul român ca fiind „Romanya'nin meşhur tarihçisi” („celebrul istoric al României”), autor al unor contribuții fundamentale referitoare la istoria otomană³⁵². Tayyib Gökbilgin a apreciat că „marele istoric român” a aplicat în **G.O.R.** „o nouă

³⁵⁰ B. Theodorescu, *op. cit.*, p. 51.

³⁵¹ Vezi *supra*, nota nr. 347.

³⁵² Vezi *supra*, nota nr. 18, p. 45.

concepție despre istoria otomană, (...) obiectivul principal al sintezei sale a fost de a desprinde liniile fundamentale ale evoluției statului otoman și ale politicii sale interne și externe”³⁵³. B. S. Baykal a afirmat că G.O.R. a fost un produs istoriografic al timpului său și a devenit un „bun comun al culturii mondiale”³⁵⁴. H. Inalcik a concluzionat că N. Iorga „istoric de renume al României”, nu a putut să ajungă **nemijlocit** în arhivele turco-osmane care „constituie una din cele mai importante surse ale istoriei României”³⁵⁵.

Dintre istoricii-turcologi români care au analizat preocupările de turcologie ale lui N. Iorga reamintesc pe M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mihail Guboglu și Tahsin Gemil. Astfel, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru l-a numit pe Iorga „historien de l'Empire Ottoman” sau „a Romanian Historian of the Ottoman Empire”, despre sinteza otomană afirmând că „Nicolae Iorga's *Geschichte des osmanischen Reiches* is a work of great value in which the scholar's encyclopedic knowledge and the erudite precision combine with the novelty and boldness of the history of the Ottoman Empire as an integral part of world History. The originality of these interpretations opened new vistas for the historical research. (...) The G.O.R. is not only a work of erudition (...), but a work of interpretation, grounded on profound thinking”³⁵⁶.

Mihai Guboglu l-a numit pe Iorga „istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-turce”, subliniind că: „Nu se poate spune că Iorga ar fi fost un orientalist-turcolog în adevăratul sens al cuvântului, cunoscător de limbă turcească, dar el a pătruns adânc în domeniul orientaliștilor, fiind citat frecvent”³⁵⁷. Pentru Tahsin Gemil, Iorga a fost un ilustru „cercetător al istoriei otomane”³⁵⁸.

Aproape toți analiștii turcologi, din ultimii 90 de ani, ai operei orientalistice-turcologice a lui N. Iorga au subliniat un **paradox aparent** în creația respectivă a polihistorului român: necunoscător al limbii turco-osmane și al alfabetului arabs, neposedând cunoștințe elementare de paleografie, diplomatică, heraldică, numismatică, sigilografie etc. turco-osmană, neavând astfel posibilitatea să studieze direct, nemediate, izvoarele istorice otomano-orientale și bibliografia istorică, geografică, filologică etc. în aceste limbi, a elaborat totuși o viziune de ansamblu, bine articulată, solid fundamentată pe izvoare istorice european-otomano-orientale, coborând uneori până la amănunt, a cărei coloană vertebrală este G.O.R., valabilă și actuală, în multe privințe, încă și astăzi, asupra trecutului otomanilor și al statului lor.

Plecând de la criteriile științifice de evaluare turcologică de la începutul secolului XX-lea, destul de permissive de altfel, și având în vedere paradoxul aparent amintit anterior

³⁵³ Vezi *supra*, nota nr. 20. p. 29.

³⁵⁴ Vezi *supra*, nota nr. 21. pp. 1877-1878.

³⁵⁵ Halil Inalcik, *Prefață*, în Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, Editura Enciclopedică, București. 1994, p. 9.

³⁵⁶ Vezi *supra*, nota nr. 16: M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, N. Iorga, *a Romanian Historian*, pp. 146. 147.

³⁵⁷ Vezi *supra*, nota nr. 18. p. 47.

³⁵⁸ Vezi *supra*, nota nr. 22. pp. 44-47.

Iorga a fost numit „mare orientalist“ sau „mare istoric al Imperiului otoman“. Pe baza achizițiilor calitative și cantitative din perioada interbelică, după al doilea război mondial criteriile științifico-didactice de evaluare turcologică au devenit tot mai exigente, astfel că Iorga nu mai putea fi apreciat ca orientalist-turcolog în sensul deplin al definiției termenului.

Dar fiecare generație de turcologi își stabilește, pe baza finalităților calitative și cantitative atinse, propriul ei sistem de exigențe valorice, care se utilizează în cazul fiecărei comensurări a activității științifico-didactice în domeniu. Astfel, combinând criteriile de evaluare turcologică de la începutul și din anii '70 ai secolului al XX-lea, ținând cont de scururile contemporane și în posteritate ale operei turcologice a lui N. Iorga, afirm că savantul român a fost un **orientalist-turcolog *sui-generis*, unic în felul său**, ultimul mare istoric „renascentist“ al veacului trecut. Îmi bazez afirmația și evaluarea mea pe următoarele argumente: N. Iorga, fără a cunoaște limba turco-osmană, a avut curajul să abordeze tematica și să elaboreze o istorie otomană de referință aproape jumătate de secol, în timp ce turcologi europeni renumiți, buni cunoscători ai limbii turco-osmane, au conceput doar contribuții minore, punctuale, sub așteptări.

Deși nu a putut utiliza, subiectiv și obiectiv, izvoarele istorice otomano-orientale în original, Iorga a suplinat cu mult succes acest neajuns, cercetând și folosind un mare număr de surse istorice europene și otomano-orientale editate, circumscrise tematicii studiate. Concepția și metodologia istorică referitoare la trecutul Imperiului otoman, aplicate de Iorga, au fost novatoare, revoluționare, moderne, valabile și astăzi, cum nu s-au întâlnit la nici un turcolog contemporan cu savantul român.

Însăși masiva *G.O.R.* impune respect! Cele cinci volume impunătoare, temeinică carte „turcologică“ de vizită pentru contemporaneitate și posteritate, sunt tot atâtea trepte către gloria „turcologică“ pe care le-a edificat și pe care a pășit N. Iorga. *G.O.R.* a reprezentat ultima mare sinteză de istorie otomană elaborată de un singur autor, într-adevăr genial, din secolul al XX-lea. Ea a făcut trecerea către sinteza de istorie otomană elaborată de un colectiv de turcologi-osmaniști, finalitate caracteristică historiografiei turcologice din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Evident, nu iau în discuție aici broșurile de popularizare a istoriei otomane, opusculele identice tematic de 100 de pagini sau istoriile otomane copiate din alte istorii otomane. N. Iorga a fost, alături de D. Cantemir, J. von Hammer-Purgstall și J. W. Zinkeisen, ultimul membru celebru al „careului de ași“ care a influențat benefic evoluția și dezvoltarea turcologiei mondiale de la începutul secolului al XVIII-lea până la mijlocul celui de-al XX-lea. Dacă n-ar fi ocupat deja o catedră universitară și nu s-ar fi bucurat deja de renumele european cu trudă dobândit, dacă ar fi știut limba turco-osmană, pe baza *G.O.R.*, N. Iorga ar fi obținut pe merit o catedră de istorie - filologie la Universitatea din București.

N. Iorga a fost inițiatorul și creatorul unei structuri echivalente universitare didactico-formative de popularizare și de inițiere în turcologia istorică și filologică, în cadrul Institutului pentru studiul Europei Sud-Orientale/Sud-Estice din București, între anii 1914-1937, colaborând fie cu turcologi români, fie cu turcologul german Franz

Babinger. Indirect, a favorizat activitatea didactico-științifică a istoricului german la universitatea din Iași (1937-1943). A fost, de asemenea, directorul onorific al Institutului de Turcologie de la Iași (aprilie-noiembrie 1940). Puțini istorici turcologi europeni au avut un **rol fundamental** în crearea spiritului și a școlilor turcologice naționale, în popularizarea acestei ramuri orientalistice și în inducerea curiozității științifice și didactice în rândul studenților și licențialilor români, cum l-a jucat N. Iorga.

Doresc să închei analiza preocupărilor de orientalistică-turcologie ale lui N. Iorga cu aprecierile aceluiași George Călinescu, care a perceput caracteristicile generale ale activității științifico-didactice ale polihistorului român încă de la trecerea sa în neființă: „El (N. Iorga - compl. D.P.) e un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor. (...) În vreme ce epigonii lui N. Iorga duc lupta pe o singură specialitate, N. Iorga ține piept ca specialist pe toate laturile”³⁵⁹.

---

³⁵⁹ Vezi *supra*, nota nr.2, p. 542.

LA CONTRIBUTION DE NICOLAE IORGA À LA DÉVELOPPEMENT DE LA ORIENTALISTIQUE-TURCOLOGIE

(Résumé)

En 1940, George Călinescu caractérisait ainsi la place et le rôle de l'historien Nicolae Iorga dans le développement de l'historiographie roumaine: „Il est impossible d'aborder un domaine – si étroit et obscur fut-il – de l'histoire roumaine sans constater que N. Iorga y est passé et qu'il a traité le thème en profondeur“. Cette appréciation réaliste et objective est tout aussi valable pour la sphère de l'histoire universelle, que le titan de Vălenii de Munte avait étudiée durant „toute une vie“, plus exactement un demi-siècle. Le savant universel N. Iorga n'a rien ignoré de l'histoire, de la culture et de la civilisation roumaine et universelle –c'est là une réalité palpable, incontestable de l'historiographie. Dans sa titanesque création historique, scientifique et didactique, qui a constitué une „modalité humaine de surpasser la condition humaine“ (Damian Hurezeanu dixit), les *préoccupations d'orientaliste et turcologue* représentent un domaine important, faisant de lui un précurseur dans l'historiographie roumaine et universelle, créateur d'une œuvre qui présente un fort caractère d'originalité.

Les *préoccupations d'orientaliste et turcologue* de N. Iorga ont visé plusieurs domaines d'activité, à savoir: 1. la découverte, la traduction et l'édition des sources historiques ottomano-orientales et européennes concernant l'histoire de l'Empire ottoman et/ou les relations ottomano-roumaines dans la période allant du XIVe siècle vers 1920; 2. la publication de *contributions* ayant un caractère historique, toponymique, hydronymique, anthroponymique, linguistique; 3. l'amorce *d'initiatives, d'actions et démarches* ayant un caractère institutionnel et didactique universitaire. Toutes ces préoccupations furent hautement complémentaires, formant, dans une vision organique, un tout cohérent et bien articulé dans le cadre de l'activité scientifique et didactique d'un demi-siècle du titan N. Iorga.

1. N. Iorga, l'infatigable fouilleur d'archives, toujours à la chasse aux sources historiques, a pour la première fois dans l'historiographie roumaine souligné l'importance inestimable que présentent les documents, les chroniques, les inscriptions, les journaux et relations de voyage ottomano-orientales concernant l'histoire de l'Empire ottoman et les relations ottomano-roumaines du XIVe au XIXe siècles. Les précieuses informations offertes par ces catégories de sources historiques ottomano-orientales s'ajoutaient d'une manière *objective et réaliste* à celles provenant de sources européennes similaires, illustrant les mêmes périodes historiques. Iorga a beaucoup insisté sur la *complémentarité* des sources historiques ottomano-orientales et de celles d'origine centrale- et ouest-européennes, concernant le même événement ou fait historique. Ainsi, Iorga a découvert/identifié, résumé, traduit en roumain/langues européennes, a édité et utilisé dans ses contributions scientifiques plus de 500 documents ottomano-orientaux. S'y ajoutent plus de 1000 documents du même genre édité en Europe et utilisés par l'historien roumain. Iorga a publié certains documents ottomans accompagnés de facsimiles, méthode moderne d'édition des sources historiques.

Dans ses contributions scientifiques turcologiques, l'historien roumain a utilisé plus de 30 chroniques, journaux et relations de voyage ottomano-orientales, auxquelles s'ajoutent plus de 100 sources historiques de la même catégorie, d'origine centrale- et ouest-européenne. Iorga a utilisé plus de 100 sources épigraphiques en alphabet arabe dans l'étude de l'histoire ottomane et des relations ottomano-roumaines. L'historien roumain a eu accès aux sources historiques ottomano-orientales de façon *indirecte*, par le truchement des traductions en diverses langues européennes, y compris le roumain, car il ne possédait pas les connaissances nécessaires de langue, de paléographie et de diplomatique turco-osmanli. Ses tentatives d'entreprendre, à titre personnel, des recherches documentaires dans les archives et les musées d'Istanbul (1906) furent vouées à l'échec, car sa formation de spécialité était insuffisante.

2. Les études ayant un caractère historique, toponymique, hydronymique, anthroponymique, linguistique comptent parmi les plus importantes contributions d'orientaliste et de turcologie de N. Iorga. Dans le cadre de cette catégorie thématique sont imposés, par leur quantité et qualité, ses contributions historiques. Continuant la série des déterminations relationnelles, la colonne vertébrale de ces contributions historiques est représentée par la monumentale synthèse *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, en 5 volumes, Gotha, 1908-1913, vers laquelle convergent tant les études préparatoires parues jusque en 1912, que les études complémentaires publiées durant la période 1913-1940. Dans la perspective des neuf décennies écoulées depuis sa parution, G.O.R. apparaît comme la *synthèse de référence dans le domaine de la turcologie durant quatre décennies*, jusqu'au milieu des années '50 du XXe siècle.

valeur a résidé dans le mariage harmonieux entre la connaissance scientifique du type encyclopédique, la précision et l'érudition du contenu historique, la nouveauté et l'audace des conceptions, des idées et des conclusions formulées par N. Iorga. *G.O.R.* a été indubitablement supérieure, de tous les points de vue, aux synthèses ottomanes antérieures élaborées par J. von Hammer-Purgstall (*G.O.R.*, 1827-1835, 10 volumes, Pesth) ou par J. W. Zinkeisen (*G.O.R.E.*, 1840-1863, 7 volumes, Hambourg-Gotha).

G.O.R. a été un produit scientifique de son époque (début du XXe siècle), d'un certain niveau d'évolution et de développement de l'historiographie roumaine („l'école critique d'histoire de 1900“), des conceptions et des méthodes historiques attenantes (l'analyse critique et documentaire des faits, des évolutions et du devenir historique), œuvre dépassant de loin le niveau et la valeur des préoccupations et des contributions européennes contemporaines du domaine. Tout cela assura à N. Iorga et à „l'école historique critique“ roumaine un place d'honneur au panthéon de la turcologie mondiale.

Les contributions turcologiques „mineurs“ de Iorga – articles, commentaires ou éditoriaux – pourraient constituer à elles-mêmes, si on les réunissait dans les volumes indépendants, une *Histoire de l'Empire ottoman par les témoignages des voyageurs européens*, une *Histoire de l'Empire ottoman par les livres d'histoire, par les rapports diplomatiques et les mémoires souvenirs de divers Européens*, ou bien une *Histoire de l'écroulement de l'Empire ottoman et de la naissance de la Turquie kémaliste par les éditoriaux de journaux*.

3. Les démarches et les réalisations de N. Iorga dans le domaine turcologique institutionnel et didactique universitaire de spécialité (L'Institut pour l'étude de l'Europe du Sud-Est – 1913-1914, Bucarest; l'Institut de turcologie de Iași, 1940, dont il fut directeur général honorifique); l'organisation, dans le cadre de ces institutions, de cours et séminaires de langue, paléographie et diplomatique turco-osmanli; l'invitation en Roumanie et l'embauche sous contrat du turcologue allemand Franz Babinger (1935-1937) pour réaliser des cours et des séminaires d'histoire de l'Empire ottoman et des relations ottomano-roumaines, de langue, paléographie et diplomatique turco-osmanli; l'éveil de la curiosité et de l'intérêt pour la turcologie dans les rangs des étudiants et des professeurs d'histoire, du monde de l'historiographie roumaine.

Je voudrais citer, pour finir cette succincte présentation des préoccupations d'orientaliste et de turcologue de N. Iorga, l'appréciation du même George Călinescu: „Il (N. Iorga - compl. D.P.) est un spécialiste total, un historien qui a bu l'eau de tout le monde. [...] Alors que les épigones de N. Iorga mènent le combat sur le front d'une seule spécialité, N. Iorga, lui, combat en spécialiste sur tous les fronts“.